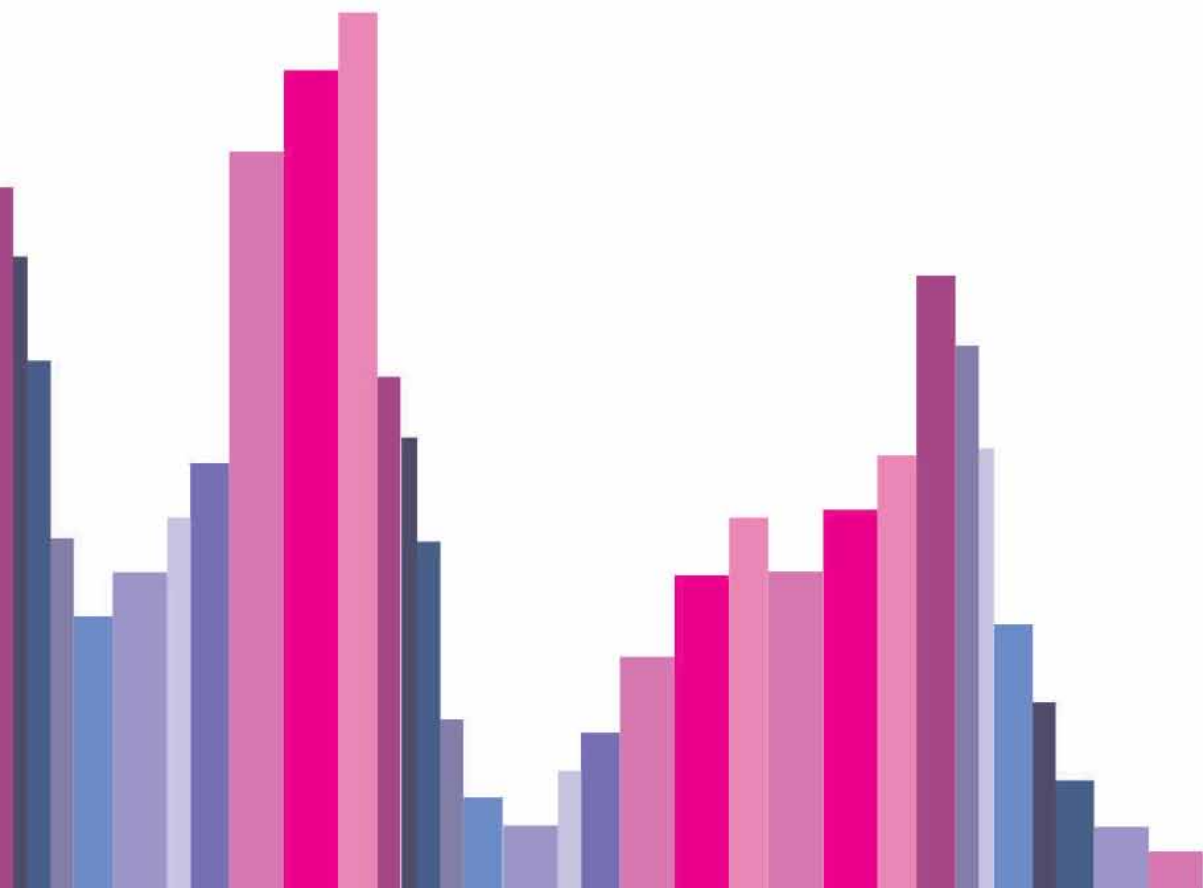

Istraživanje o poziciji i ulozi žena u tradicionalnim crkvama i vjerskim zajednicama u BiH

Istraživanje o poziciji i ulozi žena u tradicionalnim crkvama i vjerskim zajednicama u BiH

AUTORICE

Đermana Šeta
Božana Ivelić-Katava
Olivera Jovanović
Amela Melkić
Marija Čelam
Aleksandra Srdanović

RECENZENTI

prof.dr. Mato Zovkić
dr. Dževad Hodžić
otac Vanja Jovanović

IZDAVAČ

Centar za edukaciju i istraživanje „Nahla“, Sarajevo
www.nahla.ba

ŠTAMPA:

TIRAŽ:

300

Zabranjeno je umnožavanje u komercijalne svrhe.
Publikacija je u elektronskom obliku dostupna na www.nahla.ba

Objavljivanje ove publikacije podržao je EIŽ - Ekumenska inicijativa žena iz Omiša, Hrvatska. Pisani tekstovi objavljeni u publikaciji odražavaju isključivo stavove njihovih autora/ica i ne predstavljaju nužno i službene stavove EIŽ-a.

ISBN 978-9958-671-04-3

**Istraživanje o poziciji i ulozi žena u tradicionalnim
crkvama i vjerskim zajednicama u BiH**

Sarajevo, maj 2013.

SADRŽAJ

UVOD I PROBLEM	9
CILJEVI I ZADACI	9
HIPOTEZE	10
NAČIN ISTRAŽIVANJA	10
 ISLAM, ŽENE I ISLAMSKA ZAJEDNICA U BiH.....	12
1. Islam.....	12
2. Islam o ženi	13
3. Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini.....	21
4. Rezultati istraživanja za Islamsku zajednicu	32
a. Odgovori vjernica iz Islamske zajednice	33
1. Razlozi i učestalost dolaska u džamiju	33
2. Funkcije i uloge koje žene imaju u džematu	35
3. Fizički prostor za ženu u džamiji.....	38
4. Džematski odbor	40
b. Odgovori vjerskih službenika iz Islamske zajednice	47
5. Zaključak istraživanja.....	48
6. Bibliografija	54
 KATOLIČANSTVO, ŽENE I KATOLIČKA CRKVA.....	56
1. Kršćanstvo (i hijerarhija)	56
2. Žena u katoličanstvu	59
3. Katolička crkva u Bosni i Hercegovini.....	72
4. Rezultati istraživanja za Katoličku crkvu	73
a. Odgovori vjernica iz Katoličke crkve.....	74
1. Razlozi i učestalost dolaska u crkvu.....	74
2. Funkcije i uloge koje žene imaju u Crkvi.....	76
3. Fizički prostor za ženu u Crkvi	78
4. Pastoralna i ekonomska vijeća	78
b. Odgovori vjerskih službenika iz Katoličke crkve	80
5. Zaključak istraživanja.....	81
6. Bibliografija	83
 PRAVOSLAVLJE, ŽENE I SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA	85
1. Pravoslavlje.....	85
2. Žena u pravoslavlju	86
3. Istorijat Srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini	90
4. Rezultati istraživanja za Srpsku pravoslavnu crkvu.....	95

a. Odgovori vjernica Srpske pravoslavne crkve u BiH	95
1. Razlozi i učestalost dolaska u crkvu	95
2. Funkcije i uloge koje žene imaju u crkvi	98
3. Fizički prostor za ženu u crkvi	99
4. Crkveni odbori	100
b. Odgovori vjerskih službenika Srpske pravoslavne crkve	101
5. Zaključak istraživanja	102
6. Bibliografija	104
 FINALNI ZAKLJUČAK	 105
PREPORUKE ZA CRKVE I VJERSKE ZAJEDNICE U BiH	106

Istraživanje o poziciji i ulozi žena u tradicionalnim
crkvama i vjerskim zajednicama u BiH

UVOD I PROBLEM

Tradicionalne crkve i vjerske zajednice u BiH imaju svoju specifičnu ulogu koja je umnogome označena historijskim razvojnim okolnostima prisutnim u zemlji. Od perioda osmanske i austrougarske vlasti, preko socijalizma, ratne prošlosti do postratne tranzicije. Svoju unutarnju organizaciju samostalno uređuju u skladu sa svojim internim propisima, zakonima i naučavanjem. One su samostalne pri izboru, imenovanju i smjeni svog osoblja u skladu sa svojim vlastitim zahtjevima, propisima i potrebama¹. Iako crkve i vjerske zajednice jesu dio bh. društva, rasprave o ženskom pitanju u ovim su krugovima još uvijek konzervativnije i manje prisutne nego je to slučaj s ostatkom društva. Njihova ranije opisana organizacija omogućava određenu samostalnost i pasivnost i kad je riječ o ovoj temi. Također, kako se ovim pitanjima u društvu uglavnom bave ženske nevladine organizacije, njihove aktivnosti i projekti nisu direktno krojeni niti usmjereni prema crkvama i vjerskim zajednicama.

Mjesto žena u ovim vjerskim zajednicama je specifično, ono uključuje intersekciju različitih segmenata koji formiraju njihov identitet². Općenito je u postsocijalističkoj i postratnoj mladoj demokratiji u BiH pozicija religije u društvu još uvijek nedovoljno definirana, a ženski vjernički identitet dodatno je kompliciran različitim porukama i (različitim) kalupima u koje ih razni društveni akteri pokušavaju staviti.

Pozicija i stanje vjernica u tri tradicionalne religijske zajednice nisu istraženi niti na adekvatan način dokumentirani. Nepostojanje podataka o ulozi i položaju žena u vjerskim zajednicama u BiH najviše ugrožava same vjernice, čiji zahtjevi ostaju neizrečeni, kapaciteti nedovoljno iskorišteni, prava nedovoljno predstavljena i njihov doprinos često nepriznat. Stoga smo ovim poduhvatom željele uroniti u njihov svijet i istražiti koji su najčešći problemi s kojima se vjernice suočavaju unutar svojih vjerskih zajednica, kakva je njihova pozicija, koje su njihove potrebe, kakve im se mogućnosti nude i u kojoj mjeri mogu ostvariti svoja prava. Željele smo jednostavno ponuditi kanal kroz koji će vjernice glasno izgovoriti svoje stavove i artikulirati eventualne zahtjeve prema vjerskim zajednicama, ali i cjelokupnom društvu.

1 Članovi 9. i 11. Zakona o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH.

2 Dosadašnja istraživanja koja su se djelomično dotakla i ove problematike su: istraživanje Zilke Spahić-Šiljak u knjizi „Žena, religija i politika“ koje pokriva sve tri vjerske zajednice u BiH, ali s drugim fokusom (žena, religija i politika); istraživanje Jadranke Rebeke Anić u okviru knjige „Više od zadanog: Žene u Crkvi u Hrvatskoj u 20. stoljeću“ koje se detaljnije bavi pozicijom i ulogom žena, ali samo u katoličkoj crkvi (u Hrvatskoj) što također jeste dijelom i tema ovog projekta, te zajednička knjiga ove dvije autorice pod nazivom „I vjernice, i građanke“ koja u teorijskom smislu analizira rodne teorije prisutne u sve tri ove vjerske zajednice.

CILJEVI I ZADACI

U skladu s navedenim, cilj samog istraživanja bio je mapirati sliku o ulozi i položaju žena u vjerskim zajednicama u BiH s idejom da se ponude okvirne, inicijalne preporuke crkvama i vjerskim zajednicama kako uz manje napore mogu promijeniti svoje politike i pokazati veći senzibilitet prema ženskim kapacitetima i potrebama, te time doprinijeti blagostanju cijele zajednice. Ovaj opći cilj konkretizirale smo kroz nekoliko posebnih zadataka:

1. Ispitati koliko često vjernice dolaze u vjerske objekte;
2. Ispitati iz kojih razloga vjernice dolaze u vjerske objekte;
3. Ispitati koje funkcije i uloge vjernice imaju u vjerskim objektima;
4. Ispitati fizički prostor dostupan za žene u vjerskim objektima;
5. Ispitati prisustvo žena u lokalnim tijelima³ u džamijama/crkvama.

HIPOTEZE

Pretpostavljene hipoteze od kojih smo u tom smislu krenule bile su sljedeće:

- prisustvo vjernica u džamijama/crkvama povezano je s aktivnostima koje im se (pored molitve) nude (H1),
- vjernice nisu dovoljno zastupljene u lokalnim tijelima džamija/crkava (H2), i
- položaj i pozicija žena bolji su tamo gdje je lokalno vjersko lice (imam/sveštenik/svećenik) otvoren za saradnju s vjericama (H3).

NAČIN ISTRAŽIVANJA

Istraživanje su vršili timovi od po dvije članice, po jedan tim za svaku vjersku zajednicu. Istraživanje je provedeno u periodu od 1.6.2012. do 1.2.2013. godine. Način na koji su prikupljeni podaci bio je putem fokusnih grupa s vjericama i upitnika za vjernice i vjerske službenike, tj., kombinacijom kvalitativnog i kvantitativnog pristupa. Svi instrumenti izrađeni su u skladu s prethodno navedenim posebnim zadacima⁴. Diskusije tokom fokusnih grupa su snimane i naknadno transkribirane i njihov sadržaj analiziran. Obrada podataka iz upitnika izvršena je u okviru SPSS statističkog paketa.

Istraživanje je vršeno u 5 različitih vjerskih objekata za svaku zajednicu. Ukupno je uključeno 15 lokacija⁵. Na svakoj lokaciji organizirana je diskusija u fokusnoj grupi s vjericama i sastanak s vjerskim službenicima/cama iz tog vjerskog objekta. Birane su lokacije

3 Džematski odbor/Ekonomsko i pastoralno vijeće/Crkveni odbor.

4 Razlozi i učestalost dolaska žena u vjerski objekt, funkcije i uloge koje žene imaju u vjerskom objektu, fizički prostor za ženu u vjerskom objektu, rad odbora/vijeća i učešće žena u njemu.

5 Posjećene lokacije su: IZ: Gornji Vakuf/Uskoplje, Dobrinja – Sarajevo, Han Ploča – Kiseljak, Sarajevo, Crna Rijeka (Nišići); KC: Novi Travnik, Brčko, Orašje, Sarajevo, Fojnica; SPC: Mostar, Trebinje, Brčko, Bijeljina, Pale.

s različitim specifičnostima i uvjetima. Ukupno je u istraživanju učestvovalo 147 vjernica i 23 vjerska službenika/ce.

Dolasci istraživačkih timova dogovarani su uglavnom s vjerskim službenicima/cama koji/e su pokazali/e otvorenost za saradnju te nije bilo većih problema pri organizaciji i održavanju diskusija i sastanaka. Neka od ograničenja na koja smo nailazili na terenu su nedolazak svih najavljenih vjernica na diskusiju (zbog poslovnih i privatnih obaveza) ili dolazak prevelikog broja vjernica („pročulo se da će biti neko predavanje“) s kojima je povremeno bilo teško pratiti zacrtani protokol. I prije analize samih nalaza, ove situacije ukazale su nam na to koliko je s jedne strane neophodno kreirati aktivnosti za žene u skladu s njihovim obavezama i potrebama, a s druge kako su žene zainteresirane da dođu u vjerski objekt kad se za njih nude neke aktivnosti. Također, sporadični izazov tokom istraživanja Islamske zajednice i Srpske pravoslavne crkve bilo je prisustvo supruge vjerskog službenika (supruga imama ili sveštenika), što je u pojedinim situacijama onemogućilo ženama da se otvoreno izjasne o svim postavljenim pitanjima. Na kraju, izazov u istraživanju predstavljala je i činjenica da su istraživačice i same pripadnice navedenih zajednica, što je u određenoj mjeri moglo dovesti do iznošenja subjektivnih stavova ili zaključaka tokom istraživanja ili neuviđanja određenih pojava na način na koji bi to uvidjela osoba izvana. Međutim, i pored toga smatramo da je navedena činjenica ipak radije bila prednost na terenu u razgovoru sa ženama, jer je istraživačicama dala legitimitet u istraživanju ovih osjetljivih tema, a vjernicama osigurala dodatnu dozu opuštenosti i povjerenja.

ISLAM, ŽENE I ISLAMSKA ZAJEDNICA U BiH

Đermana Šeta⁶

Amela Melkić⁷

1. ISLAM

Islam je religija koja se javlja u 7. stoljeću na području Arabijskog poluotoka, u Meki koja je i stoljećima prije toga bila ne samo trgovački centar, već i duhovna osa, mjesto hodočašća koje su posjećivali ljudi iz različitih dijelova svijeta. Prvi postulati islama objavljeni su poslaniku islama Muhammedu, a.s.,⁸ 610. godine. Život čovjeka koji slijedi ovakav put treba biti određen sljedećim kategorijama:

- islam (islamski šarti/vjerovanja: svjedočenje Jedinstva Božijeg i poslanstva Muhammeda, a.s.; molitva/namaz, post, finansijsko davanje/zekat, hodočašće Meke/hadž)
- iman (imanski šarti/vjerovanja: vjera u jednog Boga, u meleke/anđele, u Objavljene knjige, u poslanike, u Sudnji dan, u sudbinu, tj., da se sve zbiva Božijom voljom), i
- ihsan (dobročinstvo - služiti Bogu kao da ga vidimo, jer ako mi ne vidimo Njega, On vidi nas).
- Stoga muslimani/ke svoju vjeru trebaju svjedočiti srcem i riječima, ali i provoditi je u djelo.

Izvori islama su:

1. Kur'an – Allahovo obraćanje Muhammedu, a.s., preko meleka Džibrila u periodu od 23 godine, sabrano u jednu zbirku (*mushaf*) za koji muslimani/ke vjeruju da je nadnaran po izrazu i značenju. Sastoji se od 114 poglavlja (sura) koja sadrže: pouke, upute, mudrosti, kazivanja o prijašnjim narodima, poslanicima i događajima i propise koji su vodič u životu vjernika/ca.
2. Hadis – sve ono što je Muhammed, a.s., u toku života rekao, uradio ili šutnjom odobrio. Njegovi sljedbenici/ce su to usmeno prenosili, bilježili, a kasnije je to sabrano u zasebne zbirke hadisa. Najpoznatije su 6 velikih zbirki (*kutubu sitte*) koje se smatraju vjerodostojnim i autentičnim.⁹ Hadis je neophodan za prakticiranje vjere u svakodnev-

6 Đermana Šeta magistrirala je interdisciplinarnu religijsku studiju na CIPS-u Univerziteta u Sarajevu. Voditeljica je istraživačkog odjela Centra za edukaciju i istraživanje „Nahla“. Predsjednica je Komisije za slobodu vjere Rijasetu Islamske zajednice u BiH i članica Centra za napredne studije. (Su)autorica je publikacija/knjiga/članaka o ženama, religiji i ljudskim pravima. Autorica je knjige: „Zašto marama? Bosanskohercegovačke muslimanke o životu i radu pod maramom“, 2011. Doktorska je kandidatkinja na Odsjeku za sociologiju Fakulteta političkih nauka u Sarajevu.

7 Amela Melkić diplomirala je islamsku teologiju na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu. Angažirana je kao vršnjačka edukatorica u organizaciji Global Network of Religion for Children i profesorica je Hadisa i Sire/Životopisa Muhammeda, a.s., u CEI Nahla. Autorica je nekoliko članaka s religijskom tematikom.

8 Iza imena poslanika muslimani/ke stavljaju skraćenicu „a.s.“ u značenju „mir neka je na njega“.

9 *Vjerodostojne/sahih* zbirke Buharije i Muslima, *Suneni* Ebu Davuda, Nesaija i Ibn Madže, te Tirmizijev *Džami'a*.

nom životu, kako u odnosu vjernika/ca prema Bogu (*ibadeti*) tako i u međuljudskim odnosima, jer Kur'an o nekim propisima govori općenito, a Muhammed, a.s., ih je svojom praksom detaljnije pojasnio.

3. Idžma – saglasnost vjerskih autoriteta u jednom vremenu o određenom pitanju.
4. Idžtiħad – individualni napor u interpretaciji i življenju vjere shodno prilikama i izazovima vremena. Iznalaženje rješenja za ona pitanja koja nisu Kur'anom ni hadisom regulisana, a u njihovom duhu.
5. Muhammed, a.s., rođen je 570. godine u Meki. Bio je trgovac i čestit čovjek poštovan od svih. Sa 25 godina oženio se Hatidžom, r.a. U svojim 40-im godinama sve više je bio razočaran udaljavanjem svojih sugrađana/ki od monoteizma i prakticiranjem politeizma. Uobičavao je osamljivanje na lokalnom brdu u pećini Hira. U jednom takvom osamljivanju, godine 610. u mjesecu ramazanu, Muhammeda, a.s., posjetio je melek (anđeo) Džibril (Gabrijel) koji mu je tada prenio prve Božije riječi, imperativ „Ikre!“ („Uči!“). Od toga dana počela je objava kur'anskog teksta koja je ukupno trajala 23 godine. Islam su prvo počeli prihvatati siromasi, marginalizirani i žene, a onda i imućniji i uspješniji članovi zajednice.

2. ISLAM O ŽENI

Pitanje pozicije i prava žene u islamu zasigurno je jedna od najčešće spominjanih i analiziranih tema u savremenom diskursu o ženi. Poput ženskog pitanja općenito, i pitanje žena u islamu je služilo i služi za ideološko podmirivanje računa i između samih muslimana, ali i između muslimana i drugih. Ovdje je značajno spomenuti da se islamska hermeneutika u ovom (ali i u raznim drugim pitanjima) razlikuje u zavisnosti od vremena i prostora na kome je nastajala te političkog, kulturalnog i tradicijskog miljea u koji je uronjena. Nerijetko se pod krinkom islamskih vrijednosti ženama pokušava manipulirati i kontrolirati bez argumenta. To, naravno, ne znači da ne postoje opće smjernice i propisi islama koji se tiču žena i njihove uloge i pozicije.

U Kur'anu se na mnogo mjesta spominje žena, cijelo jedno poglavlje (sura) nosi naziv Žene (En-Nisa'). Spominju se u različitim kontekstima, vezano za njihova prava, njihove obaveze, tamo gdje se nešto propisuje muškarcima propisuje se i ženama, obećanja nagrade ili kazne koja zavisno od djela podjednako obuhvataju i muškarce i žene. Jedina žena koja se po imenu spominje u Kur'anu je Merjem (Marija) majka Isa, a.s., (Isusa) i žena koja je dostigla najviše duhovne stepene. Ostale žene o kojima govori Kur'an (ne poimenice) su i Belkisa kraljica od Sabe - žena koja je bila i vjernica i vladarica, prva žena (Hava/Eva) i brojne druge žene koje svojim djelima ukazuju na dobre ili loše ljudske osobine.

Razgovor o pozicioniraju žene unutar islamskog svjetopogleda u velikoj mjeri uslovljen je perspektivom koja se zauzima u odnosu na ideju o stvaranju ljudi, odnosno žena i muškaraca, a koja je kao takva osnova za dalje ontološko, teološko i sociološko definiranje žene. O ovoj temi pisali su mnogi islamski učenjaci koji su nudili i nude različite interpretacije ajeta i hadisa koji govore o stvaranju žene, shodno tome lepeza njihovog razumijevanja žene, njene uloge i mjesta u svijetu je široka i raznobojna.

Kur'an na nekoliko mjesta govori o stvaranju ljudskog bića, tj., čovjeka¹⁰:

„O ljudi, bojte se Gospodara svoga, koji vas od jednog čovjeka stvara, a od njega je i drugu njegovu stvorio, i od njih dvoje mnoge muškarce i žene rasijao. I Allaha se bojte - s imenom čijim jedni druge molite - i rodbinske veze ne kidajte, jer Allah, zaista, stalno nad vama bdi”.
(En-Nisa, 1)

„I Gospodar njihov im se odaziva: ‘Nijednom trudbeniku između vas trud njegov neću poništiti, ni muškarcu ni ženi - vi ste jedni od drugih. Onima koji se ise i koji budu iz zavičaja svoga prognani i koji budu na putu Mome mučeni i koji se budu borili i poginuli, sigurno ću preko rđavih djela njihovih preći i sigurno ću ih u Džennetske bašče, kroz koje će rijeke teći, uvesti; nagrada će to od Allaha biti. - A u Allaha je nagrada najljepša’”.
(Ali Imran, 195)

„On je taj koji vas od jednog čovjeka stvara – a od njega je drugu njegovu stvorio da se uz nju smiri. I kada je on nju obljubio, ona je zaniжела lako breme i nosila ga; a kada joj je ono otežalo, njih dvoje su zamolili Allaha, Gospodara svoga: „Ako nam daruješ zdrava potomka, bićemo, doista, zahvalni!”
(El-A'raf, 189)

„Allah za vas stvara žene od vaše vrste, a od žena vaših daje vam sinove i unuke, i ukusna jela vam daje. Pa zašto u laž oni vjeruju, a Allahove blagodati poriču?”
(En-Nahl, 72)

„O ljudi! Mi smo vas od muškarca i žene stvorili i plemenima i narodima vas učinili, da biste se upoznawali! Od vas je kod Allaha najplemenitiji onaj koji se Njega najviše boji! Allah sve zna i obaviješten je.”
(El-Hudžurat, 13)

Zamahšeri¹¹ u svom tefsiru¹² na početku komentara navodi dva mišljenja o dijelu „i od njega je drugu njegovu stvorio“ (En-Nisa, 1) i to:

- da je žena stvorena od duše praoca Adema pa kao da je rečeno “od jedne duše ju je stvorio i započeo” odnosno da je dušu stvorio od zemlje i da je od te duše stvorio njen par, dušu žene, tj., dušu drugog dijela tog para. Ovakvo tumačenje ukazuje na to da

10 Korišten je prijevod Kur'ana Besima Korkuta.

11 Veliki mu'tezilijaski mufessir, pripada školi koja daje prednost racionalnom dokazivanju nad tradicijom, većinu života proveo u Bagdadu i Semerkandu, njegov tefsir pripada skupini lingvističkih tefsira, umro 1144. godine.

12 Ez-Zamahšeri, *El-Kešaf*.

ljudske duše imaju isto porijeklo i dijele iste osobine te da se dijele na mušku i žensku vrstu („od vaše vrste“).

- da je cijela poruka upućena „ljudima“ (يَا أَيُّهَا النَّاسُ) s početka ajeta kao ljudskom rodu općenito koji su stvoreni od jednog stvorenja odnosno duše (Adama/Adema) obavezujući ih i pozivajući na bogobožnost koju tolika blagodat obavezuje i podrazumijeva. Kao mogući razlog (prema ovom tumačenju) zašto se baš u ovom ajetu posebno pojašnjava stvaranje muškarca i žene jeste da se pored uopćene bogobožnosti ovdje posebno naglašava bogobožnost u odnosima i vezama između muškaraca i žena.

Fahrudin er-Razi¹³ po ovom pitanju pojašnjava¹⁴ da o dijelu ajeta „a od njega je i drugu njegovu stvorio“ postoje dva mišljenja, i to:

- mišljenje većine islamskih učenjaka koji smatraju da ovo ukazuje na stvaranje Hava od Adema i
- mišljenje koje zastupa Ebu Muslim el-Asfahani i po kojem se smatra da je značenje ajeta da je žena stvorena od „iste vrste“ i da se na to odnose riječi „od nje“ i to bi značilo da su stvoreni kao dva zasebna bića od iste vrste.

U tefsiru Ibn Kesira¹⁵ navodi se mišljenje¹⁶ da je Allah naredio bogobožnost povezujući to s činjenicom stvaranja čitavog čovječanstva od jedne osobe, tj., Adema od koga je zatim stvorio prvu ženu Havu i to od njegovog lijevog rebra. On se poziva na hadis koji bilježi Ibn Hiban: „Žena je stvorena od krivog rebra, a na rebu je najzakrivljeniji njegov vrh. Ako pokušaš da ga ispraviš, slomit ćeš ga. Ako uživaš s njom, uživaš u takvom stanju jer se to neće promijeniti.“ U ovom tefsiru dalje se navodi i da je Hava stvorena dok je Adem spavao, pa kada se probudio zatekao ju je, svidjela mu se i osjetili su međusobnu privlačnost.

Husein Đozo¹⁷ nudi svoj prijevod prvog ajeta sure En-Nisa u djelu „Islam u vremenu“, u tekstu „Položaj žene“ i navodi svoj komentar. Njegov prijevod prvog ajeta sure En-Nisa ne odgovara općeprihvaćenom prijevodu Besima Korkuta. Stoga Đozo kaže: „U Kur'anu nedvojbeno se utvrđuje zajednički osnov iz kojeg su nastali žena i muškarac:

„O ljudi, bojte se vašeg Gospodara, koji vas je stvorio iz jedinstvene suštinske osnove. Iz te osnove stvorio je muža i ženu, a od njih je nastalo mnoštvo muškaraca i žena.“

(En-Nisa, 1)

13 Poznati šafijski mufessir, rođen u Rejju, današnji Iran, pisao djela iz medicine, historije, fizike i prava, umro 1209. godine.

14 Fahrudin er-Razi, *Tefsirul-Kebir (Mefatihul-Gajb)*.

15 Živio je u Damasku, veliki poznavalac fikha, hadisa i historije, pripadnik šafijskog mezheba, njegov tefsir se ubraja u tradicionalne tefsire, umro 1373.

16 Ibn Kesir, *Tefsirul-Kur'anil-Azim*.

17 Živio i djelovao u BiH, islamski modernista, smatra da Kur'an treba tumačiti svaka generacija shodno potrebama njihovog vremena, između ostalog, zalagao se za ravnopravnost spolova, pravo žena na obrazovanje i aktivni glas, umro 1982.

Dalje navodi da se gotovo isti princip utvrđuje u sljedećem ajetu:

„O ljudi, mi smo vas stvorili od muška i ženska. Da biste se međusobno bolje upoznavali učinili smo da se javljate grupisani u narode i plemena. Najpribraniji među vama kod Boga je onaj koji se najviše čuva zla.“
(El-Hudžurat, 13)

I nastavlja: „Ova nas dva ajeta upućuju na jednu, na prvi mah, vrlo jednostavnu i očividnu istinu. Takve su, ustvari, sve istine i svi principi islama. Njihova bitna osobina je jednostavnost, neposrednost i očevidnost. Očevidno je da su osnovni elementi duhovnog i fizičkog bića žene isti kao i u biću muškarca. Nema tu nikakve razlike. Tijelo žene sadrži iste elemente kao i tijelo muškarca. Isti su, isto tako i kod jednog i kod drugog elementi duše. Žena u osnovi posjeduje sposobnost osjećanja i rasuđivanja kao i muškarac. Na isti način su nastali, nastaju i dalje se razvijaju. Muž i žena su podjednako potrebni i njihove funkcije i uloge u održavanju ljudskog roda su jednako važne. To su, ustvari, dva dijela jedne cjeline. Muž i žena čine jedinstvene sastavne dijelove porodice, a porodica je opet osnovna ćelija društva.“ (512)

Kur'anski tekst ne spominje stvaranje žene iz rebra niti se žena navodi kao uzročnik za istjerivanje iz dženneta/raja. U tradiciji islama spominje se jedna izreka/hadis (u više oblika) Muhammeda, a.s., koju prenosi Ebu Hurejre, da je Muhammed, a.s., rekao:

„Prema ženama lijepo postupajte, žena je stvorena od krivog rebra, a najkrivlji njegov dio je njegov vrh. Ako pokušate da ga ispravite slomit ćete ga, a ako ga ostavite ostat će krivo. Pa lijepo postupajte sa ženama.“ (Buhari i Muslim)

U muslimanskoj tradiciji su inače prisutni tzv. *israilijati* – judeo-kršćanska kazivanja kroz koja su se povremeno tumačili određeni postulati. Smatra se da su i takvi utjecaji doprinijeli ideji po kojoj se smatra da je prvo stvoren Adem/Adam, a od njegovog krivog rebra Hava/Eva, iako se to eksplicitno u kur'anskom tekstu ne spominje. Spominjanje „rebra“ kod Muhammeda, a.s., na ovom mjestu je sa svrhom pozivanja muškaraca na to da sa ženama postupaju lijepo.

Na osnovu navedenog stoga je moguće reći da kur'anski tekst ostavlja prostora za razumijevanje stvaranja žene i kao jednako stvorene i stvorene od iste suštinske osnove i stoga jednako vrijedne, kako smo vidjeli iz navedenih tumačenja. Ipak, potrebno je reći da su društveno-kulturalne okolnosti, običaji, ranija iskustva prethodnih naroda i preovladavajući binarni obrasci tog (ali i našeg vremena) utjecali na to da se ipak prije svega ova poruka razumijeva u svjetlu hijerarhijskog odnosa između žena i muškaraca. I da se na taj način dalje nastavi posmatrati ženu, često ju stavljajući na mjesto koje joj po kur'anskom kazivanju ni praksi poslanika Muhammeda, a.s., nikako ne pripada.

U pokušaju da se općenito ocrtaju obrisi vizije žene u islamu navest ćemo nekoliko primjera kroz koje se kur'anska ideja pravde i pravednosti nudi ženi (i društvu) u predislamskoj Arabiji

(ali i danas). Žene dobijaju pravo na život (u poređenju s tada postojećim običajem zakopavanja žive ženske djece), pravo na obrazovanje i na vlasništvo, nasljedstvo, slobodu pri biranju supružnika i uređenju bračnog i porodičnog života, pravo mišljenja i učestvovanja u donošenju odluka. Vrlo je značajno praviti razliku između onoga što kur'anski tekst i praksa Poslanika islama Muhammeda, a.s., omogućuju ženi i onoga što će ona i tada, a i danas zaista od toga moći prakticirati u muško dominirajućem svijetu omeđenom prethodno uspostavljenim obrascima moći.

Kad je riječ o učenju i izučavanju, prva objava koju je primio Muhammed, a.s., govori o obavezi traženja znanja i ta naredba se odnosi na muškarce i žene:

„Čitaj, u ime Gospodara tvoga koji stvara, stvara čovjeka od ugruška. Čitaj, plemenit je Gospodar tvoj, koji poučava peru, koji čovjeka poučava onome što ne zna“.

(El-'Alek, 1-5)

U prvoj zajednici muslimana/ki žene su bile angažirane na polju učenja i obrazovanja, učile su i podučavale Kur'an, slušale i prenosile hadis, podučavale šerijatsko pravo i arapski jezik. Žene Poslanika, a.s., naročito Aiša i Ummu Seleme su se u tome isticale. Kasnije će obrazovanje postati privilegija muškaraca, ženi će biti zabranjen pristup školama. Tako će XIX i XX stoljeće u muslimanskim zemljama biti period borbe muslimanki da vrate svoje pravo na obrazovanje, ulazak u obrazovne institucije i angažiranje na njima.¹⁸

Kad je riječ o ekonomskom statusu, Kur'an je detaljno definirao nasljedno pravo žena (En-Nisa, 7-12), i okolnosti pod kojima koliko nasljedstva pripada ženskim nasljednicama (su-prugama, majkama, kćerima, sestrama). Potpunu materijalnu odgovornost za zbrinjavanje supruge i porodice ima muž/otac (vidi: En-Nisa', 34) a žena svom svojom imovinom ima pravo raspolagati kako ona želi.

U smislu vjerskog života žene su poput muškaraca dužne izvršavati islamske obredoslovne dužnosti (svjedočenje vjere/šehadet, molitvu/namaz, post, zekat i hadž), imaju potpuno pravo učestvovati u kolektivnim molitvama/namazima u džamijama. To je vidljivo i iz prakse prve zajednice muslimana/ki, a i naredbe Muhammeda, a.s., da se vjernicama ne uskraćuje pravo dolaska u džamije/Božije kuće. Kod prvih generacija muslimana/ki džamija je pored mjesta za molitvu, služila i kao mjesto susreta, okupljanja, razgovora i razmjene mišljenja za sve podjednako. U tom vremenu žene su aktivno učestvovala u aktivnostima u džamiji. Njihovo mjesto u džamiji bilo je u istoj prostoriji za molitvu u kojoj je bio i Poslanik, a.s., zajedno s ostalim muškarcima. Poznat je primjer žene koja je u džamiji prigovorila Omeru, r.a., kad je govorio o tome kako bi trebalo ženama ograničiti mehr/svadbena dar, jer su porodice to zloupotrebljavale i tražili veliki mehr, kad je jedna žena ustala i rekla: „Omere, zar ti da nam uskratiš ono što nam je Allah dao kao naše pravo“, na što je Omer, r.a., odgovorio: „Žena je u pravu, Omer je pogriješio“. Ovaj događaj svjedoči da su žene bile prisutne i javno diskutovale u džamiji, ali ukazuje i na to kako

18 Spahić-Šiljak, Zilka, *Žene, politika i religija*, str. 108-111.

to prisustvo žena eliminira mogućnost ograničenja njihovih prava¹⁹. Usto, predaje još govore o ženama u *itikafu* (vremenu duhovnog osamljenja tokom Ramazana), o načinu kako se u molitvi redaju prvo muškarci, pa iza njih žene (između ostalog i zbog specifične providne odjeće kod muškaraca u to vrijeme ispod koje se nije nosilo ništa drugo); o naredbama muškarcima da nakon molitve ne izlaze prvi nego da pričekaju da žene izađu, o tome da je Poslanik, a.s., nekada ostavljao molitvu nešto kraćom, ako bi začuo dječiji plač u džamiji, kako bi majke mogle čim prije završiti, itd²⁰. Ipak, praksa isključivanja žena iz džamija polako je uvedena i u tolikoj mjeri prisutna među nekim muslimanskim narodima da pozitivni primjeri zajedničke participacije skoro više ne postoje u muslimanskom sjećanju.

U javnom i političkom životu muslimanka je u prvoj zajednici muslimana/ki bila pozvana da učestvuje u javnom životu. Aiša, r.a., je bila poznata kao prva žena učenjakinja koja je davala pravna mišljenja, a kasnije i kao politička liderica; Fatima, r.a., se isticala u oblastima socijalnog rada (pomoć siromašnim i ugroženim); Hatidža, r.a., je bila poznata kao uspješna poslovna žena (trgovkinja); Leila eš-Šifa bila je poznata kao žena specijalizirana za medicinu i državnu administraciju. Pošto je džamija, između ostalog, u početku bila mjesto sastanaka i donošenja važnih političkih odluka, iz sljedećeg primjera vidimo da su žene učestvovala u takvim procesima.

„Jedne prilike je telal išao ulicama Medine i pozivao: ‘O ljudi, dodite u džamiju, Poslanik ima nešto važno da vam prenese.’ Čuvši to Ummu Seleme je požurila svoju sluškinju da se obuku i krenu u džamiju, na šta je ona rekla: ‘Pa on poziva ‘O ljudi’’. A Ummu Selema joj odgovorila: ‘Da, to se odnosi i na žene.’“²¹.

Također i primjeri iz života Poslanika islama Muhammeda, a.s., ukazuju na to da je njegov odnos prema ženama bio obilježen punim poštovanjem žene kao ličnosti, njenog karaktera i intelekta. Njegova prva žena Hatidža, r.a., s kojom je u monogamnom braku živio 25 godina, do njene smrti, bila je trgovkinja. To je žena kod koje je prvobitno Muhammed bio zaposlen i za koju je upravljao karavanama, koja je sama zaprosila Muhammeda i kasnije se za njega udala. Kasnije, u času njegovog postajanja Božijim poslanikom bila mu je velika podrška i prva osoba uopće koja je prihvatila islam kao vjeru. Nakon nje živio je u poligamnoj zajednici s više žena. Neke su, poput Ummu Seleme i Aiše bile britkog uma i Muhammed, a.s., se s njima redovno savjetovao. Npr., Ummu Selema je bila veoma inteligentna žena, Poslanik ju je često vodio u vojne pohode i više puta od nje primio neprocjenjivo vrijedne savjete. Na primjer, ona je bila ta koja je Poslaniku predložila da sam zakolje kurban na Hudejbiji nakon što je muslimanima spriječen ulazak u Meku i tako okonča neprijatnu scenu s ashabima koji

19 Woodlock, Rachel, *The masjid is for men: competing voices in the debate about australian muslim women's access to mosques*, Islam and Christian-Muslim relations, vol. 21, no. 1, januar 2010.

20 Ibid.

21 Spahić-Šiljak, Zilka i Anić, Rebeka Jadranka, *I vjernice i građanke*, str. 213-217.

nisu mogli prihvatiti da se u Medinu vrate neobavljene umre/manjeg hodočašća²². A ajeti koji spominju jednakost vjernika i vjernica objavljeni su nakon njenog propitivanja zašto Kur'an rijetko spominje vjernice:

„Muslimanima i muslimankama, i vjericima i vjericama, i poslušnim muškarcima i poslušnim ženama, i iskrenim muškarcima i iskrenim ženama, i strpljivim muškarcima i strpljivim ženama, i poniznim muškarcima i poniznim ženama, i muškarcima koji dijele zekat i ženama koje dijele zekat, i muškarcima koji poste i ženama koje poste, i muškarcima koji o svojim stidnim mjestima vode brigu i ženama koje o svojim stidnim mjestima vode brigu, i muškarcima koji često spominju Allaha i ženama koje često spominju Allaha – Allah je, doista, za sve njih oprost i veliku nagradu pripremio.“
(El-Ahzab, 35)

Međutim, ovdje je potrebno navesti i jedan od ajeta koji se nerijetko u islamskoj praksi tumačio i tumači na različite načine, od kojih neki nisu blagonakloni prema ženama:

„Muškarci vode brigu o ženama zato što je Allah dao prednost jednima nad drugima i zato što oni troše imetke svoje. Zbog toga su čestite žene poslušne i za vrijeme muževljeva odsustva vode brigu o onome o čemu trebaju brigu voditi, jer i Allah njih štiti. A one čijih se neposlušnosti pribojavate, vi posavjetujte, a onda se od njih u postelji rastavite, pa ih i udarite; a kad vam postanu poslušne, onda im zulum ne činite! - Allah je, zaista, uzvišen i velik!“.
(En-Nisa, 34)

Dva su ključna sporna mjesta u ovom ajetu koja često bivaju analizirana izvan cjelokupne poruke i duha islamskog učenja, pa i zloupotrijebljena. Prvo je pitanje obaveze muškarca da izdržava suprugu/porodicu i vodi brigu o njoj gdje se nerijetko ovaj stavak zloupotrebljava i tumači kao da je time muškarac više vrijedan, značajan ili bolji od žene, a ne kao da je to u postavci određenih porodičnih odnosa dio odgovornosti koji on preuzima (kao što supruga preuzima svoj)²³. Dr. Ahmed Jeki Zemani dalje definira ovaj odnos i navodi da je muškarac taj koji vodi brigu o porodici onda kad ispunjava zadate obaveze izdržavanja. Istovremeno, ženin imetak i njena zarada na raspolaganju su samo njoj i ona ih nije dužna trošiti na porodicu²⁴. Drugi ključni dio je onaj u kome se glagol *idribuhunna* prevodi kao „udarite ih“, naizgled dozvoljavajući fizičko sankcionisanje supruge. Međutim, vrlo je značajno spomenuti da u praksi Muhammeda, a.s., nema niti jednog takvog primjera, dapače, brojni su primjeri u kojima on ovakvo nešto osuđuje. Analizirajući ovaj ajet, dr. Ebu Sulejman navodi da ovaj glagol sadrži preko deset značenja i

22 Maqsood, Ruqayyah Waris, *Vodič za muslimanski brak*, Selsebil, 2005, 48.
<http://bosnamuslimmedia.files.wordpress.com/2009/06/vodic-za-sretan-brak.pdf>

23 Za feminističku analizu ovog ajeta vidi: Wadud, Amina, *Qur'an and Woman: Rereading the Sacred Text from a Woman's Perspective*, Oxford University Press, 1999.

24 Jemani, Ahmed Zeki, *Žena u islamu*, El-Kalem, 2007, str. 78.

da se u tim drugim značenjima primjenjuje i u Kur'anu²⁵. A kako je iz Poslanikovog, a.s., života poznat primjer da je on nakon neuspjelog pokušaja dogovora sa svojim ženama oko određenog pitanja, otišao od njih na mjesec dana i ostavio ih da pokušaju iznaći rješenje kojim će riješiti iskršli problem, dr. Ebu Sulejman u svjetlu mogućih prijevoda ovog arapskog glagola, navodi: „Prema tome, opće značenje glagola *darebe* u kur'anskom obraćanju je razdvojiti, udaljiti se, otići, napustiti itd.“²⁶ što korespondira s praksom Muhammeda, a.s.

Unatoč vrlo revolucionarnim porukama koje se prije 14. stoljeća kroz kur'anske i hadiske tekstove upućuju ženama (ali i muškarcima), činjenica je da je islamski civilizacijski krug uglavnom ostao nedodirnut tim porukama. Ako izuzmemo vrijeme prvih generacija muslimana/ki, vidimo da je odnos muslimana prema ženama ostao na rudimentarnom nivou razvoja. To su uglavnom ili situacije u kojima danas žene nemaju u praksi mogućnost da prakticiraju Kur'anom zagwarantirana prava ili situacije u kojima se tim pravima manipulira i koja se osiguravaju selektivno ili nepravedno. Pitanja od značaja za savremene muslimanke – poput nasilja u porodici, podjele obaveza i odgovornosti u porodici, obrazovanja i usavršavanja – rijetko se ili nikako tretiraju u vremenu i kontekstu u kojima one žive. Zamagljuju se aktuelni ženski problemi pričama o pokornosti suprugu kao temeljnoj odrednici ženine vjere i majčinstvu kao neupitnom i jedinom načinu ispunjenja njene misije na ovom svijetu.

U zaključku navodimo ilustrativan i sažet primjer pozicije u kojoj se, prema prof. Rešidu Hafizoviću, muslimanka nalazi danas. On kaže da je žena:

„izgubila sve one vrijednosti, prava i slobode koje joj je islam izričito dodijelio. Izgnana je iz javnog prostora, oduzeta joj je sloboda javne riječi, uvjetovana sloboda kretanja, poglavito u samoj kolijevci islama, gdje malodobno muško dijete ima više slobode od odrasle žene, kada je u pitanju njen izlazak u javni prostor, pa makar se on ticao i najbanalnije svrhe i potrebe. Oduzeto joj je pravo da bira ili da bude izabrana na bilo kakvu javnu funkciju, a upamtili smo i ona razdoblja kada se muslimanskoj ženskoj djeci posebno i pod svaku cijenu uskraćivalo pravo na obrazovanje. Ovo potonje pomenuto čak ni danas nije rijetka pojava u muslimanskim društvima“ (...) „Žena islama je danas, u usporedbi sa ženama koje uživaju plodove zapadnoeuropske demokracije, ma koliko ta demokracija bila nesavršena, do te mjere obezvrijeđena u muslimanskim društvima da, naprosto, ne treba i ne smije birati sredstva kako bi povratila svoje vrijednosti i svoja prava koja joj islam dariva (....) Kada žena islama vrati pravo glasa, koje danas, u dvadeset

25 Kad se odnosi na zemlju, znači putovati ili otići, kad se odnosi na uho, znači blokirati sluh ili spriječiti, da se nešto čuje, kad se odnosi na Kur'an, znači zapostaviti, ignorirati, napustiti ga, kad se odnosi na istinu i laž, znači učiniti bilo šta od toga očiglednim i razlikovati jedno od drugoga, kad se odnosi na hidžab, znači spuštanje vela preko prsa, kad se odnosi na mora i rijeke, znači probiti put kroz vodu gurajući je ustranu, kad se odnosi na podizanje zida, znači pregraditi, razdvojiti, kad se odnosi na ljude, znači biti zasjenjen sramotom, kad se odnosi na stopala, vratove, lica, leđa, znači odsjeći, posjeći i udariti, bračne nesuglasice, u ostalim ajetima znači natjerati, šokirati, ošamariti ili nanijeti štetu.

26 Ebu Sulejman, Abdulhamid, *Bračne nesuglasice: Vraćanje ljudskog dostojanstva podstredstvom viših ciljeva šerijata*, CNS/Nahla, 2009, http://www.nahla.ba/cms/tekstovi3/tekstovi_datoteke/121118062303_Bracne%20nesuglasice.pdf

prvom stoljeću, u većini zemalja muslimanskog svijeta nema, vremenom će uzeti i političko žezlo u svoje ruke, a to će onda biti jasan znak kako je i pustopoljinom današnjih muslimanskih despotija iznova zamirisalo i zastrujalo 'proljeće' nezamjenjive medinske demokracije kojoj se, nadajmo se, milom ili silom iznova trebaju i moraju vratiti moderna muslimanska društva²⁷.

3. ISLAMSKA ZAJEDNICA U BOSNI I HERCEGOVINI

O dolasku islama na područje BiH napisano je mnoštvo knjiga i članaka, čiji su autori kako lokalni tako i strani historičari/ke. Mnogo ih nudi različito viđenje *islamizacije* srednjovjekovnog stanovništva BiH, međutim, sve te teorije se mogu svesti na 4 najčešće:

- Islam prihvaća društvena elita iz želje za očuvanjem privilegija (kontinuitet bosanska srednjovjekovna vlastela – bošnjački bezi i age);
- Islam prihvaćaju isključivo ili uglavnom bogumili, iz političkih (traženje zaštite u okrilju Osmanlija pred progonima od strane Katoličke i Pravoslavne crkve), ili dogmatskih razloga – sličnosti između vjerovanja i prakse Crkve bosanske i islama;
- Islam u Bosni je prihvaćen odjednom (*tur. bir ugurden* – muslimani/ke su masovno primili islam pred sultanom Mehmedom II Fatihom);
- Islamizacija se odvijala pod pritiscima (prisilna konverzija).²⁸

Savremeni historičari/ke osporavaju ove teorije nazivajući ih mitomanskim. Smatra se da nema valjanih historijskih dokaza za ove teorije, te da su naučno osporive. Kako kaže Edin Šaković: „Iako nijedan od tih mitova ne može izdržati kritičku analizu, zbog dnevno-političkih ciljeva oni se još uvijek 'provlače' kroz historijsku literaturu i školske udžbenike“²⁹.

Postoji mogućnost da su, kako ističu neki autori, prvi dodiri BiH s islamom bili prije 1463. (prije osmanskog osvajanja BiH), da su neki muslimani/ke živjeli na bh. prostorima, ali prve masovnije pojave prihvatanja islama u srednjovjekovnoj Bosni potječu iz XV stoljeća, iz vremena slabljenja bosanske džave i sve većeg utjecaja Osmanlija na njen teritorij³⁰. Bosna je prije dolaska Osmanlija bila jedino područje (uz Albaniju) na tadašnjem području Balkana na kojem nije bilo ustoličene čvrste vlasti i autoriteta samo jedne crkve ili vjerske zajednice. U to vrijeme u Bosni su bile prisutne katolička crkva, pravoslavna crkva i Crkva bosanska, stoga je, za razliku od drugih dijelova Balkana pod osmanskom vlašću, stanovništvo u BiH primalo islam u većem broju³¹. Proces prihvatanja islama je tekao postepeno, kao i proces osvajanja BiH, potpuno osvajanje je završeno tek krajem XVI stoljeća (padom Bihaća 1592).

27 Hafizović, Rešid, *Ženu islama su obezvrijedili muslimani*, Novi Muallim, br. 48, decembar 2011. <http://nahla.ba/tekstovi10.aspx?tid=238>, 20.3.2013.

28 Šaković, Edin, *Prihvaćanje islama u osmanskoj Bosni: mitovi i realnost*, http://www.iis.unsa.ba/arhiva/arhiva_vijesti/historijski_mitovi/edin_sakovic.html, 18.2.2013.

29 Ibid.

30 Ibid.

31 http://www.ucalgary.ca/applied_history/tutor/islam/empires/ottoman/bosnia.html

FORMIRANJE ISLAMSKJE ZAJEDNICE U BiH

Za vrijeme vladavine Osmanskog carstva u BiH obrazovni sistem, pravosudni i vjerski poslovi bili su briga državne uprave. Vjerske poslove u ime halife kao svjetovnog i vjerskog predstavnika vlasti obavljali su muftije, šerijatske sudije, muderisi i imami kojima je halifa za te službe dodjeljivao dekrete.

Dolaskom Austro-Ugarske 1878. godine mijenja se vlast u BiH i islam više nije državna vjera niti je halifa duhovni vođa muslimana/ki u BiH. Time se dovodi u pitanje pravni položaj i organiziranje vjerskih poslova u BiH. Austro-Ugarska je željela uspostavu samostalne zajednice muslimana/ki u BiH bez dalje povezanosti sa šejhul-islamom – vrhovnim vjerskim autoritetom u Osmanskom carstvu, koji nije davao saglasnost za osnivanje takve samostalne islamske zajednice u BiH. U međuvremenu, Austro-Ugarska država carskim dekretom od 17. oktobra 1882. g. proglašava Hilmi ef. Omerovića prvim reisul-ulemom (*predvodnikom muslimana/ki*) u Bosni i Hercegovini, imenuje četiri člana Ulema medžlisa - kao vrhovnog tijela za vjerska pitanja, te formira Zemaljsku vakufsku komisiju koja je bila zadužena za vakufske i mearifске poslove muslimana/ki u BiH. Time se oslikavaju konture institucije Islamske zajednice u BiH kakvu danas imamo. Bh. muslimani su 1899. godine predvođeni mostarskim muftijom Fehmijem ef. Džabićem osnovali Pokret za vjersku i prosvjetnu autonomiju muslimana u BiH, a 15. aprila 1909. godine donesen je Statut za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u BiH.³²

NAČELA ISLAMSKJE ZAJEDNICE U BiH

Islamska zajednica u BiH od svog osnivanja pa do danas imala je primarnu ulogu brige za sve stvari koje su vezane za vjeru i vjerske obrede, ali je djelovala i na drugim poljima značajnim za društveni razvoj. Prema prvom članu važećeg Ustava IZ u BiH iz 1997. godine: „Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini je jedna i jedinstvena zajednica muslimana u Bosni i Hercegovini, Bošnjaka izvan domovine i drugih muslimana koji je prihvataju kao svoju“³³.

Ovaj Ustav navodi 4 osnovna principa organizacije muslimanske zajednice, ustanova, organa i djelatnosti, i to:

- Kur'an,
- Praksa/sunnet Muhammeda, a.s.,
- islamska tradicija Bošnjaka³⁴ i
- zahtjevi vremena.

32 Formiranje i razvoj Islamske zajednice, http://rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=106, 9.2.2013.

33 Ustav IZ u BiH, http://www.rijaset.ba/images/stories/Ustavi/Ustav_IZ-e_iz_1997.pdf 23.3.2013.

34 Više o ovome u: Karčić, Fikret, *Šta je to islamska tradicija Bošnjaka*, Preporod, 7.12.2006., http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=1646:cta-je-to-qislamska-tradicija-bocnjaka&catid=90&Itemid=222

IZ je prema Ustavu potpuno samostalna u uređivanju svojih djelatnosti i upravljanju svojom imovinom. To pravo, kao i drugim vjerskim zajednicama i crkvama u BiH garantira se Zakonom o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH iz 2004³⁵. Cilj Islamske zajednice je nastojanje da svi njeni pripadnici žive u skladu s islamskim normama, a to se postiže promicanjem dobra i odvrćanjem od zla. Ona se brine o islamskom odgoju i obrazovanju svojih pripadnika i zalaže za očuvanje vrijednosti braka i porodičnog života.³⁶

IZ u BiH hijerarhijski je uređena struktura koja pokriva sve islamske vjerske potrebe i poslove na nivou cijele Bosne i Hercegovine. Ovakav vid organizacije nije dogmatski uvjetovan islamskim učenjem, niti je jedini način na koji su muslimanske zajednice diljem svijeta organizirane. Kako unutar islamskog učenja ne postoji jedan duhovni ni vjerski autoritet za sve muslimane svijeta, oni se organiziraju u skladu s običajima, tradicijom i kontekstom vremena u kojem žive. Organizacija Islamske zajednice u BiH nalikuje organizaciji neke druge velike organizacije nevjerskog tipa s internim propisima donošenja odluka i demokratskim procesima odlučivanja. Izbori se organiziraju svake četiri godine shodno ustavnoj odredbi po kojoj „mandat članova svih kolegijalnih organa u Islamskoj zajednici traje četiri godine“ (član 75.) „Aktivno biračko pravo u Islamskoj zajednici ima svaki pripadnik džemata koji je navršio osamnaest godina života. Pasivno biračko pravo u Islamskoj zajednici ima svaki pripadnik džemata koji je navršio osamnaest godina i koji izvršava svoje obaveze u džematu“ (član 73.). Islamska zajednica stoga prema Ustavu ima pripadnike/ce i članove/ice. Pripadnik/ca je svaka osoba koja se tako osjeća, dok je član/ica osoba koja izvršava svoje obaveze u džematu.

Iako je IZ BiH primjer dobro organizirane muslimanske zajednice, primjetno je da je kao takva izgubila senzibilitet za ženu te je prisustvo žene u cijeloj strukturi Islamske zajednice neznačajno. Mjestimično i nasumično postoje određeni oblici organiziranja žena koji uglavnom zavise od dobre volje imama/glavnog imama/muftije i volonterskog angažmana i entuzijazma žena na terenu. Tako povremeno nailazimo na uglavnom samoorganizirane ženske grupe pri džamijama za učenje Kur'ana/sufare ili neke oblike organizacije na nešto višem nivou. Npr., Asocijacija žena Medžlisa Tuzla vrlo dobro funkcioniše, ima svoje redovne aktivnosti i povremene projekte, međutim, ona je jedan volonterski projekt entuzijastičnih pojedinaka. Asocijacija žena Medžlisa Gornji Vakuf također je jedna takva organizacija koju vodi muallima zaposlena pri Medžlisu te je stoga organizacijski ovo bolje regulirano, ali plan i program rada zavise od kreativnosti same muallime i ne postoji sistemski pristup ovom pitanju. Ženski mekteb u Lukavcu je također uspješna neformalno organizirana ženska grupa koju pohađa veliki broj žena, ali i ona zavisi od energije i slobodnog vremena muallime koja tu nastavu volonterski organizira.

35 Zakon o pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH, <http://www.ombudsmen.gov.ba/odjeli/Zakon%20o%20slobodi%20vjere%20i%20pravnom%20polozaju%20crkava%20i%20vjerskih%20zajednica%20u%20BiH%20-%20Sl.%20glasnik%20BiH%2005-04.pdf> 23.3.2013.

36 Ustav Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini iz 1997, čl. 4, 6, 7 i 9, http://rijaset.ba/images/stories/Ustavi/Ustav_IZ-e_iz_1997.pdf, 9.2.2013.

U svjetlu ovakve situacije fenomen koji se javlja jeste postojanje različitih ženskih muslimanskih grupa/organizacija³⁷ koje se na razne načine bave problemima i izazovima pred ženama i/ili muslimankama u BiH. Čini se da su se zbog nedostatka razumijevanja ili kreiranja prostora za njih u već postojećim strukturama Zajednice, žene postepeno počele organizirati na druge načine, a s ciljem da više rade na produbljivanju svog islamskog znanja, ali i kako bi djelovale na aktivnostima koje smatraju važnim i da bi dobile priliku da ne budu samo pasivne posmatračice događanja, nego aktivne učesnice u njima. Ženske muslimanske grupe/organizacije ženama nude vrijeme i prostor, „ono što je već odavno bilo potrebno, ali isto tako to je ono za što rukovodstvo Islamske zajednice nije imalo senzibiliteta“³⁸. One se na ovaj način povlače u grupe/organizacije gdje mogu otvoreno razgovarati o svojim problemima i brigama koje, uglavnom, njihova zajednica ne uviđa i ne vidi, „stvarajući time i idealno opravdanje za Islamsku zajednicu, koja na kritike o odsustvu žena u njenom aktivnom radu, upire prstom u ove organizacije“³⁹.

Unatoč činjenici da su povremeno pojedini istaknuti učenjaci/alimi bosanskih muslimana zagovarali prava žena i njihovu emancipaciju, islamska tradicija Bošnjaka nije ženama otvorila prostor koji im je, npr., Husein ef. Đozo bio namijenio. On je u svojim pismenim i usmenim nastupima isticao da je muslimanki potrebno obrazovanje jednako kao i muslimanu. Ukazivao da ona treba poznavati islamske nauke i islamske propise, te da joj trebaju biti otvorena i vrata za sticanje društvenih, političkih, privrednih i akademskih funkcija i zvanja.⁴⁰

Žene i njihovo (ne)prisustvo u Islamskoj zajednici danas može se sagledati iz dva ugla: (ne)prisustvo muslimanke vjernice u zajednici i (ne)prisustvo žena angažiranih za rad u zajednici (bilo da su to diplomantice islamskih obrazovnih institucija ili nekih drugih obrazovnih ustanova). Kroz prikaz strukture Islamske zajednice u BiH uporedo ćemo prikazati i trenutno stanje u vezi s prisustvom muslimanki u zajednici/Zajednici. Slično prof. Beglerović predlaže da bi na početku analize stanja žena u Islamskoj zajednici bilo potrebno postaviti dva osnovna pitanja:

„broj žena uposlenica u Zajednici shodno njihovoj stručnosti u određenoj oblasti, i tretman, snaga njihovoga utjecaja, na rad Islamske zajednice (pitanje općega odnosa prema njima, razumijevanje njihove važnosti i specifičnosti naročito u našem vremenu, i sl.)“⁴¹.

Kako je četvrti osnovni Ustavni princip za organiziranje zajednice upravo princip djelovanja u skladu sa zahtjevima vremena, zasigurno je krajnje vrijeme da se unutar Zajednice

37 CEI Nahla, Sehara, Iskre, Sumejja, Tesnim, ŽEO Kewser...

38 Tahirović, Senada, *Muslimanska teologinja u bh. društvu – pozicija i uloga*, Novi Muallim, zima 2009, god X, br. 40, str. 32.

39 Šeta, Đermana, *Muslimanski ženski identitet u BiH*, Izlaganje na konferenciji Peć (Kosovo), 2-5.12.2012.

40 Mualosmanović-Durmišević, Behija, *Odnos islamske zajednice u BiH prema svršenicama njenih obrazovnih institucija*, Novi Muallim, Sarajevo, zima 2011, god XII, br. 48, str. 27.

41 Beglerović, Samir, *Islamska zajednica pred izazovom nužnosti transformacije institucija: Potreba za sržnim izmjenama Ustava*, Glasnik Rijaseta IZ 3-4/2012.

otvori rasprava o poziciji žena unutar nje same, o drugačijim vremenima u kojima i žene čine značajan dio svih džemata i Zajednice. Jer da bi „Islamska zajednica postigla svoj maksimum, neophodno je iskoristiti ono što nude svi/e njeni pripadnici/ce. Na taj način će se postići obostrana dobit i zadovoljstvo. Islamska zajednica će ostvariti pozitivne promjene i poboljšanja, pronaći rješenja za izazove i uspostaviti neophodni balans unutar i van zajednice, a žene će dobiti priliku da pokažu svoju stručnost, okretnost, visprenost i strategije“.⁴²

STRUKTURA ISLAMSKJE ZAJEDNICE U BiH

Tokom historije Islamska zajednica je mijenjala forme i oblike svog organiziranja, neke forme su potpuno ukinute, dodane su nove, a neke su samo preinačene tako da, krenuvši od baznih ka najvišim tijelima, struktura Islamske zajednice u BiH danas izgleda ovako:

a. DŽEMAT

Džemat je najmanja organizaciona jedinica. Predstavlja skupinu od najmanje 100 muslimanskih domaćinstava koja žive u jednom mjestu. Svaki džemat ima džamiju, mesdžid ili neku prostoriju predviđenu za namaz i druge vjerske aktivnosti za čije vršenje je zadužen imam. Svaki džemat ima svog imama koji predvodi vjerski život tog džemata. Svaki džemat ima skupštinu džemata i džematski odbor. Skupštinu džemata sačinjavaju svi muslimani i muslimanke jednog džemata koji su navršili osamnaest godina života (član 36.). U BiH tradicionalno i muškarci i žene posjećuju džamije i obavljaju dnevne molitve/namaze i ostale vjerske dužnosti. Žene ne idu na sahrane/dženaze. Za razliku od nekih drugih muslimanskih naroda, u BiH žene tradicionalno ne idu ni na sedmični džuma-namaz petkom⁴³ niti jedan od dva godišnja bajram-namaza (iako za to ne postoje bilo kakve šerijatske zapreke).

Skupština džemata bira:

- džematski odbor,
- zastupnike džemata u skupštinu medžlisa (srednji nivo),
- delegate džemata za izbornu tijelo koje bira sabornike Islamske zajednice (najviši nivo).

Džematski odbor je izvršni organ skupštine džemata koji osigurava da džemat normalno funkcioniše, te da se vjerski život nesmetano odvija. Džematski odbor ima 5-7 članova zavisno od veličine džemata. Imam je član džematskog odbora po položaju, uz imama tu su i mutevelija koji rukovodi skupštinom džemata i koji je zadužen za administrativne poslove, te blagajnik koji je zadužen za prikupljanje članarina. Kako je navedeno, skupštinu džemata

42 Dedović, Sehija, *Kako do vidljivijeg prisustva žene u Islamskoj zajednici*, Novi Muallim, zima 2011, god XII, br.48, str. 32.

43 Rijetke su džamije po BiH gdje se ostavlja prostor za žene petkom tokom džuma-namaza.

„sačinjavaju svi muslimani i muslimanke iz tog džemata koji su navršili osamnaest godina života“ (član 36.). Aktivno biračko pravo ima svaki/a pripadnik/ca džemata stariji/a od 18 godina, a pasivno svaki/a pripadnik/ca džemata stariji/a od 18 godina i koji/a izvršava svoje obaveze u džematu“ (član 73). U džematima u BiH ipak žene rjeđe koriste ta prava. One rjeđe od muškaraca izlaze na izbore, a još rjeđe se nalaze na kandidatskim listama za neke od organa džemata ili IZ općenito. Rijetki su slučajevi da se u džematskom odboru nalazi žena, iako za to ne postoje nikakve prepreke. Upravo na ovo pitanje odgovara pozitivno fetvai-emin (tumač islamskog prava) Islamske zajednice u BiH prof. dr. Enes Ljevaković navodeći da nema šerijatske smetnje da žena bude članica džematskog odbora⁴⁴ niti da bude predsjednica džematskog odbora⁴⁵. Žene najčešće nisu ni upoznate s ovim pravom i/ili smatraju da to nije u duhu tradicije ili vjere, iako važeći Ustav IZ to na bilo koji način ne zabranjuje. Činjenica jeste da Islamska zajednica ne ohrabruje žene da se uključe u rad džematskih odbora, a to uključivanje bilo bi polazna tačka za dalje napredovanje i uključivanje žena u rad viših organa Islamske zajednice.

b. MEDŽLIS

Medžlis je viša organizaciona jedinica Islamske zajednice koja u pravilu obuhvata najmanje sedam džemata koji čine jednu cjelinu. Glavni imam medžlisa se brine o vjerskom životu na području medžlisa i odgovoran je za rad imama, hatiba i muallima. Organi medžlisa su skupština i izvršni odbor medžlisa. Skupštinu medžlisa čine izabrani zastupnici/ce džemata. Skupština medžlisa bira članove izvršnog odbora, daje opće smjernice za rad izvršnog odbora medžlisa, usvaja godišnji izvještaj o radu izvršnog odbora, daje saglasnost za budžet i završni račun.

Izvršni odbor medžlisa je izvršni organ Islamske zajednice na području medžlisa (najčešće jednog grada). Glavni imam medžlisa je član izvršnog odbora po položaju. Zaduženja izvršnog odbora medžlisa su sljedeća: izvršava odluke i provodi uputstva viših organa Islamske zajednice, stara se o uvjetima i potrebama vjerskog života na području medžlisa, nadzire rad džematskih odbora i daje im uputstva za rad, brine se o imovini Islamske zajednice, te daje prijedloge za postavljanje i razrješenje imama, hatiba i muallima.⁴⁶

Iako Ustav IZ u članu 17. navodi da se „dužnosti u Islamskoj zajednici mogu (se) povjeravati osobama koje imaju odgovarajuće stručno znanje i koje su svojim islamskim ponašanjem stekle ugled u džematu u kojem žive i u sredini u kojoj djeluju“ žena je malo u džematskim odborima, ali na višim nivoima organizacije, poput, npr., medžlisa, još ih je i manje.

44 http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=5712:ena-lan-dematskog-odbora&catid=145&Itemid=514

45 http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=7946:ena-kao-predsjednik-dematskog-odbora&catid=159&Itemid=514

46 Ustav Islamske zajednice u BiH iz 1997, čl.39-42.

c. MUFTIJA

Muftija je glavni vjerski autoritet na području muftijstva. Muftiji u radu pomaže Savjet koji čine glavni imami i direktor medrese s područja muftijstva. Za muftiju može biti imenovan alim koji je svojim poznavanjem islamskog učenja i svojim ponašanjem stekao ugled među pripadnicima Islamske zajednice, koji posjeduje visoko islamsko obrazovanje i najmanje pet godina rada u Islamskoj zajednici. Na području Bosne i Hercegovine djeluje devet muftija u sljedećim gradovima: Sarajevo, Tuzla, Zenica, Bihać, Banja Luka, Travnik, Goražde, te vojni muftija koji djeluje u sklopu Ministarstva odbrane i Vojske Federacije Bosne i Hercegovine. Muftije, osim što provode odluke viših organa, prenose zahtjeve i potrebe džematlija višim instancama Islamske zajednice. Kako žene nisu imami, a trenutno nijedna nije direktorica jedne od medresa, situacija je takva da u tim Savjetima nema niti jedne žene u BiH. Stoga i organizirani rad sa ženama ili veće fokusiranje na neke specifično ženske probleme uglavnom izostaje i na ovom nivou. Iako bi bilo moguće uspostaviti odjel ili sektor koji bi ovo pitanje na nivou muftijstva značajnije tretirao, to do sada nije bio slučaj.

d. RIJASET

Rijasat Islamske zajednice je najviši izvršni vjerski i administrativni organ u Islamskoj zajednici. Rijaset svoje djelatnosti obavlja kroz dvije vrste aktivnosti:

- rad Rijaseta na sjednicama u okviru kojih Rijaset razmatra najvažnija vjerska i administrativna pitanja iz domena rada Islamske zajednice i po njima donosi odluke i zaključke, te
- aktivnosti Rijaseta koje se odvijaju kroz Sekretarijat Rijaseta, njegove centre i urede. U okviru Sekretarijata Rijaseta funkcioniraju: vjersko-prosvjetna, administrativno-pravna, računovodstveno-finansijska, građevinsko-tehnička služba, Ured za bošnjačku dijasporu, Ured za hadž, web portal.⁴⁷

Rijasat predvodi reisul-ulema, pored njega Rijaset sačinjava još 14 članova. Članovi Rijaseta po položaju su zamjenik reisul-uleme, generalni sekretar Rijaseta, predsjednik Mešihata Islamske zajednice u Sandžaku, predsjednik Mešihata Islamske zajednice u Hrvatskoj, predsjednik Mešihata Islamske zajednice u Sloveniji i direktor Vakufske direkcije. Ostale članove Rijaseta bira Sabor Islamske zajednice i to četiri člana iz reda muftija, dva člana iz reda dekana i direktora islamskih obrazovnih ustanova i dva člana iz reda istaknutih pripadnika Islamske zajednice, koji nisu zaposleni u Islamskoj zajednici.⁴⁸

Područja djelatnosti Rijaseta Islamske zajednice su:

47 Struktura Islamske zajednice, http://rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=49&Itemid=105, 9.2.2013., Za više informacija o organizaciji i administraciji Islamske zajednice u BiH pogledati: Salkić, Muhamed, *Organizacija i administracija Islamske zajednice*, El-Kalem, Sarajevo, 2003.

48 Članovi Rijaseta, http://rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=57&Itemid=314, 09.2.2013.

- organizacija vjerskog života,
- organizacija školstva i odgojno-obrazovnih djelatnosti,
- izgradnja i održavanje objekata Islamske zajednice,
- organizacija i rad organa i ustanova Islamske zajednice u dijaspori,
- saradnja s islamskim organizacijama i ustanovama u svijetu,
- administrativno-pravni poslovi i
- privredno-finansijski poslovi.⁴⁹

Ovo su neke od dužnosti i obaveza Rijaseta Islamske zajednice:

- brine o cjelokupnom vjerskom životu i o utemeljenosti svih djelatnosti u Islamskoj zajednici na načelima Šerijata,
- vrši nadzor nad radom izvršnih organa i ustanova u Islamskoj zajednici,
- postavlja, premješta i razrješava dužnosti glavne imame, imame, hatibe i muallime,
- postavlja i razrješava dekane i direktore islamskih obrazovnih ustanova,
- odobrava nastavne planove i programe islamskih obrazovnih ustanova, programe i udžbenike za vjeronauku,
- osigurava zaštitu vjerskih prava muslimana,
- donošenje propisa o nošnji i obilježjima vjerskih predstavnika Islamske zajednice,
- nadziranje prikupljanje zekata i sadekatul-fitra i upravljanje fondom "Bejtul-mal",
- odobrava osnivanje vakufa za vjerske namjene, te zamjenu vakufske imovine,
- uspostavljanje i održavanje neposredne veze s islamskim zajednicama,
- uspostavljanje veze s drugim vjerskim zajednicama.⁵⁰

Pored veoma širokog spektra službi, ureda i direkcija i mnoštva radnih mjesta, zastupljenost žena i u Rijasetu je minimalna – bilo kao članica ili uposlenica Rijasetu. Trenutno od 14 članova Rijasetu niti jedan nije žena, a u prethodnom sazivu Rijaset je imao jednu ženu. Žena nije na čelu niti jedne od velikog broja uspostavljenih službi⁵¹. Iako Islamska zajednica u svojim okvirima ima Fakultet islamskih nauka u Sarajevu i Islamske pedagoške fakultete u Zenici i Bihaću, koje jednako pohađaju i žene, u ovim strukturama Rijasetu IZ islamske teologinje samo su sporadično prisutne, kao i druge žene s drugim vrstama profesionalnog obrazovanja (poput ekonomije, prava, novinarstva...). Kako Tahirović navodi:

„Prema zvaničnim dokumentima Islamske zajednice žene mogu obavljati unutar njenih organa sve one funkcije za koje nisu postavljene šerijatske restrikcije, dakle one bi mogle obavljati i one najviše pozicije šefova svih službi, pozicije generalnog sekretara, predsjednika sabora, Ustavnog suda ili šefa kabineta reisul-uleme. Restrikcije prema ustavnim rješenjima odnose se na pozicije imama, glavnih imama, mufija i same pozicije reisul-uleme“.⁵²

49 Ustav Islamske zajednice u BiH iz 1997, čl.49-51.

50 Ibid, čl.52.

51 Tahirović, Senada, *Muslimanska teologinja u bh. društvu – pozicija i uloga*, Novi Muallim, zima 2009, god X, br. 40, str. 30.

52 Ustav Islamske zajednice u BiH iz 1997, str. 31.

e. REISUL-ULEMA

Reisul-ulema je poglavar i vrhovni muftija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, predstavlja Islamsku zajednicu u zemlji i inostranstvu. Za reisul-ulemu i zamjenika reisul-uleme biraju se istaknuti alimi koji su obavljali dužnosti u Islamskoj zajednici najmanje 10 godina i koji su svojim poznavanjem islamskog učenja i svojim ponašanjem stekli opći ugled i povjerenje pripadnika Islamske zajednice. Kandidati za reisul-ulemu i zamjenika reisul-uleme ne mogu biti mlađi od 40 godina.⁵³

Reisul-ulema ima sljedeće nadležnosti:

- izdaje murasele (odobrenja, postavljenja) muftijama, profesorima vjerskih nauka i hatibima,
- daje prijedlog Saboru Islamske zajednice za imenovanje i razrješenje generalnog sekretara Rijasetu Islamske zajednice i direktora Vakufske direkcije,
- zaustavlja od izvršenja svaku odluku organa Islamske zajednice za koju ocijeni da je u suprotnosti s islamskim normama, rješenjem kojim nalaže njeno poništenje ili usklađivanje s islamskim normama.⁵⁴

U kabinetu reisul-uleme uposlena je jedna teologinja, diplomantica Fakulteta islamskih nauka, u svojstvu savjetnice reisul-uleme.⁵⁵

f. SABOR ISLAMSKJE ZAJEDNICE

Sabor Islamske zajednice je najviši predstavnički i zakonodavni organ Islamske zajednice. Sabor donosi Ustav i druge propise kojima se uređuje organizacija i djelovanje organa i ustanova Islamske zajednice. Donošenje budžeta i usvajanje završnog računa Rijasetu Islamske zajednice, osnivanje ustanova i fondova, odobravanje osnivanje preduzeća i udruženja u Islamskoj zajednici u nadležnosti je Sabora Islamske zajednice.

Sabor imenuje, premješta i razrješava dužnosti muftije, bira članove Rijasetu Islamske zajednice, imenuje i razrješava dužnosti generalnog sekretara Rijasetu i potvrđuje izbor i razrješenje direktora Vakufske direkcije, te imenuje članove Ustavnog suda Islamske zajednice. Sabor Islamske zajednice ima 83 člana koji se biraju u izbornim okruzima. Izborni okruzi su Sarajevo (13 sabornika), Tuzla (10 sabornika), Bihać, Banja Luka, Goražde, Mostar, Travnik i Zenica (po 7 sabornika), Novi Pazar i Zagreb (po 5 sabornika), Ljubljana i Keln (po 3 sa-

53 Struktura Islamske zajednice, http://rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=49&Itemid=105, 9.2.2013.

54 Ustav Islamske zajednice u BiH iz 1997, čl.59.

55 Tahirović, Senada, *Muslimanska teologinja u bh. društvu – pozicija i uloga*, Novi Muallim, zima 2009, god X, br. 40, str.30,

bornika), te Čikago i Sidnej (po 1 sabornik).⁵⁶ Od ova 83 člana Sabora, u novom sazivu su 4 žene sabornice,⁵⁷ što je iskorak u odnosu na prethodni saziv u kome je bila samo jedna.⁵⁸ Mr. Zehra Alispahić, članica Sabora, u vezi s ovim je u svom obraćanju na zasjedanju Sabora u novembru 2011. između ostalog rekla:

„Predlažem ovom Saboru da u periodu koji slijedi zauzme posebnu Strategiju odnosa prema ženi u okvirima IZ-e. Vrijeme u kojem živimo otvorilo je brojna pitanja koja se tiču mjesta i uloge žene za koje je prije svega odgovorna IZ u BiH te se breme te odgovornosti ne može ili samo djelimično može svaljivati na nevladin sektor i inicijativu pojedinaca. Činjenica da u mreži različitih službi IZ-e nikada nije postojala niti postoji služba, odjel, aktiv ili bilo šta slično što će tretirati pitanje žene i porodice, a tek pitanje mladih, podatak je koji već poziva na uzbunu. Ženski potencijali, a žene čine polovicu i više svih naših džemata, nikada do sada nisu adekvatno markirani niti iskorišteni. To su nedopustive greške. Stoga predlažem, ili da kažem, tražim od ovog Sabora da u narednom periodu tematski pristupi rješavanju ovoga problema“.⁵⁹

g. USTAVNI SUD ISLAMSKJE ZAJEDNICE

Ustavni sud Islamske zajednice je najviše tijelo za kontrolu ustavnosti u radu organa i ustanova Islamske zajednice, a njegove članove imenuje Sabor Islamske zajednice na prijedlog Rijaset. Članovi Ustavnog suda imenuju se iz reda istaknutih poznavalaca vjerskih i društveno-pravnih nauka koji uživaju ugled u Islamskoj zajednici. Odluke Ustavnog suda su obavezujuće za sve organe i ustanove Islamske zajednice, a za izvršenje odluka Ustavnog suda odgovoran je Rijaset Islamske zajednice.

Nadležnost Suda:

- ocjenjuje ustavnost normativnih akata organa i ustanova Islamske zajednice,
- donosi odluke kojima utvrđuje povrede ustavnosti i nalaže njihovo otklanjanje,
- rješava sukobe nadležnosti organa Islamske zajednice.⁶⁰

U Ustavnom sudu Islamske zajednice nema nijedne žene.⁶¹

⁵⁶ Ustav Islamske zajednice u BiH iz 1997, čl. 62 i 63.

⁵⁷ Članovi Sabora, http://rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=11427&Itemid=294, 9.02.2013.

⁵⁸ Mualosmanović-Durmišević, Behija, *Odnos islamske zajednice u BiH prema svršenicama njenih obrazovnih institucija*, Novi Muallim, Sarajevo, zima 2011, god XII, br. 48, str. 29.

⁵⁹ Alispahić, Zehra, *Žene su nositeljice pozitivnih promjena u društvu*, Novi Muallim, zima 2011, god XII, br. 48, str. 17.

⁶⁰ Ustav Islamske zajednice u BiH iz 1997, čl. 65-67.

⁶¹ Članovi Ustavnog suda, http://rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=92&Itemid=307, 09.02.2013.

OBRAZOVNE INSTITUCIJE ISLAMSKJE ZAJEDNICE U BiH

Trenutno u Bosni i Hercegovini postoji šest medresa: Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu (osnovana 1537. godine), Karadžev-begova medresa u Mostaru (osnovana 1557), Medresa „Osman ef. Redžović“ u Visokom, Medresa „Džemaluddin ef. Čaušević“ u Cazinu, Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku i Behram-begova medresa u Tuzli. Nastava ovih srednjih škola mijenjala se kako bi obuhvatila savremene tokove, pa su medrese iz škola za obuku imama i vjerskog kadra postepeno prerasle u srednje škole gimnazijskog tipa sa značajnim fokusom na islamske znanosti.

Fakultet islamskih nauka u Sarajevu najstarija je institucija visokoškolskog islamskog obrazovanja u jugoistočnoj Evropi, osnovan je na temelju odluka Vrhovnog sabora i Vrhovnog islamskog starješinstva Islamske zajednice u SFRJ 1977. godine (pod imenom Islamski teološki fakultet u Sarajevu). Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini preuzeo je prava osnivača. U prethodnom periodu Fakultet se prilagođavao potrebama zajednice i zahtjevima vremena, to je rezultiralo izmjenama i dopunama nastavnog plana i programa i razučivanjem studija. Tako je u akademskoj 1992/1993. godini teološkom odsjeku dodat i pedagoški, te treći smjer za imame, muallime i hatibe⁶² Danas postoje tri odsjeka: teološki odsjek, odsjek za imame, hatibe i muallime i odsjek religijske pedagogije. Fakultet ima i magistarski i doktorski studij.

Godine 1993. po odobrenju Sabora islamske zajednice u Bosni i Hercegovini utemeljena je Islamska pedagoška akademija, danas Islamski pedagoški fakultet u Zenici, koji nudi četiri odsjeka: dodiplomskog studija (Islamska vjeronauka, Socijalna pedagogija, Predškolski odgoj i obrazovanje, te Odsjek za arapski jezik i književnost) i tri odsjeka magistarskog studija (Islamska vjeronauka, Socijalna pedagogija, Predškolski odgoj i obrazovanje).⁶³ Sabor islamske zajednice u Bosni i Hercegovini 1995. godine, na zahtjev vjerskih predstavnika Unsko-sanskog kantona, donio je odluku o osnivanju Islamske pedagoške akademije, danas Islamskog pedagoškog fakulteta u Bihaću.⁶⁴ Ovaj fakultet je nedavno pokrenuo i postdiplomski studij.

Iako žene pohađaju visoke islamske obrazovne institucije u značajnom broju, ovdje je ipak potrebno navesti da se žene najviše opredjeljuju za religijsku pedagogiju i/ili vjeronauku s obzirom na to da im takav odabir omogućava zaposlenje u obrazovanju (osnovna i srednja škola). Teološki odsjek žene rjeđe biraju, jer ne vide mogućnost zapošljavanja s takvim smjerom, a Zajednica do sada nije pokazala spremnost za upošljavanjem takvih osoba na pozicije koje zahtijevaju teološko obrazovanje. S druge strane, upravo odsustvo žena sa mjesta teologinja/srednjoškolskih i univerzitetskih profesorica teologije i drugih sličnih pozicija često se opravdava i činjenicom da

62 O Fakultetu islamskih nauka, <http://www.fin.ba/posebni-programi/o-fakultetu-islamskih-nauka>, 9.2.2013.

63 Historijat IPF u Zenici, <http://www.ipf.unze.ba/index.php?id=493>, 9. 2.2013.

64 IPF Bihać, Siže historijske retrospektive, http://www.ipf.unbi.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=33&Itemid=50, 9.2.2013.

se one ne obrazuju za te specifične poslove odnosno da nema potrebnog kadra. Stoga je situacija danas takva da 36 godina nakon osnivanja prve visokoškolske islamske obrazovne ustanove u BiH ta ista ustanova još nije proizvela niti jednu ženu koja bi mogla predavati na njoj neki od islamskih predmeta.

Sve ove obrazovne institucije pohađaju i mladići i djevojke. Za proteklih 30-ak godina medrese je završilo oko 1.700 učenica. Npr., „do sada je Gazi Husrev-begovu žensku medresu završilo oko 870 učenica, no ova obrazovna institucija u svom nastavnom kadru nema nijednu svršenicu Fakulteta islamskih nauka koja predaje stručne ili islamske discipline“. ⁶⁵ Svaka medresa ima muška i ženska odjeljenja, kadar sačinjavaju i žene, ali samo u tri medrese teološke predmete predaju žene, Fikh u Cazinu i Tuzli, te Ahlak u Visokom, ⁶⁶ te od ove godine i u Sarajevu. Na visokim islamskim obrazovnim institucijama djevojke se jednako školuju kao i mladići. „S obzirom na to da nijedna teologinja u BiH do danas nije stekla višu akademsku titulu iz oblasti teologije, jasno je da među predavačima teoloških predmeta na FIN-u u Sarajevu, kao ni na islamskim pedagoškim fakultetima u Zenici i Bihaću nema nijedne žene“. ⁶⁷ Žene su angažirane na neteološkim predmetima poput pedagogije, psihologije, jezika i slično, ali vrlo rijetko na pozicijama s kojih bi bile u poziciji tumačiti vjeru.

Otvaranje Islamske zajednice prema ženama omogućilo bi da se na svim njenim nivoima uključe i ženska perspektiva i ženski problemi. Uključivanje žena ponudilo bi cjelovitiju sliku društva u kome živimo, ali i same zajednice, i omogućilo ukazivanje na izazove i probleme s kojima se zajednica suočava (npr., nasilje u porodici, hraniteljstvo, i sl.) što sada uglavnom nije slučaj jer Zajednica najčešće vidi i rješava rješava one probleme koje detektuju oni koji u njoj dominiraju, tj., muškarci. Cijeli segmenti zajednice ostaju nedovoljno analizirani ili adekvatno riješeni. Stoga bi senzibiliziranje za ova pitanja bilo od velikog značaja, s obzirom na to da uključivanje ženske perspektive nije isključivo žensko pitanje, nego pitanje uspostavljanja zdravije zajednice.

65 Mualosmanović-Durmišević, Behija, *Odnos islamske zajednice u BiH prema svršenicama njenih obrazovnih institucija*, Novi Muallim, Sarajevo, zima 2011, god XII, br. 48, str. 28-29.

66 Tahirović, Senada, *Muslimanska teologinja u bh.društvu – pozicija i uloga*, Novi Muallim, zima 2009, god X, br. 40, str. 30.

67 Tahirović, Senada, *Muslimanska teologinja u bh.društvu – pozicija i uloga*, Novi Muallim, zima 2009, god X, br. 40, str. 30.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA ZA ISLAMSKU ZAJEDNICU

Ukupno je u istraživanju učestvovalo 67 vjernica iz Islamske zajednice. Istraživanje je vršeno u Gornjem Vakufu/Uskoplju⁶⁸ u džematu džamije Mehmed-bega Stočanina, u džematu u Crnoj Rijeci na Nišićima⁶⁹, u džematu Han Ploča kod Kiseljaka⁷⁰, u CEI Nahla s grupom žena koje posjećuju gradske džamije u Sarajevu⁷¹ i u džematu Dobrinja 3b u sarajevskom naselju Dobrinja⁷². Od svih ispitanih pripadnica Islamske zajednice 25,3% (17 osoba) njih ima završenu samo osnovnu školu, srednju 53,7% (36), fakultet 16,4% (11) i viši obrazovni nivo iznad dodiplomskog studija ima 4,4% žena (3). Međutim vrlo je značajno navesti da je postotak osoba koje imaju završenu samo osnovnu školu nešto viši nego u druge dvije zajednice zbog toga što je u uzorku iz IZ procentualno nešto više zastupljeno mlađih žena i djevojaka od 15 do 29 godina (IZ – 31,3%, KC – 15,9%, SPC – 16,6%) što je nastalo usljed nešto većeg prisustva takvih osoba koje su predstavljale djevojke iz omladinskog kruga tokom jedne fokusne grupe (njih 6 koje trenutno još pohađaju srednju školu, što ukupno postotak smanjuje na broj bliži ostalim vjerskim zajednicama, tj. na 16,4%). Općenito od svih vjernica koje su učestvovalе u istraživanju, u svim zajednicama najviše je bilo onih u dobi između 30 i 50 godina, tako i u Islamskoj zajednici⁷³. Kod analize zaposlenosti, 23,8% ispitanica je navelo da je zaposleno dok 68,6% nije. Njih 5 nije odgovorilo.

Slijede kombinirani rezultati dobijeni za Islamsku zajednicu što uključuje odgovore vjernica tokom fokusnih grupa te odgovore koje su vjernice dale u upitnicima kao i odgovore koje su vjerski/e službenici/ce Islamske zajednice dali/e u upitnicima.

a. ODGOVORI VJERNICA IZ ISLAMSKJE ZAJEDNICE

1. RAZLOZI I UČESTALOST DOLASKA U DŽAMIJU

RAZLOZI DOLASKA U DŽAMIJU

Prije svega, bilo je potrebno doznati koji su to razlozi i povodi zbog kojih se žene uopće odlučuju doći u džamiju. Istraživanje je pokazalo da su to prvenstveno redovne obredne aktivnosti

68 Stara gradska džamija u Gornjem Vakufu/Uskoplju u Centralnoj Bosni, gradu podijeljenom na dva dijela, hrvatski i bošnjački.

69 Džamija u seoskom povratničkom naselju Crna Rijeka na Nišićkoj visoravni.

70 Džamija u prigradskom povratničkom naselju Han Ploča, pored Kiseljaka.

71 Iako je metodološki bilo planirano da svaka fokusna grupa bude održana u jednom džematu/džamiji, ova fokusna grupa održana je u Centru za edukaciju i istraživanje Nahla zbog potrebe da se mlađe žene konsultiraju u vezi s istraživačkim problemom, a one uglavnom zbog poslovnih i drugih obaveza ne posjećuju isključivo jedan džemat ili jednu džamiju.

72 Novoizgrađena velika džamija sa svim potrebnim pratećim prostorijama u sarajevskom naselju Dobrinja.

73 IZ – 40,2%, KC – 54,4%, SPC – 55,5%

poput namaza, ali i mektebske nastave za odrasle (Kur'ansko pismo/sufara, učenje Kur'ana...), mevlud, tevhid, ženska druženja i slično. Pored toga dolaze i na neke obrede koji se rjeđe i prigodno organiziraju poput aktivnosti u mjesecu Ramazanu (mukabela/dnevno učenje Kur'ana, teravih namaz/posebna ramazanska molitva, iftari/zajednički obrok po zalasku sunca), ali i neke mubarek/svečane noći kad se prigodno obilježavaju posebni dani u islamskom kalendaru (rođenje Poslanika, a.s., Noć sudbine, Noć želja i sl). Tu su još predavanja, kursevi, promocije, vjenčanja, akike/proslave rođenja djeteta, i slično.

Da kažem kako je ovo lijepo, družimo se, naučimo sufaru, klanjamo akšam i jaciju, a poslije toga smo se dogovorile interno da idemo na sijelo svake subote kod druge žene.
(vjernica, Nišići)

Nama je svima fino na engleskom⁷⁴ družimo se, druženje i učenje i sve ono je super. I na sufari nam je lijepo, na sufari nas bude.
(vjernica, Gornji Vakuf)

Otkad klanjam nekih zadnjih 6-7 godina mislim da sam od džamija najviše vremena provela u Fahdovoj džamiji, znači tu sam spremala ispite, odmarala se, redovno idem, znači kad mi treba odmor, da razmislim, da meditiram, znači bila sam čak i u itikafu, al' po par dana kad se stigne između ispita...
(vjernica, CEI Nahla)

Inače je 76,8% ukupno svih žena iz sve tri vjerske zajednice navelo da im je poznato da žene općenito pored molitve/namaza dolaze i na druge aktivnosti. A u Islamskoj zajednici je najviši procenat onih koje su odgovorile da i lično dolaze na druge aktivnosti (74,6%). Kad su upitane koje su aktivnosti na koje one lično dolaze navodile su (slično kao i ranije): druženja, predavanja, omladinska sijela, iftari, tevhidi, ašura, priprema programa, ručni radovi, mapa uma, učenje Kur'ana, tedžvid, mukabele, teravih namaz, arapski, engleski, humanitarna sekcija, druženja, mubarek dani, akike, svadbe...

Ipak, bilo je i onih koje nisu bile u prilici da učestvuju dovoljno često koliko bi one to željele. Neki od razloga koje su navodile su sljedeći:

„kad imaju aktivnosti žene mogu doći, al' malo ih se odazove“,
„puno radim, imam puno krava, 4 djece“,
„obaveze oko djece i kuće“,
„poslovne obaveze“,
„nema nikakvih aktivnosti“,
„neorganizovanost žena“,
„linija manjeg otpora“.

74 Kurs engleskog jezika organiziran u učionici dostupnoj u džamiji.

Iz prethodnih odgovora vidljivo je da žene koje ne dolaze na aktivnosti, ne dolaze ili zbog toga što se ništa u njihovoj džamiji ne organizira za njih ili se barem ne organizira ništa što je prilagođeno njihovim potrebama, a i obavezama, stoga bi bilo potrebno na bolji način ponuditi aktivnosti koje će biti prilagođene specifičnim potrebama žena.

Općenito je potrebno navesti da su ispitanice iz sve tri zajednice odgovorile da znaju kome se mogu obratiti ako imaju neku nedoumicu u vezi s vjerom ili životom općenito u procentu od 82,9%, a vjernice Islamske zajednice navele su da se mogu obratiti imam, vjeroučiteljici/muallimi ili imamovoj supruzi („hodžinci“, „efendinci“).

UČESTALOST DOLASKA ŽENA U DŽAMIJU

Na pitanje o tome koliko često dolaze u džamiju najviše žena izjavilo je da dolaze u vjerski objekt samo posebnim povodima i to 34,3% njih, nakon toga najviše odgovora bilo je da dolaze više puta u sedmici (28,3%), dok je isto toliko njih navelo da dolaze nekoliko puta u mjesecu, tj., 28,3%. Zanimljivo je da je najmanje njih odgovorilo da dolazi svaki dan, tek 2,9%. Iako su često navodile redovne namaze kao razloge zbog kojih dolaze u džamiju, ipak se pokazalo da žene ne dolaze toliko često na dnevne namaze. Uvijek postoji određen broj žena koje su redovnije, ali općenito žene ne idu toliko često na redovne namaze. Ako i idu, to su uglavnom jutarnji sabahski namaz i večernji akšam i jacija. Većina žena je rekla da dolaze povremeno, mnoge od njih nisu u mogućnosti da dolaze redovno zbog poslovnih i porodičnih obaveza. Ali i pored toga, ako se organiziraju neke redovne aktivnosti za žene u džamiji, žene na takve aktivnosti više i redovnije dolaze. Jedan broj žena dolazi samo u posebnim prilikama kad su neki događaji u džamiji, kad se obilježavaju proslave značajnijih datuma u historiji islama ili kad se održavaju tevhiidi (poseban sadržaj povodom sjećanja i molitve za preminulu osobu).

Zbog poslovnih obaveza i malo specifičnog radnog vremena rijetko stignem doći na namaz, iako bih stvarno voljela, al' ne mogu baš sve da uklopim i na ova druženja da dođem.

(vjernica, Kiseljak)

Mislim, muškarci imaju svakog petka džumu i oni će čuti nešto korisno da tako to nazovem. Znam dok je babo rahmetli bio živ da je svaki put mami prepričav'o šta je to bila tema da ona čuje neke stvari. Za žene toga nema, to je od Ramazana do Ramazana po jedno predavanje u džematu kad dođe muallima ispriča nešto ili odnosno neka od cura iz medrese se angažira.

(vjernica, Gornji Vakuf)

2. FUNKCIJE I ULOGE KOJE ŽENE IMAJU U DŽEMATU

Vjernice su, osim o razlozima i učestalosti dolaska, također bile pitane o njihovim funkcijama ili ulogama koje eventualno obavljaju u džematu. Ispostavilo se da u svojim lokalnim džematima žene uglavnom ne vrše neke funkcije u smislu administracije džemata i donošenja

odluka. Iz njihovih odgovora moguće je zaključiti da je njihova uloga skoro uvijek pasivna, dolaze na namaz, predavanja, kurseve ili druge sadržaje ako postoje. Određen broj žena je aktivniji i organiziraju iftare, uče mukabele, te organiziraju i vode aktivnosti za žene, ali i pomažu oko čišćenja džamije i pratećih vjerskih objekata (iako većina džemata uglavnom ima plaćenu osobu za održavanje džamije). Ponekad se vjernice angažiraju i na pomaganju ostalim članovima džemata, držanju instrukcija i sl. U slučaju kad žene vode aktivnosti za žene to je isključivo na volonterskoj osnovi. Redovno organiziranje vjernica uglavnom je ostavljeno samoinicijativnosti neke od žena, stoga su vidljivi problemi u smislu konstantnijeg rada sa ženama i uglavnom nedostaje sistemski organiziran pristup radu sa ženama.

Mi smo organizovali neki ciklus predavanja za žene, nama je to bilo strašno zanimljivo, teme su bile super, tako uvijek je bilo kolača, ali stvarno nema džemata, nema omladine, što je neki pogon svakog džemata bar se meni čini... Eto mi smo istrajale taj mjesec dana sa tim nekim druženjima, ali ne bih rekla da je bilo nešto posebno uspješno, zato što se nije dolazilo, a zavisilo je samo od naše volje.
(vjernica, CEI Nahla)

Imamo te iftare, jedan iftar za djecu koji organizuje džamija, pa imamo drugi iftar koji žene sprema, svaka žena ponese po neko jelo od kuće, pa se onda sve mi skupimo i napravimo iftar, bude par iftara. I saradnja sa susjednim džematima, pa onda omladina iz tog džemata dođe, iz Srednjeg recimo dođe nama, a mi odemo njima, i tako bude aktivnosti.
(vjernica, Nišići)

Ja svake godine proguram onaj veliki iftar za žene. I sve efendija da na razglas, ove godine je zvao M. da drži govor, ono ozvučenje vani na musalama, žena je bilo 50, a djece 80. Od džematskih iftara i tih iftara za omladinu, druženja ne prestaju.
(vjernica, CEI Nahla)

Primjetno je da je vjerski život žena mnogo sadržajnije i organizovaniji tamo gdje se na polju aktivnosti za žene angažiraju imam, njegova supruga ili muallima. Od svih grupa koje smo posjetile, u jednoj imaju hafizu angažiranu za rad sa ženama (ali angažirala ju je Fondacija za učenje Kur'ana koja se nalazi u prostorijama džamije Dobrinja 3b) i u jednoj imaju uspostavljenu Asocijaciju žena Medžlisa koju vodi muallima zaposlena pri Medžlisu (Gornji Vakuf). Kod ostalih postoje povremene aktivnosti za žene, ali koje isključivo na volonterskoj osnovi organiziraju supruge imama angažiranog u džematu koje su istovremeno (slučajno) i osobe s formalnom islamskom naobrazbom.

Opet naš džemat je dobar, efendija i efendinica organiziraju neke iftare, druženja, dok u nekim džematima to nema nikako.
(vjernica, Kiseljak)

Znači on i njegova supruga su zaista, znači oni to ne vide samo kao posao, toliko su uključeni u taj džemat i okupili su jedan sjajan džemat... Baš nedavno je bilo druženje i pozvali su hfz. B. Održao je neko predavanje, ali je cilj bio da upriliče neku svečanost zato što su se tri djevojke iz tog džemata pokrile. Pa je tu bilo lijepo predavanje, pa je bila mala kao večera druženje za omladinu. One su dobile cvijeće, mislim sve je to bilo onako fensi bilo je stvarno fino i oni okupljaju zaista dobar džemat i tu oni su onako kao pčelice. Također muallima je jako jako aktivna, odnosno efendijina žena, i ona okuplja ekipu žena na školi Kur'ana, znači one već uče u Kur'anu i prije dvije godine u toku Ramazana mi smo išle odmah poslije sabaha, odmah poslije sehura klanjao se sabah i onda smo mi ostajale do izlaska sunca na mukabeli. ...

(vjernica, CEI Nahla)

Nаша hodžinica je omogućila ovim ženama da se mogu ovako sastajati. Jedno je što se družimo, više ćemo imati namaze da klanjamo, a onda usput mislim sve to što je najvažnije da se nauče harfovi, da se nauči učenje u Kur'anu, što je korisno za sve nas. Onda mislim da ova druženja iziskuju još više da dolazimo u džamiju...

(vjernica, Nišići)

U slučaju kad aktivnosti organizira ili vodi imamova žena radi se o potpuno volonterskom radu, one nemaju nikakve naknade za te aktivnosti, a aktivnosti zavise od njihove spremnosti i sposobnosti.

Ja mislim da nema nikakva primanja. Njih dvoje su završili u Siriji fakultet i onda su došli. On radi kao zaposleni imam, ona to radi dobrovoljno.

(vjernica, CEI Nahla)

Znam i provjereno je zato što je tamo moj muž predsjednik džematskog odbora, nije efendinica plaćena, oni žive od njegovih prihoda. To je više njen angažman.

(vjernica, Gornji Vakuf)

Vjernice primjećuju da vjerski život uveliko ovisi o imamu, njegovom angažmanu, idejama, otvorenosti i interakciji s džematlijama/kama. Smatraju da neki imami olako shvataju svoje dužnosti, da zapostavljaju naročito ženski dio džemata i da nisu otvoreni za ideje s kojima mu vjernice dolaze. Nekoliko žena navelo je da su se obraćale imamu i/ili glavnom imamu sa željom da nešto organiziraju za žene, te da se uključe u vjerski život zajednice, ali su naišle na odbijanje ili nespremnost za saradnju.

Vidjela sam da je njemu (imamu) u interesu da napravi tu sad neki džemat. Ja sam ga dva do tri puta kontaktirala, ne mogu se sad sjetiti meglom i preko fejsa da nešto ja organizujem za žene. Međutim, nikad mi čovjek nije odgovorio nijednom od ta dva puta, tako da fakat ne znam do čega je, mislim on možda hoće da mu odem lično da ga zovem, ne znam šta hoće.

(vjernica, CEI Nahla)

Otišle smo do glavnog imama, pripremile prezentaciju i održala sam prezentaciju tog našeg projekta kako mi to zamišljamo, šta zamišljamo u budućnosti i on je to kao podržao i ono kao odlično i stvarno je dobro, podržavam sve što vam treba, mislim pitanje je bilo manje-više što ste došli. Ja govorim pa voljela bih da imamo neki aktiv žena, kao po uzoru na Tuzlakinje, da imamo taj aktiv žena u sklopu IZ-a. Kaže on, ali mi već imamo aktiv žena kao sa 130 ili 150 muallima. Pa rekoh čime se bave, šta rade, ono mislim 130, je l' ti možeš zamisliti 130 ljudi, koliko je to ljudi, koliki je to ono ljudski potencijal, meni je to ono puff nešto, kaže on pa eto one ove tevhide i mevlude organizuju.

(vjernica, CEI Nahla)

3. FIZIČKI PROSTOR ZA ŽENU U DŽAMIJI

Vjernicama su postavljena pitanja o molitvenom prostoru za žene unutar džamije, abdesthanama (prostorijama za pranje prije molitve), njihovoj dostupnosti i adekvatnosti, te o pratećim prostorijama u sklopu džamije.

Kad je riječ o molitvenom prostoru, za razliku od druge dvije zajednice žene i muškarci u Islamskoj zajednici odvojeni su tokom namaza. Žene ističu da u svim džamijama imaju predviđen i adekvatan prostor za žene, nekad se radi o balkonima ili terasama za žene, a nekad jednostavno klanjaju u jedinstvenom prostoru džamije iza muškaraca. Dvije džamije su imale posebne prostorije unutar džamije predviđene za održavanje mektebske nastave, kurseva ili svakodnevnih druženja džematlija/ki. Dvije džamije su imale prostorije odvojene od džamije koje su također služile u iste svrhe. Stoga uglavnom ne postoji problem prostora za aktivnosti žena.

Na pitanje o tome da li im odgovara predviđeni prostor za molitvu dobili smo različite odgovore. Jedan broj žena nije zadovoljan time da klanjaju u odvojenim dijelovima (bilo na terasama ili fizički odvojenom prostoru za žene) jer se ne osjećaju ugodno ako postoji potpuna fizička odvojenost, smatrajući da imaju pravo na jedinstvo molitvenog prostora i osjećaj jedinstva džemata tokom namaza, gdje im pregrada i odvojenost onemogućavaju taj osjećaj jedinstva. Stoga ponekad žene dolaze klanjati iza muškaraca u glavni molitveni prostor (to je nekad i zbog tehničkih uslova poput boljeg grijanja, nedostatka prozora u ženskom dijelu i slično).

Spremna sam potegnuti do neke džamije u zavisnosti od toga kakav je prostor za žene u odnosu na prostor za muškarce. Onog momenta kad poslije ramazana u Begovoj džamiji zatvore onom drvenom rampom prostor za žene, gdje žene klanjaju pred zidom, ja prestanem ići u Begovu džamiju (...) jer ne želim da gledam u zid dok je njima kompletna džamija ostavljena kao centralni prostor. (...) puno mi je ljepše kad ispred sebe ne gledam u zid, nego imam cijeli prostor džamije i imama, dakle jedinstvo prostora i ljudi koji u tom prostoru zajedno obavljaju namaz.

To mi je bitno.

(vjernica, CEI Nahla)

Druge žene pak ističu da im odgovara kad postoje posebne i fizički odvojene prostorije za žene jer im to osigurava mir, koncentraciju i posvećenost u namazu. Ovo pitanje povremeno uzrokuje tenzije u nekim džematima općenito, ali u nekim od posjećenih džemata vjernici/ce uspješno uspijevaju zadovoljiti potrebe svih.

Ja sam za to da žene idu, da su odvojene kad se klanja jer je ružno kad muškarci prolaze, kad moraju prolaziti pored nas žena, pored safova, i njima nezgodno i nama nezgodno sve to. Meni bi bilo drago kad bi žene slušale kad im se kaže da idu na sprat klanjati.

(vjernica, Kiseljak)

Neke žene govore su i o negativnom odnosu prema njima onda kad eventualno klanjaju u jedinstvenom džamijskom prostoru, iza muškaraca.

Kod nas su džamije arhitektonski napravljene tako da uvijek ima jedan dio za žene, je l' to terasa ili onaj odvojeni balkon, meni je to OK. Ali meni smeta ako ima fizičkog prostora, znači popunili su se muški safovi, a iza prostor stoji prazan, kad kaže „Žene, gore!“ To nije oduzimanje muškog prostora, da se razumijemo, to je prostor koji ostaje prazan tokom namaza, pošto prostor nije popunjen muškarcima. Naša džamija, ja ne znam ko je bio onako pametan u arhitekturi da je napravio da gore nema prozora. Sad zamislite ljeti kako je gore, zrak ide gore, vi ste na onoj terasi, kad vas oni mirisi zapušu, a ne možete otvoriti prozor da vam uđe zraka.

(vjernica, CEI Nahla)

Također, vjernice navode da je problem što je većina džamija zaključana van namaskog vremena.

Ja nekako smatram da su džamije što se tiče žena i ženskog dijela isto tako kao i za muškarce prilagođene, u tome nije problem, nego je problem što se većina džamija zaključava van namaskog vremena. Onaj ko radi, studira mora tako hvatati 5-10 minuta da klanja, ne može uopće prići džamijama, osim ovih par velikih džamija tipa Begove, Fahdove, Jordanske...

(vjernica, Dobrinja)

Što se tiče abdesthane, žene uglavnom ističu da postoji problem abdesthane, te da im to predstavlja poteškoće, jer se moraju abdestiti kod kuće ili u kući imama i kućama u blizini džamije ako im treba abdest. U pet grupa, samo jedna džamija je navedena kao džamija koja ima adekvatnu abdesthanu za žene. One ističu da je problem abdesthana prisutan i u njihovim okolnim mjestima i džamijama u koje odlaze klanjati, često su abdesthane napolju u vidu šadrvana ili se radi o zajedničkim abdesthanama za muškarce i žene (a u oba ta slučaja pokrivene žene ne mogu uzeti abdest na tom mjestu), negdje postoje i ženske abdesthane, ali su zaključane. Nerijetko abdesthane nisu prilagođene potrebama žena, pa su izgrađene u staklu koje je providno, a žene navode da se dešava i da muškarci ulaze u ženske abdesthane, zbog čega se vjernice osjećaju neugodno.

Problem abdesthana postoji recimo u dosta džemata, pa su abdesthane napolju, odnosno oni šadr-vani, ili imaju zajedničke abdesthane, nije odvojeno. I ja sa mužem krenem negdje, čuje se ezan, ja kažem ma hajde kad dođemo pa ćemo klanjati, jer ja znam da ću se napatiti dok uzmem abdest.

(vjernica, Kiseljak)

Postavljeno je korito na ulazu za uzimanje abdesta, ali nema posebno abdesthane. Nezgodno je za nas pokriveno. Mi smo već za ramazan dolazili, pa dođemo na jaciju, predavanje, sijelo, noćni namaz, pa sabah dočekamo tu. Isto je malo nezgodno, ali tu je efendijina kuća, uvijek je otvorena za sve.

(vjernica, Nišići)

Kad trebaš doći do ženske abdesthane, do ženskog dijela za klanjanje postoji prostorija koja je tere-tana... jednoj sestri se desilo da je zatekla polugolog lika u ženskoj abdesthani....

(vjernica, CEI Nahla)

Također je značajno spomenuti u vezi s prostorom za žene u džamiji da vjernice navode da je potrebno promijeniti odnos vjernika u džamiji prema majkama koje dolaze s malom dje-com. Takve žene su često ne meti osuda i ukora i ne osjećaju se dobrodošle, zbog čega kasnije ne dolaze ni one, a ni njihova djeca.

Gdje su djeca dobrodošla u džamiju, tu će automatski ta mlada majka, ona se osjeća pozvanom znate, kroz vlastito dijete je totalno drugo, više nisam ja samo solo tip, e de ti mene prihvati. Jednostavno kad imam tu komunikaciju meni je lijepo u toj džamiji i ja ću češće biti. Ako mi neko kaže de ti gologlavo dijete si dovela, mevlud se uči mislim nigdje veze ni sa čim, ono do tri godine, mislim onako u sebi... Znaš i ti strašni komentari, i onda žene se zatvaraju, više mlada žena nema praksu da dolazi. Kako će dolaziti, a treba dovesti dijete, ako dovede dijete biće prekovena.

(vjernica, CEI Nahla)

Ne znam, centar za porodicu i majčinstvo mora postojati u Islamskoj zajednici koji će žene voditi koje znaju šta je žena ili majka, iz prostog razloga što ja koliko ušutkujem svoje dijete da se nije pomjerilo, da se nije maklo... Kad bude imao neke godine, slušaj što ti ne ideš u džamiju? A ti ne ideš na namaz, a što to kafić ti preči od džamije? Pa naravno da mu je ljepše tamo gdje se osjeća socijalno prihvatljivijim, dok je do jučer smetao kao kakvo malo smetalo.

(vjernica, Dobrinja)

4. DŽEMATSKI ODBOR

Tačno 50% žena potvrdno je odgovorilo da smatraju da postoje posebni problemi i pitanja u čije rješavanje bi bilo neophodno uključiti žene. Ukrštavanjem nivoa obrazovanja i potvrdnog odgovora na pitanje o problemima u čije rješavanje bi bilo neophodno uključiti žene vidljivo je da nivo obrazovanja žena igra značajnu ulogu pri odgovoru na ovo pitanje. Od ukupnog broja svih

žena sa završenim dodiplomskim studijem i više od toga koje su odgovorile na ovo pitanje, 58,1% odgovorilo je potvrdno, dok je 23,6% odgovorilo odrično. 14,5% nije odgovorilo na ovo pitanje. S druge strane, kod žena koje imaju završenu osnovnu (samo 33% odgovorilo potvrdno) ili srednju školu (40,8% odgovorilo potvrdno) ovaj omjer je drugačiji. Ovaj rezultat ukazuje na povećanu svijest visokoobrazovnih žena za većim uključivanjem žena u rad zajednice.

Kao konkretne probleme i pitanja u džamiji u koja bi bilo neophodno da se uključe žene navodile su:

*„organiziranje sportskih aktivnosti za žene“,
„u džematu nema ništa konkretno za druženje žena“,
„problem abdesthana“,
“treba uključiti žene u džematske odbore i izvršne odbore medžlisa kako učestvovalе u donošenju svih odluka“,
„prisustvo žena na džuma namazu i hutbi“,
„u sva pitanja, ne vidim razlog da ne učestvuju u bilo kojim pitanjima“.*

Vidljivo je da žene navode i zajedničke probleme cijelog džemata, ali i da navode i konkretne i specifične ženske probleme koji su njima značajni, a smatraju da nisu adekvatno tretirani unutar zajednice.

Vjernice su također pitane o tome šta znaju o džematskom odboru, o njegovom radu i da li znaju ko su članovi njihovog džematskog odbora. Također su pitane o tome da li glasaju na izborima u IZ i jesu li upoznate sa sistemom izglasavanja članova odbora. Većina vjernica nije znala šta je to džematski odbor, šta taj odbor radi i ko su njihovi članovi. Izuzetak su one vjernice čiji članovi porodice su u džematskom odboru, pa su preko njih donekle informirane o radu odbora. Većina vjernica nije znala ni da postoji izbor članova džematskog odbora, kada, gdje i na koji način se izbori vrše. Veoma malo vjernica je znalo da postoje izbori i samo neke su učestvovalе u glasanju.

*Tamo sjede neki muškarci. Moj sin je tu od samog početka. Ja vam stvarno ne znam ništa. On da je tu sve bi vam rekao.
(vjernica, Dobrinja)*

Ne znamo ko nam je u džematskom odboru, ako je nečiji muž ili svekar znaju, a ovi ostali ne. (vjernica, Kiseljak)

*Pa ne znamo. Ja ne znam ni ko nam je u džematskom odboru ni kad se treba glasati za džematski odbor, žene se ne pitaju.
(vjernica, Gornji Vakuf)*

*Ne znam ko je u džematskom odboru. Bitno je da znaš blagajnika i muteveliju, a ostale ne moraš znati.
(vjernica, Nišići)*

Vjernice smo pitali i o tome da li poznaju neku ženu koja je u džematskom odboru te da li bi one pristale da budu članice, ali i šta misle kakva bi bila reakcija muških članova džemata na njihovo kandidiranje u džematski odbor.

Iskreno me je sebe stid (...) da mi je neko rekao prije 4 godine, ja tad nisam otišla ni da glasam, znate ja nisam znala da se održavaju izbori, i sad kad bi mi neko rekao imamo ženu predsjednicu džematskog odbora, ja bih rekla: Wow, zar to može, zar to nije zabranjeno. (...) Stvarno koliko je to nama sistemski u glavama, doslovno bi trebao svako da izučiti priručnik šerijata, i da ti stvarno znaš šta su tvoja prava i odgovornosti, da ih se držiš i da ih koristiš u svakom trenutku kad možeš.
(vjernica, CEI Nahla)

Većina vjernica nikad nije čula da žene mogu da budu u džematskom odboru, štaviše mnoge od njih su smatrale da je to vjerom i/ili tradicijom zabranjeno i da u džematskom odboru mogu biti samo muškarci. Ni na jednoj od posjećениh lokacija nismo pronašli ženu da je članica džematskog odbora.

Znači statutom, ne zna niko od nas da statut IZ dozvoljava uopće da žena može obavljati ikakvu funkciju. Da je to nama rečeno, evo recimo muallima ima, ovaj ... uz ramazan stvarno prekrasna predavanja, angažuje ove mlade i sve. Eh da je jednom, jedanput bila i ta tema hajd da kažem prava žene u džematu.
(vjernica, Gornji Vakuf)

Ja nisam znala ni da možemo biti, da bi nas ko sluš'o. To je meni super ideja. Normalno ako mogu biti muškarci zašto ne bi bila žena, ovako bi joj bila bliža organizacija žena.
(vjernica, Dobrinja)

Ja mislim da je to nemoguća misija, da ta jedna žena ne bi ništa postigla. Ma kakav džemat, kol'ko ima muškarca, ništa od toga. Ne bi je niko sluš'o.
(vjernica, Kiseljak)

Na pitanje šta one lično misle o tome da žena bude u džematskom odboru i da li bi one lično pristale na to i kandidirale se odgovori su bili podijeljeni. Većina vjernica smatra da je to odlična prilika da se čuje glas vjernica, da se riješe njihovi problemi i potrebe i smatraju da bi ta žena bila kanal kojim bi do njih dopirale sve informacije o dešavanjima unutar džemata i obratno. Neke od njih bi se rado kandidirale i bile u džematskom odboru, jer smatraju da ako žene čine džemat, dolaze u džamiju, isto tako imaju pravo da učestvuju u procesu odlučivanja u vjerskom životu svoje zajednice.

Mislim da treba izlobirati u Islamskoj zajednici da doslovno ima član, kampanja, da član u svakoj džamiji džematskog odbora mora biti žena (...) mislim nužno barem jedna, ako ništa da zadovoljimo tu formu da su u islamu žene jednake muškima. Ozbiljno ako ništa, hajmo reći evo mi to radi sunneta.
(vjernica, CEI Nahla)

Jednostavno naše podneblje ne bi to možda dozvolilo, ali da žena uđe u džematski odbor pa da se bori isto tako za ženske aktivnosti, to bi bila odlična stvar. Ne mora da stvori jaz, znači žena koja je mudra, koja zna malo tu, zna šta će reći i zna koji će prijedlog, prije toga naravno dogovori se sa ostalim džematlikama, e šta bi vi, šta nam je najviše potrebno ovaj put, sljedeći put nešto drugo. Za jednu stvar kad se izbori nama bi odlično to bilo.

(vjernica, Nišići)

A to je super ideja, a znate što, žena kao žena pa će nešto u komšiluku kazati šta je bilo na tom sastanku pa će ova prenijeti drugoj, i da se to prenosi onako kako treba. To je stvarno pozitivno, ako se mogemo izboriti za to. Ali evo ja 40 godina sam radila u prosvjeti, nikad znala za to nit me je ko obavijestio, nit sam znala, a zašto ne bih glasala.

(vjernica, Gornji Vakuf)

Kad su pitane o tome da li bi prihvatile članstvo u džematskom odboru, navode da bi to uradile iz sljedećih razloga:

<i>Na taj način bi se bolje čuli ženski problemi</i>	23,8%
<i>I žene dolaze u džamiju trebaju biti u skladu s tim zastupljene</i>	13,4%
<i>Volim volonterski rad i aktivizam i voljela bih biti korisna</i>	13,4%
<i>Voljela bih malo izaći iz kuće, biti više dio društva</i>	
<i>i imati drugačija iskustva</i>	13,4%

Ipak jedan broj žena smatra da nema potrebe da žene budu u odboru, da ona tu nikad nije bila i da je tamo mjesto muškarcima. Ne bi prihvatile da budu članice odbora jer ne znaju šta bi one tamo radile, šta bi bila njihova zaduženja. Neke smatraju da nije u skladu s vjerom da žena sjedi sama s muškarcima i da bi bilo bolje da ima paralelan ženski džematski odbor koji bi se bavio samo ženskim pitanjima.

Dovoljno je muškaraca da oni upravljaju tim, jedino kad nema muškaraca ona bi trebala biti, ali u tradiciji je tako. Nema šta, ja kol'ko poznajem je tako.

(vjernica, Nišići)

Zastupljeni su naši interesi, za mene je to... ne znam, mene kad bi ponudili sutra ja ne znam kako bih to prihvatila. Ne znam šta bih tamo, šta ja imam tamo sa muškarcima.

(vjernica, Dobrinja)

Na pitanje o tome šta misle kako bi muškarci reagirali ako bi žene iskazale želju da postanu članice odbora ispitanice su uglavnom bile neodlučne (35,8%). Jedan dio njih naveo je da smatraju da muškarci ne bi bili sretni s tim da žena bude članica odbora (28,3%). Tek manji broj smatrao da bi to oni prihvatili kao normalnu stvar (20,8%). Ovaj procenat najniži je u Islamskoj zajednici u poređenju s druge dvije zajednice (KC – 41,4%, SPC – 44,4%). Većina vjernica se složila oko toga da bi reakcija muškaraca na njihov prijedlog da žena bude

u džematskom odboru bila negativna, da ih ne bi shvatili ozbiljno, pa čak i kad bi žena bila u odboru da bi „njena uloga bila da kuha kafe“, te da ne bi imala učešća u odlučivanju.

Bili bi u šoku. Sad zamisli sjedi pet deda i njima se pojavi neka žena, prvo što bi rekli de mlada nam kafu napravi. Njena obaveza bi bila da redovno donosi tulumbe na sijela gdje se sastaju.
(vjernica, CEI Nahla)

Muškarci ne bi to prihvatili. Nema šanse da bi oni to podržali. Jaz bi stvorile između muškaraca i žena kada bi predložile ženu uopšte. Muškarci prvo ne bi priznali ništa što bi ta žena predložila ovdje.
(vjernica, Nišići)

Muškarci bi ostali bez daha, rekli bi šta vi hoćete? Šta je ova došla da pametuje? Dosta te je kod kuće, idi kući kuhaj, pazi djecu.
(vjernica, Dobrinja)

U jednom omladinskom udruženju pri jednom Medžlisu IZ djevojke su naišle na problem oko članstva djevojaka u upravnom odboru omladinskog udruženja.

Imam isto iskustvo jedne prijateljice iz K., koja je pomagala im da imaju neko omladinsko udruženje pri IZ-u. ... Međutim kao u upravnom odboru te omladinske sekcije bili su samo muškarci i one su u želji da organizuju nešto za žene, pošto ipak i djevojke dolaze tu, željele su da i djevojke budu dio tog upravnog odbora... I oni su joj odgovorili, znači kraljevi, odgovorili da je to protiv šerijata da žene budu u odboru, i kao pa kako će žena biti na vlasti. Kakvoj vlasti, de shvati znači omladinski aktiv Islamske zajednice K, znači mijenjaš svijet, kakva vlast brate, uglavnom njoj je puko film, išla je preko imama i preko tog nekog glavnog imama preko svijui i stavili su je sad da mogu ići žene protiv šerijata i da mogu biti u odboru. Uglavnom kad je iskursao problem oko toga, djevojke su odlučile bojkotovati pomaganje toga.
(vjernica, CEI Nahla)

Vjernice su ponudile i različite načine za rješavanje pitanja prisustva žene na pozicijama na kojima se donose odluke o provođenju i organiziranju vjerskog života. Neke su ponudile razrađene stavove o ženi kao članici džematskog odbora, dok su druge predložile otvaranje potpuno nove funkcije ili službe na kojoj se treba nalaziti žena koja će predstavljati pripadnice vjerske zajednice.

Ja mislim da bi se bolje argumentiralo, da bi bolje prošla ideja nekog female consultanta, kao da ima neka savjetnica od tih žena u džematu koja bi iznosila te probleme žena i sa imamom i sa odborom rješavala probleme. (...) Radila sam u relativno puno organizacija i vidjela sam da u svakoj toj organizaciji mora biti jedna osoba, maksimalno dvije osobe koje su voljne povući. Znači povući sve. Pitanje je sad i mislim da zato žena nema u IZ-u, što kada one procjene kol'ko

bi morale povući u tom slučaju, da to se ne isplati tog vremena ni truda i pogotovo zato što svoje dragocjeno vrijeme troše, ne znam ono u borbi sa vjetrenjačama, i za to nisu plaćene, dok bi isto to vrijeme mogle koristiti na puno za njih lično produktivnije i kreativnije načine, i da bi se one osjećale više ispunjene.
(vjernica, CEI Nahla)

Ja ne mislim da žena treba da bude u džematskom odboru, da sjedi ovako do muškarca da zajedno odlučuju, ja mislim da to prvo nije ni šerijatski dozvoljeno, a nije ni kod nas pogotovo realno niti moguće tako nešto postići. Ali da se napravi neki paralelni odbor, da znači mi odlučujemo o svojim pitanjima, da mi organizujemo svoj džemat.
(vjernica, Dobrinja)

Ono što bih ja možda predložila Islamskoj zajednici recimo regionalno neka bude jedna savjetnica, ali da ona ima znači toliki utjecaj da joj se da kroz Islamsku zajednicu i tolike ovlasti znači da su imami i svi ti lokalni džematski odbori dužni da se s njom konsultuju, a znači da ona ima neke redovne aktivnosti.
(vjernica, Gornji Vakuf)

DODATNE TEME

U razgovoru s vjericama uočili smo nekoliko stvari koje nisu direktno bile povezane s postavljenim pitanjima, a koje su nam isticale vjernice skoro u svim mjestima. Npr., jako je izražena želja za socijalizacijom, nekima od njih dolazak u džamiju je jedina prilika da sretnu drage ljude, da se druže, razgovaraju. Također, zbog različitih porodičnih uvjeta neke navode da im je lakše ostaviti obaveze u kući, ali dobiti i naklonost ukućana kad kažu da idu u džamiju. Zbog toga mnoge vjernice izražavaju želju za što bogatijim sadržajem u okviru džamije i džemata: predavanja, kreativne radionice, izlete, posjete drugim gradovima, povezivanje s drugim džematima, bazen i sportske aktivnosti za žene i sl. Neke od njih su istakle kako bi voljele da imaju priliku prisustvovati džumama i bajram-namazima.

Džuma je obavezna i muškarci zaista imaju priliku da čuju neke stvari, a danas u vremenu kad nemate vremena za čitanje kad na televiziji nemate takvih vrsta sadržaja, samo kad čujete neko predavanje uvijek ostane vam više upečatljivo nego čitavu knjigu da ste pročitali. Nemam ja vremena za te stvari, mislim svi mi nemamo. Mislim da bi takve stvari trebale. (vjernica, Gornji Vakuf)

Mi bi volile da ovdje imamo, da dolaze ovdje nama 'nako mjesečno, recimo da imamo neko predavanje i tumačenje Kur'ana, to bi sviju nas interesovalo.
(vjernica, Dobrinja)

Željela bih da se Islamska zajednica više opredijeli nama omladini, da mi tinejdžeri zavalimo dolazak u džamiju, da imamo neke želje i motivacije da dolazimo. Da nismo na ulici. Znae šta smatram pod ulicom, kafići, neki izlasci i haram neke stvari ... željela bih da imamo neke aktivnosti, da mi nešto radimo i da to bude prezentirano, da budu neka takmičenja između džemata na nivou nas omladine.

(vjernica, Kiseljak)

Smatram da se žene slabo bave fizičkim aktivnostima i da im nešto tako stvarno treba (...) Bilo kakve fizičke aktivnosti, bilo kakav sport stvarno slabo žene mogu, pogotovo žene koje su pokrivene, koje praktikuju islam i oblače se pristojno, ne mogu one otići na bazen bilo gdje ... jednostavno im je otežan put da se bave bilo kakvim fizičkim aktivnostima, i kad izadeš ovdje da trčiš recimo ujutro poslije sabaha, kažu vidi one šta joj je?

(vjernica, Kiseljak)

A meni nekako nedostaje bajram, ja bih rado išla na bajram, meni je to neka kolektivna radost i sve to da se podijeli, ja bih rado otišla na bajram, međutim, ne bi imale gdje. (vjernica, CEI Nahla)

Trebalo bi da se organizuju da žene putuju po BiH, da upoznaju recimo neke džamije, kulturno-historijske objekte, da znaju nešto o historiji...

(vjernica, Kiseljak)

Neke vjernice smatraju da je džamija izgubila svoj prvobitni smisao koji je imala u vrijeme Poslanika, a.s., i ashaba. Da iako je nekad bila mjesto molitve, druženja, društvenog života i obrazovanja – džamija danas postaje samo mjesto za obavljanje namaza. Misle da je potreban *rebranding* (promjena imidža) džamije u duhu prvih džamija.

Ali put do žene ja kažem dosta mora biti promjena iznutra, ne možemo mi s vana napadati na džamije jer bi to bilo ono čista opšta pomama i ono kao razna bojišta gledate džamije, gori tamo, gori vamo, nešto se dešava, žene su poludjele... Džamija je mjesto za klanjanje. Ako je doista samo mjesto za klanjanje ona će uskoro biti muzej, pa ćemo imati kustosa Begove džamije, kustosa Careve, ma ima da procvjetaju muzeji šta vam je. Znači potreban je potpun rebranding da se zna da je džamija mjesto, da je džamija institucija.

(vjernica, CEI Nahla)

Jer mi svi imamo pravo na te džamije, taj koji je došao i napravio tu vakuf nije rekao to je vlasništvo vas šačice i vi sad upravljate s tim kako hoćete, nego je to napravljeno za narod, mi svi imamo pravo na te džamije. Druga stvar, ne moraju se u džamijama samo vjerske aktivnosti održavati, mi možemo tu imati druženja, pričati ne znam o heklanju, pričati o bilo čemu o politici, hajmo se sastati i pričati o politici u našem društvu. Ne moramo se sastati samo da učimo

Kur'an. Naravno, to je primarno, ali tako treba da bude, ali možemo pričati o 100 drugih stvari ne mora ta džamija biti samo u mislima ljudi tu moram doći, šutjeti, gledati u pod... Džamije su nekako centar islamskog društva, baš ono srž, tu se moraju sve stvari obavljati, ne samo vjerske nego i ove neke društvene.
(vjernica, CEI Nahla)

B. ODGOVORI VJERSKIH SLUŽBENIKA IZ ISLAMSKJE ZAJEDNICE

U istraživanju je ukupno učestvovalo 10 vjerskih službenika/ca Islamske zajednice (od toga 4 žene). To su uglavnom osobe direktno odgovorne za rad zajednice poput imama, te vjeroučiteljice angažirane pri džamiji ili supruge imama koje djeluju u radu s vjernicima/cama u džamiji.

Na pitanje „Da li smatrate da postoji razlika u aktivnostima u zajednici koje su dostupne ženama i koje su dostupne muškarcima?“ vjerski službenici/ce Islamske zajednice odgovorili su potvrdno u 50% slučajeva. Kad je bilo potrebno pojasniti odgovor koji su dali/e na prethodno pitanje, odgovori su uglavnom bili usmjereni ka tome da muškarci više dolaze u džamiju pa je to zbog toga tako:

*„džuma je muška obaveza i to je jača konekcija“,
„tradicionalno muškarci su malo prisutniji“.*

Bilo je i onih koji su smatrali da razlike ne postoje te da je:

*„...sve (je) otvoreno za žene i muškarce, osim Bajrama, a i to na zahtjev žena.
Žene kod nas dolaze na džumu“.*

Kad su pitani o tome da li su žene općenito uključene u rad džemata 7 (70%) njih je odgovorilo potvrdno, a 3 (30%) odrično. Dalje su navodili konkretne aktivnosti u koje su žene uključene. Oni/e su uglavnom navodili/e aktivnosti slične onima koje su također i same vjernice navodile poput:

učenja Kur'ana, kursa sufare, učenja mevluda, organizacije iftara, uređenja džamije i harema, humanitarnog rada, učenja hatmi...

Na pitanje o tome da li u džamijskom odboru ima žena, odgovori su u 100% slučajeva bili negativni (svih 10 osoba) što znači da niti jedno posjećeno mjesto u trenutku posjete nije imalo ženu u džematskom odboru. Kad su dalje pitani o tome zašto je to tako u najvećoj mjeri govorili su da je to zbog tradicije i običaja po kojima to nikada nije bilo tako i zbog toga što ne postoji razumijevanje muškaraca o tom pitanju:

*„zbog stereotipa i predrasuda“,
 „specifičnost malog mjesta“,
 „zato što vlada opće mišljenje da je to obaveza muškaraca“,
 „nema opravdanog razloga zašto nema žena“.*

Također nekoliko ispitanih navelo je da lično nema ništa protiv toga te da smatraju da su žene ažurnije i odgovornije po mnogim pitanjima. Ali i da je prisutna nezainteresiranost imama i izvršnih odbora Medžlisa IZ za angažman žena u radu odbora. Samo jedan odgovor bio je prilično negativan i odgovor imama bio je sljedeći:

„zato što nikad nisu bile, a neće ni biti, a Allah zna najbolje.“

Na pitanje o tome šta oni lično misle o uključivanju žena u rad odbora, ispitanici/ce su naveli/le da bi to bilo dobro i pozitivno:

*„mislim da je to pohvalno i ne samo rad džemata, nego i viših organa, Medžlis, itd.“,
 „bilo bi korisno kako bi mogle planirati i sprovoditi aktivnosti za ženski dio džemata“,
 „žene bi bile konstruktivnije, naročito u sferama koje se tiču njih“.*

Bilo je i onih s opreznijim stavovima:

*„bilo bi teško, možda nemoguće, zbog Medžlisa koji nema razumijevanja za bilo kakvu inicijativu“,
 „mislim da nije rješenje u formalnom članstvu, bitnije je prisustvo žena u svim džematskim aktivnostima“,
 „mogu imati ženu koja će komunicirati sa njima, što dalje od imama zbog afera“,
 „mislim da treba imati neko zasebno tijelo, npr., mualima i ona vodi paralelno džematski odbor“.*

Što se tiče pitanja u vezi s osobom kojoj se žene mogu obratiti ako imaju nedoumice oko nekih vjerskih propisa i općenito životnih pitanja, odgovori su bili uglavnom imamu, ali i muallimama u džematima gdje su one angažirane, te imamovoj supruzi.

5. ZAKLJUČAK ISTRAŽIVANJA

U istraživanju u Islamskoj zajednici učestvovalo je 67 vjernica i 10 vjerskih službenika/ica na 5 lokacija. Najviše vjernica u prosjeku imalo je između 30 i 50 godina, s 53,7% njih sa završenom srednjom školom i 68,6% nezaposlenih.

Pokazalo se da su **razlozi** zbog koji žene dolaze u džamiju redovne obredne aktivnosti poput namaza, ali i mektebske nastave za odrasle, mevluda, tevhida, ženskih druženja i slično.

Pored toga, dolaze i na neke obrede koji se rjeđe i prigodno organiziraju, ali i neke mubarek noći, predavanja, kurseve, promocije, vjenčanja, akike, omladinska sijela, teravih-namaz, strane jezike, humanitarne sekcije i slično.

Vjernice koje nisu u prilici da dolaze dovoljno **često**, ne dolaze ili zbog toga što se ništa u njihovoj džamiji ne organizira za njih ili se barem ne organizira ništa što je prilagođeno njihovim potrebama, a i obavezama, stoga bi bilo potrebno na nivou svake džamije osmisлити bolji način na koji će se ženama nuditi aktivnosti koje će biti prilagođene njihovim specifičnim potrebama i uvjetima.

Na pitanje o tome koliko često dolaze u džamiju najviše žena izjavilo je da dolaze u vjerski objekt samo posebnim povodima i to 34,3%, 28,3% njih dolazi više puta u sedmici i 28,3% njih dolazi nekoliko puta u mjesecu. Najmanje ih je odgovorilo da dolazi svaki dan, tek 2,9%. Specifičnost islamskog namaza/molive u džamiji jeste da se, za razliku od druge dvije vjerske zajednice, održava zajednički 5 puta dnevno, svaki dan. Zbog svakodnevnih poslovnih i privatnih obaveza žene teže odvajaju vrijeme za dolazak na namaze u džamiju. Islamska zajednica stoga bi, svjesna ovog fenomena i znajući da žene ne dolaze redovno ni sedmično na određeni namaz (poput muškaraca koji dolaze na džumu petkom) još i žustrije trebala djelovati na sistemskom organiziranju vjerskih i drugih aktivnosti za žene u vremenu koje njima odgovara i na način koji će njima biti prilagođen (vikendom, u večernjim satima), jer specifično namasko vrijeme u islamu nije u skladu s obrascem radnog vremena (na poslu, u obrazovnim ustanovama...) koji se primjenjuje u našem društvu. U vezi s ovim, žene navode da ako se organiziraju neke redovne aktivnosti za žene u džamiji one na takve aktivnosti redovnije dolaze.

Kada je riječ **funkcijama i ulogama** koje se ženama dodjeljuju u džematu, vidljivo je da žene uglavnom ne vrše neke funkcije u vezi s administracijom džemata ili donošenjem odluka. Njihova uloga je skoro uvijek pasivna, dolaze na vjerske obrede i ponuđene aktivnosti ako i kada ih ima. Određen broj žena koje imaju snage i energije samoinicijativno i volonterski organiziraju iftare, druženja, humanitarne i druge aktivnosti. Ove aktivnosti na kojima se žene angažiraju uglavnom su aktivnosti koje su tradicionalno ženske. Muškarci rijetko na ovakav način doprinose i mogu doprinijeti zajednici, stoga bi bilo vrlo važno otvoriti prostor za žene unutar džamije, pozvati ih da preuzimaju određene funkcije i odgovornosti za neke aktivnosti. Nažalost, na terenu je vidljivo da se dešava da i kada rijetke žene s dovoljno vremena i entuzijazma predlože neku ideju, one ne bivaju ozbiljno prihvaćene niti saslušane, te vjernice stoga navode da vjerski život uveliko ovisi o imamu, njegovom angažmanu, idejama, otvorenosti i interakciji prema ženama. Stoga je redovno organiziranje vjernica uglavnom ostavljeno volonterskoj inicijativi neke od žena ili imamovoj supruzi, što dovodi do problema u smislu konstantnijeg rada sa ženama te uglavnom nedostaje sistemski organiziran pristup radu sa ženama. Kada ovaj dio na sebe preuzima imamova supruga onda taj rad zavisi od njene ličnosti, obrazovanja i sposobnosti te spremnosti za rad. Ove žene, ustvari, djeluju kao zamjena za imama, organizirajući ženski dio džemata bez bilo kakvog plana ili naknade za taj rad. U skladu s navedenim, pokazalo se

da je vjerski život žena mnogo sadržajnije tamo gdje su imam ili muallima (rijetko angažirana u većim džematima) otvoreni za saradnju i posvećeni radu sa ženama, što zaista polučuje odlične rezultate.

Rezultati istraživanja u vezi s **fizičkim prostorom dostupnim za žene** ukazali su na nekoliko bitnih tema za ovo pitanje: molitveni prostor, mjesto za abdest, prostorije za druženje i slično. Kad je riječ o molitvenom prostoru, u svim džamijama postoji adekvatan prostor za žene, nekad su to balkoni, a nekad jednostavno klanjaju u jedinstvenom prostoru džamije iza muškaraca. Međutim, jedan broj žena nije zadovoljan time da klanjaju u odvojenim dijelovima jer smatraju da jedinstvo molitvenog prostora potpomaže osjećaj jedinstva džemata tokom namaza. Stoga ponekad žene, kad postoji dovoljno prostora, dolaze klanjati iza muškaraca u glavni molitveni prostor. Žene navode da se nekad dešava da muškarci ne gledaju blagonaklono na to, iako one smatraju da ne oduzimaju njihov prostor, nego popunjavaju nepopunjen prostor koji bi u suprotnom bio prazan. Druge žene, pak, ističu da im odgovara kad postoje posebne i fizički odvojene prostorije za žene jer im to osigurava mir, koncentraciju i posvećenost u namazu. Kod ovog pitanja vrlo je značajno da se svi vjernici/ce u jednom džematu osjećaju dobrodošlim i da se zajednički iznađu rješenja koja neće biti na bilo čiju štetu ili povredu dostojanstva. Stoga imam i/ili džematski odbor moraju imati na umu ovakve stvari kako bi rješenja u džematu išla u korist svih.

Mjesto za abdest za žene pokazalo se kao prilično značajno pitanje koje nije adekvatno riješeno u većini slučajeva. Na svim posjećenim lokacijama, samo jedna džamija je imala adekvatnu abdesthanu za žene. Džamije često imaju česmu ili šadrvan ispred ili u džamiji, ali pokrivene žene tu ne mogu uzimati abdest. Negdje postoje i ženske abdesthane, ali su uglavnom zaključane ili služe kao ostave. Što se tiče dostupnih prostorija za korištenje na svim lokacijama postojala je mogućnost za žene da u svakom vremenu u kome to žele koriste određene prostorije pri džamiji za svoje aktivnosti. Vjernice su posebno u vezi s prostorom spominjale i odnos ljudi u džamiji prema djeci te navodile da se često ne osjećaju dobrodošlim s djecom, te stoga rjeđe idu u džamiju, a i djecu rjeđe dovode. Na ovaj način i žena i djeca pomalo se distanciraju od džamije i bilo bi neophodno da imami jasnije pozivaju, ali i svojim primjerom ukazuju na tolerantnost prema djeci i majkama s djecom.

Vjernice općenito ne znaju šta je to džematski odbor, šta radi i ko su njegovi članovi/ce. Veoma malo vjernica je znalo da uopće postoje izbori unutar Islamske zajednice i samo neke su učestvovalе u glasanju. Većina njih nikad nije čula da žene mogu da budu u džematskom odboru, štaviše, dosta ih je smatralo da je to vjerom i/ili tradicijom zabranjeno. Ni na jednoj od posjećenih lokacija nismo pronašli ženu da je članica džematskog odbora.

50% žena odgovorilo je da smatraju da postoje posebni problemi i pitanja u čije rješavanje bi bilo neophodno uključiti žene. Ukrštavanjem nivoa obrazovanja i potvrdnog odgovora na pitanje o problemima u čije rješavanje bi bilo neophodno uključiti žene vidljivo je da nivo obrazovanja žena igra značajnu ulogu pri odgovoru na ovo pitanje. Rezultat ukazuje na povećanu

svijest visokoobrazovnih žena za većim uključivanjem žena u rad zajednice. Konkretni problemi u koje su žene navodile da bi bilo neophodno uključiti žene bili su uglavnom specifično ženski problemi ili pitanja koje više okupiraju žene u zajednici danas poput: sportskih aktivnosti za žene, problema abdesthana za žene, prisustvo žena džuma-namaz u i hutbi, itd. To su problemi i pitanja koji su njima značajni, a one smatraju da nisu adekvatno tretirani unutar zajednice.

Nakon što su saznale da postoji džematski odbor i da one mogu biti članice odbora ako to žele, većina ih je uvidjela da bi ona pitanja koja su ranije navodile kao važna za njih (sportske aktivnosti, abdesthane, džuma, itd.) mogle predstaviti na odboru, kao i sve druge inicijative i ideje koje dolaze iz ženskog dijela džemata. Smatraju da bi na taj način imale neometan kanal za delegiranje svojih ideja, perspektiva i viđenja stvari. Neke od njih bi se rado kandidirale i bile u džematskom odboru, jer smatraju da ako žene čine džemat, dolaze u džamiju, isto tako imaju pravo da učestvuju u procesu odlučivanja u vjerskom životu svoje zajednice. Ipak, jedan broj žena smatra da nema potrebe da žene budu u odboru, da one tu nikad nisu bile i da je tamo mjesto muškarcima, stoga ne bi prihvatile da budu članice odbora jer ne znaju kako bi se tamo snašle. Vjernice su ponudile i različite načine za rješavanje pitanja prisustva žene na pozicijama na kojima se donose odluke o provođenju i organiziranju vjerskog života: da žena djeluje kao članica džematskog odbora, da se uspostavi paralelni ženski odbor, da se unutar Islamske zajednice uspostavi funkcija koordinatorice za rad sa ženama na nivou Medžlisa i/ili Rijaseta.

Stavovi vjernica koje su navele da ne bi prihvatile da budu članice džematskog odbora također su vjerovatno dijelom uvjetovani i nesigurnošću koju su iskazale prema tome kako bi muškarci reagirali ako bi one iskazale želju da postanu članice odbora. One su uglavnom bile neodlučne kod ovog pitanja (35,8%), ali ih je skoro 30% (28,3%) eksplicitno navelo da smatraju da muškarci ne bi bili sretni s tim da žena bude članica odbora i to je najviši procenat u poređenju s druge dvije zajednice (KC – 4,5%, SPC – 13,88%). Tek manji broj je smatrao da bi to oni prihvatili kao normalnu stvar (20,8%), što je najniži procenat u poređenju s druge dvije zajednice (KC – 41,4%, SPC – 44,4%). Većina vjernica u fokusnim grupama se složila oko toga da bi reakcija muškaraca na njihov prijedlog da žena bude u džematskom odboru bila negativna i da ih ne bi shvatali ozbiljno. U kombinaciji ovi rezultati ukazuju na to da se žene u Islamskoj zajednici osjećaju najmanje dobrodošlim kad je riječ o članstvu u odboru/vijeću.⁷⁵ Neoprostivo je da žene koje su članice Islamske zajednice nisu upoznate sa svojim pravima i obavezama u džematu, za što najveću odgovornost snose Islamska zajednica i imami. Kako smo ranije vidjeli, Ustav Islamske zajednice ni na koji način ne brani ženama učešće u džematskom odboru, ali one nisu upoznate s tim, čak su uvjerene da to nije dozvoljeno.

Pored zadatih pitanja, vjernice su se često vraćale i na neke teme koje nisu direktno bile fokus istraživanja. U svim grupama i na svim lokacijama vjernice su iskazivale veliku želju za druženjem. Također, zbog različitih porodičnih uvjeta, neke žene navodile su da im je lakše

⁷⁵ Ovdje je potrebno napomenuti da su u Islamskoj zajednici i Srpskoj pravoslavnoj crkvi džematski odnosno crkveni odbori izvršna tijela, dok su ekonomska i pastoralna vijeća u Katoličkoj crkvi savjetodavne prirode. Ipak, i dalje je razlika u procentima značajna u smislu samog prostora koji se ženama pruža za djelovanje.

ostaviti obaveze u kući, ali i dobiti naklonost ukućana za odlazak u džamiju. Stoga su mnoge izražavale želju za što bogatijim sadržajem u okviru džamije. U vezi s tim, navodile su da je džamija izgubila svoj prvobitni smisao jer je nekad bila mjesto molitve, druženja, društvenog života i obrazovanja te da je potrebno pokušati ponovo tako organizirati džamije da budu svakodnevni centri života vjernika/ca.

Vjerski službenici/ce smatrali su u 50% slučajeva da postoji razlika u aktivnostima u zajednici koje se nude muškarcima i koje se nude ženama, opravdavajući to time da tradicionalno muškarci više dolaze u džamiju, a i zbog obaveze dolaska petkom na džumu. Ili su smatrali da razlika nema i da je sve otvoreno za sve. Uglavnom (uz nekoliko izuzetaka) među vjerskim službenicima/cama nije primijećena svijest o tome da eventualno ženskom dijelu džemata treba pristupiti na drugi način ili se posebno pozabaviti tim pitanjem gdje su žene i zašto su zaista manje prisutne. Iako ih je 70% navelo da su žene općenito uključene u rad džemata na aktivnostima koje su i žene same prethodno navodile, niti u jednom posjećenom mjestu u trenutku istraživanja nije bilo niti jedne žene u džematskom odboru (odgovor „ne“ dali su svi vjerski službenici/ce, dakle 100% njih iz IZ navelo je da u odboru nema žena). To je ponovo najviši procenat u poređenju s ostale dvije zajednice, gdje su odgovori na pitanje „Da li u Vašem odboru/vijeću ima žena“ bili za Srpsku pravoslavnu crkvu „da“ sa 39,1% a za Katoličku crkvu „da“ sa čak 100%. Kad su dalje pitani o tome zašto je to tako u Islamskoj zajednici u najvećoj mjeri govorili su da je to zbog tradicije i običaja po kojima to nikad nije bilo tako i zbog toga što ne postoji razumijevanje muškaraca o tom pitanju. Također, nekoliko ispitanih navelo je da lično nema ništa protiv toga te da smatraju da su žene ažurnije i odgovornije po mnogim pitanjima, ali i da je prisutna nezainteresiranost imama i izvršnih odbora Medžlisa IZ za angažman žena u radu odbora. Općenito, vjerski službenici/ce lično su smatrali/le da bi uključivanje žena bilo dobro i pozitivno, ali neki od njih iskazali su više rezerve prema ostvarivanju te mogućnosti u praksi. Nekoliko njih nije to smatralo ikako potrebnim niti pametnim, te su također predlagali osnivanje nekih paralelnih tijela za žene, „što dalje od džematskog odbora“.

~

U zaključku je moguće reći da žene dolaze na one aktivnosti i sadržaje koji su prilagođeni njihovim potrebama i obavezama, stoga je vrlo značajno osmišljavati na nivou svake džamije specifični pristup ženskom dijelu džemata u skladu s njihovim životnim obrascima. Islamska zajednica zbog toga bi morala uspostaviti sistemski pristup ovom pitanju jer žene pored poslovnih i privatnih obaveza i opterećenosti moraju imati programe osmišljene u skladu s tim. Trenutno situacija zavisi od inicijative i energije neke od vjernica, imamove supruge i samog imama. Kad neka vjernica ili imamova supruga organiziraju aktivnosti za žene, to je na volonterskoj osnovi izvršavanje imamovih dužnosti i zavisi od njihovog znanja i sposobnosti, a i traje onoliko koliko je ta osoba lično u stanju da to vodi. Sistemskog rješenja trenutno nema, osim na mjestima na kojima je imam posvećen i vodi brigu o ženskom dijelu džemata,

što se pokazalo kao najbolje rješenje. U odnosu na molitveni prostor i razna rješenja prisutna oko prostora za obavljanje namaza za žene te problem ženskih abdesthana, vrlo je bitno da sva ta rješenja budu donesena u zajedničkom dogovoru, a najtransparentnije je to uraditi putem skupštine džemata i džematskog odbora. Ovo su samo neka od specifičnih ženskih pitanja koja ukazuju na to da ako žene nisu prisutne na mjestima donošenja formalnih odluka, one nemaju uvijek neometanu priliku da ozbiljno iznesu svoj stav u vezi s nekim pitanjem. Nažalost, istraživanje je pokazalo da vjernice općenito ne znaju šta je to džematski odbor, ko su njegovi članovi/ce niti da uopće postoje izbori unutar Islamske zajednice. Većina njih nikad nije čula da žene mogu da budu u džematskom odboru, čak su smatrale da je to zabranjeno. Stoga bi neophodno bilo da Islamska zajednica detaljno preispita sistem i način oglašavanja i održavanja izbora te kreiranja kandidatskih listi, jer se u istraživanju pokazalo da žene koje su članice Islamske zajednice, plaćaju članarinu i ostvaruju i pasivno i aktivno biračko pravo ni na koji način nisu upoznate s izbornim sistemom. Očito je da kanali kojima se prenose ove informacije nisu prilagođeni ženama, niti vremenu ni prostoru za žene, stoga bi bilo potrebno proaktivnim pristupom, kroz hutbe, predavanja, novinske članke i slično ženama (ali i muškarcima) ukazati na ove mogućnosti i spremnost te opredijeljenost za to da žene budu članice džematskih odbora. To će istovremeno mijenjati pristup i svijest muškaraca u vezi s ovim pitanjem, što je značajna karika u ovom procesu jer se u istraživanju pokazalo da žene smatraju da muškarci ne bi bili sretni s tim da žena bude članica odbora i to u najvišem procentu u odnosu na druge dvije ispitane zajednice. Dodamo li tome neprisustvo niti jedne žene u odborima ispitanih džemata (što je ponovo najviši procenat u poređenju s ostale dvije zajednice, od kojih je u Katoličkoj crkvi svaka posjećena lokacija imala ženu u ekonomskom ili pastoralnom vijeću) možemo zaključiti da su žene u Islamskoj zajednici najmanje dobrodošle kao članice u odboru. Neoprostivo je da žene koje su članice Islamske zajednice nisu upoznate sa svojim pravima i obavezama u džematu, za što najveću odgovornost snose Islamska zajednica i imami, ali i to da ni muškarci nisu upoznati s ovom mogućnošću te zbog toga žene stječu dojam da su nepoželjne. Kako smo ranije vidjeli, Ustav Islamske zajednice ni na koji način ne brani ženama učešće u džematskom odboru i to, očito, nije samo po sebi dovoljno. Iako nema normativne prepreke, prepreka u glavama ljudi po ovom pitanju očito postoji i potrebno je proaktivno djelovanje kako bi se one uklonile (putem predavanja, jasnog iskazivanja opredijeljenosti za ova pitanja, uvođenjem kvota u Ustav IZ, itd.). Na ovaj način žene bi imale neometan kanal za delegiranje svojih ideja i perspektiva. Iako su i vjernice i vjerski službenici ponudili neke alternativne vidove rješavanja ovog pitanja (poput paralelnog ženskog odbora ili izaslanice žena) neupitno je najbolje rješenje primjena Ustava IZ i uključivanje žena u odbore i djelovanje odozdo prema gore. A samim tim i dalje u skupštine Medžlisa, izvršne odbore Medžlisa, Sabor i druga tijela Islamske zajednice. Iako su vjerski službenici/ce navodili da nemaju ništa protiv toga i da bi to bilo pozitivno i dobro, to samo po sebi nije dovoljno nego bi i oni/e trebali/e aktivnije i transparentnije iskazivati spremnost, opredjeljenje i neophodnost za to da žene jednako kao i muškarci mogu i trebaju preuzimati odgovorne uloge i funkcije u zajednici. Ideja uvođenja funkcije koordinatorice za rad sa ženama na nivou Medžlisa i/ili Rijaseta je vrijedna razmišljanja, jer bi time i principom odozgo prema dolje uspostava reda

i sistema za rad sa ženama u džematima općenito bila sistemski i efikasnije osmišljena. Prof. Beglerović također predlaže uspostavljanje institucije žene-muftije čiji zadatak bi bilo upravo „razumijevanje odnosa žene i zahtjeva vremena“⁷⁶.

Islamska zajednica mora osigurati „aktivnije i punovažnije uključivanje žena u djelovanje Islamske zajednice“⁷⁷ s ciljem poboljšanja kvaliteta života cijele zajednice i vraćanja džamijama onog centralnog mjesta u vjerskom i društvenom životu muslimanske zajednice koje im i pripada.

6. BIBLIOGRAFIJA

Knjige:

Ebu Sulejman, Abdulhamid, *Bračne nesuglasice: Vraćanje ljudskog dostojanstva podstetvom viših ciljeva šerijata*, CNS/Nahla, 2009, http://www.nahla.ba/cms/tekstovi3/tekstovi_datoteke/121118062303_Bracne%20nesuglasice.pdf

Kur'an s prijevodom, preveo Besim Korkut.

Maqsood, Ruqayyah Waris, *Vodič za muslimanski brak*, Selsebil, 2005, 48.

<http://bosnamuslimmedia.files.wordpress.com/2009/06/vodic-za-sretan-brak.pdf>

Spahić-Šiljak, Zilka, *Žene, politika i religija*, str. 108-111.

Jemani, Ahmed Zeki, *Žena u islamu*, El-Kalem, 2007, str. 78.

Članci:

Alispahić, Zehra, *Žene su nositeljice pozitivnih promjena u društvu*, Novi Muallim, zima 2011, god XII, br. 48, str. 17.

Beglerović, Samir, *Islamska zajednica pred izazovom nužnosti transformacije institucija: Potreba za sržnim izmjenama Ustava*, Glasnik Rijaseta IZ 3-4/2012,

Dedović, Sehija, *Kako do vidljivijeg prisustva žene u Islamskoj zajednici*, Novi Muallim, zima 2011, god XII, br.48, str. 32.

Hafizović, Rešid, *Ženu islama su obezvrijedili muslimani*, Novi Muallim, br. 48, decembar 2011.

Hodžić, Dževad, *Novi reisu-l-ulema*, Oslobođenje, <http://www.oslobodjenje.ba/kolumne/novi-reisululema>, pristupljeno 15.4.2013.

Karčić, Fikret, *Šta je to islamska tradicija Bošnjaka*, Preporod, 7.12.2006., http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=1646:cta-je-to-qislamska-tradicija-bocnjakaq&catid=90&Itemid=222

⁷⁶ Beglerović, Samir, *Islamska zajednica pred izazovom nužnosti transformacije institucija: Potreba za sržnim izmjenama Ustava*, Glasnik Rijaseta IZ 3-4/2012.

⁷⁷ Hodžić, Dževad, *Novi reisu-l-ulema*, Oslobođenje, <http://www.oslobodjenje.ba/kolumne/novi-reisululema>, pristupljeno 15.4.2013.

Mualosmanović-Durmišević, Behija, *Odnos islamske zajednice u BiH prema svršenicama njenih obrazovnih institucija*, Novi Muallim, Sarajevo, zima 2011, god XII, br. 48, str. 27.

Woodlock, Rachel, *The masjid is for men: competing voices in the debate about australian muslim women's access to mosques*, Islam and Christian-Muslim relations, vol. 21, No. 1, january 2010.

Šaković, Edin, *Prihvatanje islama u osmanskoj Bosni: mitovi i realnost*, http://www.iis.unsa.ba/arhiva/arhiva_vijesti/historijski_mitovi/edin_sakovic.html, 18.2.2013.

Šeta, Đermana, *Muslimanski ženski identitet u BiH*, izlaganje na konferenciji, Peć (Kosovo), 2-5.12.2012.

Tahirović, Senada, *Muslimanska teologinja u bh.društvu – pozicija i uloga*, Novi Muallim, zima 2009, god X, br. 40, str. 32.

KATOLIČANSTVO, ŽENE I KATOLIČKA CRKVA

Božana Ivelić-Katava¹

Marija Čelam²

1. KRŠĆANSTVO (I HIJERARHIJA³)

Kršćanstvo je nastalo u 1. stoljeću u Palestini. Kršćani vjeruju u jednoga Boga koji je u tri osobe: Otac, Sin i Duh Sveti. Te tri božanske osobe imaju jednu božansku narav i jedan su Bog. Druga božanska osoba, Sin–Isus Krist, utjelovila se i postala čovjekom da ljudima donese spasenje. O Njegovu životu i djelovanju može se iščitavati iz Biblije, u četiri evanđelja koja su napisali Matej, Marko, Luka i Ivan. Još za vrijeme života Krist je ustanovio Crkvu kao zajednicu vjernika, ali i kao vidljivi znak Svoje Slave. Zato je Crkva i božanska i ljudska ustanova, ona je zajedništvo vjernika pod vidljivim vodstvom pape i biskupa⁴.

Isus se rodio za vrijeme rimskog cara Augusta (oko 6. god. pr. n. e), javno djelovao za vrijeme Tiberija, u vrijeme dok je Palestinom upravljao Poncije Pilat (od 26. do 36. n. e.). Počeo je javno djelovati u 30. godini života i oko sebe je okupio 12 učenika, apostola, koji su ga stalno pratili. Zvao je sve ljude na obraćenje radi nastupa Božjega kraljevstva i u tu svrhu ozdravljao neke bolesnike. Tvrdnjom da je ozdravljenje bolesnika u subotu važnije od držanja propisanog poćinka toga dana te izgonom trgovaca iz hrama i izjavama o svome posebnom identitetu zamjerio se vjerskim poglavarima svoga naroda. Nakon 3 godine, na nagovor Velikog vijeća, na smrt ga je osudio rimski upravitelj Poncije Pilat te je Isus raspet i umro na brdu Golgota pored zidina Jeruzalema. No, treći dan je uskrsnuo od mrtvih i prvo se pokazao ženama, a zatim i Svojim učenicima.

Među apostolima prvenstvo je imao sveti Petar kojemu je Isus rekao da je on Petar – Stijena i da će na toj Stijeni sagraditi Crkvu svoju⁵. Tako je Petar prvi vrhovni vidljivi poglavar kršćana, a kako je on umro mućenićkom smrću predvodeći zajednicu kršćana u Rimu,

1 Božana Ivelić-Katava diplomirala je katolićku teologiju na Vrhbosanskoj katolićkoj teologiji, Sarajevo/Zagreb i magistrirala Religijske studije u Centru za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu. Zaposlena je u Međureligijskom vijeću BiH na poziciji stručne savjetnice ispred Vrhbosanske nadbiskupije.

2 Marija Čelam diplomirala je na Katolićkom bogoslovnom fakultetu u Sarajevu i trenutno pohađa poslijediplomski studij iz Ekumenske teologije na Katolićkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Profesorica je katolićkog vjeronauka i povijesti religija u Katolićkom školskom centru „Sveti Josip“ u Sarajevu.

3 O hijerarhiji Katolićke crkve raspravljalo se i na Drugom vatikanskom saboru (1962-1965) te je kao zaključak toga donesena Konstitucija *Lumen Gentium*.

4 Usp.: *Drugi vatikanski koncil: Dokumenti*, priredio: Josip Turćinović, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002., str. 103. (LG 8)

5 Mk 8, 27–30; Lk 9, 18–21

njegovi nasljednici u službi poglavara rimske zajednice ujedno su nasljednici u službi pape. Papa zajedno s biskupima, kao nasljednicima apostola, u Kristovo ime vodi Crkvu kao njegov namjesnik jer je uskrsl Krist rekao svojim apostolima prije nego je uzašao na nebo: „Ja sam s vama u sve dane do svršetka svijeta“⁶.

Crkva je ujedinjena oko pape kojeg katolici zovu i Sveti Otac. On je vrhovni liturg, učitelj vjere i pastir Crkve - vrhovni autoritet u Crkvi. Papa ima vlast nad svakim katoličkim biskupom, svećenikom, redovnikom, redovnicom i vjernikom bilo gdje u svijetu.⁷ Sjedište Pape je u najmanjoj državi na svijetu koja se zove Vatikan, a nalazi se u okviru grada Rima.

Osim pape, kao rimskog biskupa i Kristova namjesnika na zemlji, u Crkvi su najviša vlast biskupi kao nasljednici apostola. Biskupu je povjereno upravljanje pojedinom mjesnom Crkvom koju zovemo biskupija ili nadbiskupija. Prema tome, biskup je najviša vjerska vlast u jednoj biskupiji ili nadbiskupiji i on je izravno nadležan nad svim svećenicima, redovnicima, redovnicama i vjernicima laicima u biskupiji koja mu je povjerena.⁸ Biskupa imenuje papa i biskup je njemu odgovoran. Više biskupija povezuju se u jednu metropoliju. Biskupi u pojedinoj državi su redovito organizirani u Biskupsku konferenciju.

Biskupija je sastavljena od župa.⁹ Župa je najmanja zajednica vjernika koju vodi župnik kao vlastiti duhovni pastir. U Katoličkoj crkvi postoje tri razine sakramenta svetog reda: biskup, svećenik i đakon. Biskup pojedine biskupije redi svećenike koji kao kandidati trebaju proći višegodišnju odgojnu i obrazovnu pripravu, odnosno završiti fakultet ili visoku teološku školu. Svećenike biskup imenuje za župnike ili za njihove pomoćnike koje nazivamo župni vikari ili kapelani. Biskup može povjeriti svećenicima i razne druge službe.

U Katoličkoj crkvi tokom povijesti su nastali brojni muški i ženski redovi, odnosno redovnici i redovnice. Tijekom vremena su se pojavljivale pojedine osobe koje su drugi slijedili u nastojanju da se što više posvete Bogu u služenju ljudima. Neki od redova su: franjevci, dominikanci, salezijanci, isusovci, karmelićani, pavlini i mnogi drugi. Redovnici žive u samostanima ili pripadaju samostanima i nose redovničku odjeću te dio su Crkve. Imaju određenu samostalnost u upravljanju, ali su dio Crkve te su u pastoralnom djelovanju podložni biskupu biskupije, a naravno i papi.

U Crkvi postoje i redovnice ili časne sestre. To su ženske osobe koje su, kao i redovnici, Bogu posvećene po zavjetima. Redovnici i redovnice polažu 3 zavjeta (djevičanstvo ili vje-

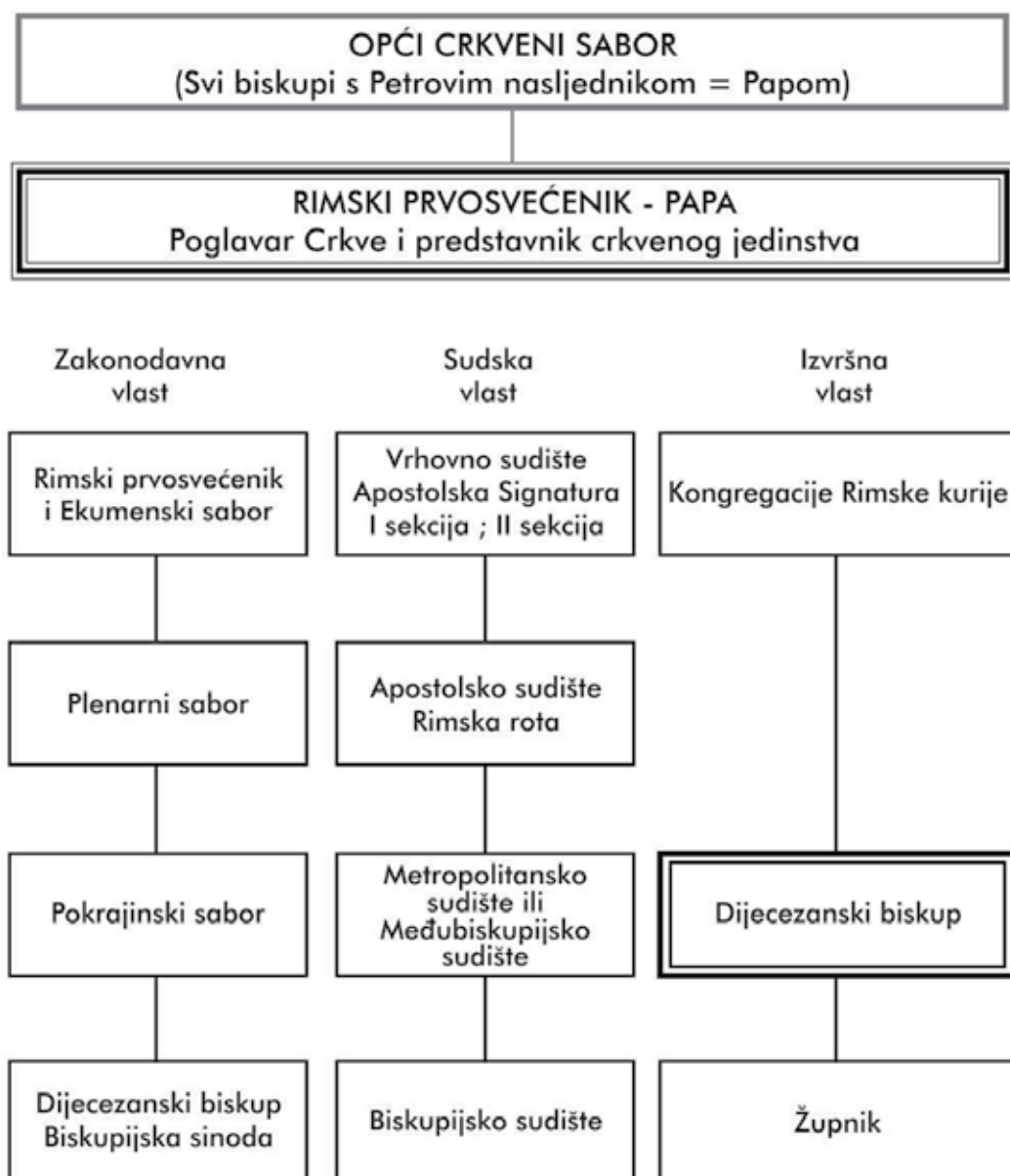
6 Mt 28,20

7 Usp.: *Katekizam Katoličke crkve. Kompendij*, Biskupska konferencija Bosne i Hercegovine, 2006., str. 56.

8 Usp.: Brajčić, Rudolf - Zovkić, Mato, *Komentar dogmatske konstitucije o Crkvi – Lumen gentium*, Zagreb: Filozofsko-teološki institut, 1977., str. 355.-360.

9 *Zakonik kanonskog prava: proglašen vlašću pape Ivana Pavla II.: s izvorima*, Zagreb: Glas Koncila, 1996., Kan. 515.

USTROJ KATOLIČKE CRKVE

rom motivirana bezbračnost, siromaštvo i poslušnost). Žive zajedno u samostanima ili malim zajednicama u skladu s pravilima koja je donijela njihova utemeljiteljica ili utemeljitelj te odobrio biskup ili papa. Sestre rade u raznim civilnim i crkvenim ustanovama, npr., rad s bolesnicima, rad s mladima, rad u školama.

Baza Katoličke crkve jesu vjernici, laici¹⁰, koji se okupljaju u svojim župama. Na drugom vatikanskom saboru posebno je mjesto dano laicima u životu i poslanju Crkve.

10 U Katoličkoj crkvi laici su osobe koje ne pripadaju svećeničkom staležu; svjetovnjaci.

2. ŽENA U KATOLIČANSTVU

DRUŠTVENI I POVIJESNI OKVIR ULOGE ŽENE U KATOLIČANSTVU

Knjiga Postanka 1,27¹¹ svjedoči nam kako je Bog na svoju sliku stvorio čovjeka kao muško i žensko. Samim tim narav, bit, krepost i nagrada jednaki su za oba spola. Međutim, povijesni razvoj ljudskoga roda svjedoči nam kako je jedna narav, i to ona muška, bila vodeća. Osim dva-naestorice apostola uz povijesnog Isusa bila je i skupina žena koje su ga slijedile od Galileje do smrti u Jeruzalemu. One su davale podršku apostolima i drugim obraćenicima na kršćanstvo. Tako u Djelima apostolskim stoji da je u kući Markove majke Marije u Jeruzalemu Petar neko vrijeme vodio jeruzalemsku zajednicu, da je trgovkinja Lidija u Filipima stavila na raspolaganje Pavlu i suradnicima svoju kuću, da je Akvilina žena Priscila u Korintu i Efezu pomagala Pavlu, da je đakonisa Feba bila Pavlova suradnica (Dj 12,12; 16,11-15; 18,1-4.18-26; Rim 16,1-5). Kasnije su crkveni poglavari podlijegali društvenim i političkim stereotipima u vezi sa ženama, jer je žena u svjetovnom, društvenom kao i vjerskom, crkvenom životu, bila inferiorna u odnosu na muškarca. Njena uloga pretežno se svodila na dužnost domaćice, supruge i majke, dok su intelektualne i društvene službe bile pridržane muškarcima. Možemo slobodno reći kako ove postavke u velikom dijelu svijeta vrijede i danas. Ne samo uloge, već se ni tzv. ženske vlastitosti ne razlikuju puno od onih koje su ženama pripisivane u prošlosti: radinost, poslušnost, šutljivost, trpljenje, žrtva, sebedarje...

REVOLUCIJA ŽENSKOG RODA

Višestoljetna vladavina muškaraca nad ženama, ženska potlačenost, ugnjetavanje i marginaliziranje doveli su do aktivne i snažne revolucije ženskog roda, poznatije kao *feministički pokret*. Nastajanje bilo koje revolucije u povijesti vrlo često je rezultat poremećenih ljudskih odnosa na ljestvici vrednota (prisjetimo se samo Francuske revolucije), koje u početku rezultiraju agresivnošću svake vrste. Tako je i sam *feministički pokret* vrlo često bio, kako karakteriziran, tako u stvarnosti prisutan, kao agresivni feminizam. Danas smo svjedoci blažeg oblika feminizma, iako ne uvijek, koji se i dalje bori za jednaka prava muškaraca i žena, ravnopravan položaj u društvu, dostojanstvo ljudske osobe, ali i dostojanstvo društvene funkcije koju žene obavljaju. Novina posljednjih godina jesu i muškarci (vrlo često muževi) koji se bore za jednaka prava i dostojanstvo svih, kako žena tako i muškaraca. Također znamo i za termin *feministička teologija*, pretežno poznat kršćanskom svijetu u kojem je prvenstveno i nastao. Vremenski ga možemo ograničiti na kraj 19. stoljeća, na Sjevernu Ameriku i protestantsko ozračje¹². Poznatu krilaticu izrekla je gđa Cutler na američkoj Konvenciji za prava žene, održanoj u Philadelphiji 1854.: „Kucnuo je čas

11 „Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih“ (Post 1,27)

12 Više o feminističkoj teologiji pogledaj u: Gibellini, Rosino, *Teologije dvadesetog stoljeća*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1999., str. 415-444.

za nas žene, da same čitamo i tumačimo Bibliju¹³. Time je nastao sasvim novi pokret, motiviran prvenstveno čitanjem, tumačenjem i izučavanjem Biblije iz jedne nove, ženske perspektive. Sada je riječ o perspektivi koju je žena imala o samoj sebi, ne više o slici žene koju su stoljećima stvarali muškarci o ženama, prezentirajući je ženi kao jedino moguću i jedino ispravnu.

Zbog ograničenosti temom i prostorom ovdje ne možemo ulaziti u dublju analizu vjerskih postavki i utjecaja, pored društvenih, koji su doveli do stvaranja negativnog odnosa prema ženi. Mnogi utjecajni teolozi iz kršćanske tradicije duboko su vrijeđali dostojanstvo žene, što je hranilo već uhodani patrijarhalni mentalitet i ženu svodilo na stvar, predmet¹⁴. Međutim, svetopisamski spisi i posebno dokumenti Drugog vatikanskog sabora (1962-1965) nam govore o dostojanstvu i poslanju žene, te o njenom mjestu u Crkvi. Ovim kratkim radom, potkrijepljenim istraživanjem na terenu, pokušat ćemo prikazati mjesto, položaj i ulogu žene u Crkvi. Vrlo kratko: što donosi tradicija, što službeni nauk, a što ona sama o sebi kaže.

ŽENA U SVETOM PISMU

U cijelom Svetom Pismu nema sustavne teme o ženama i njihovom položaju, ali postoje različita svjedočanstva o njima. Za proučavanje ove teme potrebno je imati na umu povijesni kontekst u kojemu su nastajali tekstovi Svetog Pisma te društvene okolnosti koje su utjecale na njih.

ŽENA U STAROM ZAVJETU

U Starom zavjetu nailazimo na mnoge primjere ženskih likova kroz povijest Izraela. U Knjizi se Postanka spominje prva žena Eva koju je Bog stvorio s jednakim dostojanstvom i pravima kao i muškarca (Post 1,28). Ipak, ženu se gleda kao biće koje je stvoreno od muškarca i radi muškarca¹⁵. Njena je uloga definirana pojmom „pomoć”. Često se ta „pomoć” tumačila kao podređenost žene mužu te se isticala njezina drugorazredna uloga u društvu. Žena ima istu narav kao i muškarac, Adam, koji se u njoj prepoznaje, odnosno prepoznajući njeno ime (*‘išah*), te pred njom on više nije Adam, nego *‘iš*, čovjek, a ona *‘išah*, čovječica. Žena je također majka svih živih bića, nju Biblija poistovjećuje sa životom: kroz patnju dariva život, ali tim činom pobjeđuje smrt omogućujući trajnost ljudskog roda¹⁶.

13 Gibellini, *nav. dj.*, str. 427.

14 Sv. Jeronim za žene je izjavio da su „vrata pakla“, pozivajući se na „činjenicu“ kako je Sotona izabrao upravo ženu, Evu, koja će navesti Adama na grijeh. Za sv. Augustina žena je samo pomoć muškarcu kod rađanja djece. U suprotnom ne bi je uopće ni trebao, jer u svemu drugomu bolje mu može pomoći drugi muškarac. Sv. Toma Akvinski je razvio čitavu teoriju o manjoj vrijednosti žena, žena je „promašen ili neuspio muškarac“ koji se rađa zbog greške u sjemenu, odnosno ona je *aliquid deficiens*, defektno biće. (Usp.: Barolin Pilsel, Nataša, *Žena u Rimokatoličkoj crkvi*, u: Pogledi, Religija i ljudska prava, God. III, broj 5 i 6, Sarajevo: Svjetska konferencija religija za mir (WCRP), 2002., str. 51-55)

15 Matković, Ljiljana. *Žena i crkva*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1973., str. 20.

16 Rječnik biblijske teologije, str. 1544.

Nadalje, u Starom se zavjetu spominju žene velikih sinova Izraela Abrahama, Izaka i Jakova – Sara, Rebeka i Rahela – kojima je zajednička osobina neplodnost. Neplodnost je u Izraelu smatrana prokletstvom, no Bog zahvaća u povijest Izraela te žene nagrađuje potomstvom zbog njihove čestitosti i vjernosti.

Postojale su u starom Izraelu i žene s važnom ulogom u društvenom i političkom životu. Primjer tomu nalazimo u Juditinoj knjizi 13. poglavlje gdje Judita junački spašava svoj narod od uništenja koje je spremao asirski vojskovođa Holoferno. Također, Estera je spasila Izraelce od Hamana, prvog čovjeka perzijskog kralja Kserksa (Est 7)¹⁷.

Savršena žena prema Starom zavjetu vrlo je poštovana i smatrana je darom od Boga. Osim što je njena uloga rađanje i odgajanje djece, ona također upravlja svojim kućanstvom. Žena je u Izraelu držala obitelj na okupu, radila je od ranog jutra na polju, opskrbljivala je dom vodom i slično. Najsnažniji starozavjetni tekst koji slavi židovsku ženu kao bračnu družicu, majku i kućanicu jest svakako onaj u Knjizi Izreka koji započinje gotovo emfatičnim retoričkim pitanjem: *Tko će naći ženu vrsnu?* (Izr 31,10-30)¹⁸. No, unatoč svim ovim primjerima, stav prema ženama ostaje na razini stava koji je oblikovan Knjigom Postanka, tj., stav o podređenosti žene muškarcu te svođenju njezine uloge samo na dužnost domaćice i majke. Prema Zakonu, žena je u drugom redu, ona nema službene uloge u bogoštovlju, odnosno slavi blagdana, ali ne može vršiti svećeničku službu. Samo su muškarci dužni obavljati hodočašća (Izl 23,17). Međutim, Zakon snažno štiti ženin život i muškarcu naređuje da poštuje njezin životni ritam (Lev 20,18).

Biblijski portret žene su naslikali muškarci, no on nikako nije ženomrzački. Više ukazuje na činjenicu da muškarac treba ženu. Brojni su primjeri vrsne žene, te se kaže „Tko je našao ženu, našao je sreću“ (Izr 18,22), odnosno „pomoć kao što je on“¹⁹.

ŽENA U NOVOM ZAVJETU

Pretežno sve što je rečeno za žene Starog zavjeta, vrijedi i za žene u Novom zavjetu. Iako nemamo sustavno učenje Isusa o položaju i ulozi žena, postoji Njegov korektan stav u susretu s različitim ženama. Isus donosi jedinstvenu eshatološku poruku upućenu svakom čovjeku koja jednako oslobađa i stavlja u nov odnos prema Bogu i drugomu čovjeku²⁰. Nijedan novozavjetni tekst ne donosi da bi Isus postupao diskriminirajući prema ženama. Dapače, On se prema njima odnosi s ljubavlju i milosrđem.

17 Dugandžić, Ivan. *Mjesto i uloga žene u Bibliji*, Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije, 6/2009., str. 507.

18 Isto, str. 508.

19 *Rječnik biblijske teologije*, III. izdanje, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988., str. 1546.

20 Dugandžić, *nav. dj.*, str. 509.

Na liniji toga, i sveti Pavao veliča dostojanstvo i ulogu žene u Crkvi. Stoga on i piše Galaćanima da „nema više: Židov – Grk; nema više: rob – slobodnjak; nema više: muško – žensko. Svi ste vi jedno u Kristu Isusu” (Gal 3,28).

Isus razgovara sa ženama bez obzira na društvene prilike koje to ne dopuštaju. Najznakovitiji primjer za to je razgovor sa Samarijankom na Jakovljevu zdencu kod Sikara (Iv 4,7-26). Isus s njom raspravlja o najdubljim Božjim tajnama. Razgovara s njom o neizmjernom daru ljubavi Božje, koji je kao „izvor vode što struji u život vječni”²¹. Također je značajan i Njegov razgovor s Martom, Lazarovom sestrom, koji je vođen o najdubljim istinama Objave i vjere (Iv 11,21-27). Dakle, Isus nije izbjegavao susret sa ženama te razgovor s njima o velikim temama jer je njihova vjera bila pravi odjek duha i srca²².

U zadnjim trenucima Isusova života, kad su se na Golgoti razbježali svi apostoli osim Ivana, žene su tu bile najbrojnije. One su ga pratile tijekom cijelog kalvarijskog puta i bile uz Njega do ispuštanja zadnjeg životnog daha. Njihova je vjera nadvladala strah. Stoga ih je Isus na uskrsno jutro učinio prvim svjedocima Njegova uskrsnuća (Mk 16,1sl; Iv 20,1sl).

Besmisleno je govoriti o ulozi žene u Novom zavjetu, a da se ne spomene najsavršeniji primjer dostojanstva i poziva svakog čovjeka. Naravno, riječ je o Mariji, Majci Božjoj. Po njoj je u ljudsku povijest došlo spasenje, po njoj se Bog objavio ljudima. Ona ne bi trebala biti primjer samo ženama, nego i cjelokupnom ljudskom rodu jer se u njezinu pristajanju uz Božju volju očituje savršeno ostvarenje ljudske egzistencije, savršeno uklapanje u Božji plan spasenja²³. Marija je svojim „fiat” („Neka bude”) omogućila prvi pravi susret Boga i čovjeka.

Biti muškarac ili žena ne uključuje nikakva ograničenja niti utječe na spasonosno djelovanje Duha²⁴. I muškarac i žena su pozvani osobnim pozivom na djelovanje u društvu i u Crkvi.

KATOLIČKA CRKVA I SAKRAMENTI

Da bi netko bio katolik/kinja ili kršćanin/ka, nakon rođenja neophodno ga je uvesti u kršćanski život. Dakle, kršćanin se ne postaje samim rađanjem. Vjernici bivaju uvedeni u „ovaj put” sakramentima, koji su „milosni znaci na putu spasenja”²⁵. Tako Katolička crkva poznaje sedam svetih sakramenata: krštenje, potvrdu, euharistiju, ispovijed ili pomirenje, bo-

21 Ivan Pavao II. Apostolsko pismo *Mulieris dignitatem*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1989., str. 47.

22 Usp.: Isto, str. 48.

23 Matković, *nav. dj.*, str. 64.

24 Ivan Pavao II. Apostolsko pismo *Mulieris dignitatem*, *nav. dj.*, str. 50.

25 Ikić, Niko. *Teologija sakramenata*, „Gorući grm” *sakramentalne milosti*, Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet i Zagreb: Glas Koncila, 2012., str. 5.

lesničko pomazanje, ženidbu i sveti red. Sve sakramente, osim svetog reda kao službe kultnog predvođenja i pastirskog služenja, mogu primati žene i muškarci. Oni se osobito krštenjem i euharistijom priključuju Kristu i Crkvi²⁶. Bitno je napomenuti kako je kod katolika i pravoslavaca posljednji u nizu, sakrament svetog reda, pridržan sam muškarcima.

Prvenstveno se izdvajaju tri sakramenta inicijacije ili uvoda u kršćanski život: krštenje, euharistija i potvrda. Sakrament krštenja ima najznačajniju ulogu, ne da je važniji od ostalih sakramenata, nego je „vrata Crkve“ kako su govorili crkveni oci, preduvjet za primanje ostalih sakramenata. Krštavati se mogu muška i ženska djeca odmah po rođenju ako su im roditelji vjernici. U starini je bilo uobičajeno četrdeset dana nakon rođenja, na osnovu vjere roditelja i kumova, te obećanja da će djecu odgajati u duhu katoličke vjere. Krštenje mogu primiti i osobe u odrasloj dobi, nakon poduke i slobodnog pristanka²⁷. Krštenje se može primiti samo jednom u životu.

U sakramentu euharistije ili svete pričesti slavi se spomen Isusove smrti i uskrsnuća; vjernicima u susret dolazi Krist osobno, stoga se ovaj sakrament u Zakoniku kanonskog prava iz 1983. naziva najuzvišenijim sakramentom²⁸. Ovim sakramentom vjernici produbljuju crkveno zajedništvo, jer pod vodstvom zaređenog predsjedatelja slave zajedno s drugima spomen - čina Kristove smrti i uskrsnuća, što je konstitutivni čin Crkve. Pričest se redovno prima pod misom i moguće je primiti je svaki dan. Djeca sakrament euharistije prvi put primaju u dobi od 8 ili 9 godina, dok osobe koje se krštavaju kao odrasle pričeste pod misom svoga krštenja.

Sakramentom svete potvrde (krizme) završava se kršćanska inicijacija. Prima se između 12 i 14 godine, samo jedanput u životu, kada djeca postaju ravnopravna s odraslima u crkvenoj zajednici. Označava dar Duha Svetoga koji jača mlade kršćane za pobožnost i molitvu, za naviještanje i svjedočenje Isusa Krista²⁹.

U sakramente ozdravljenja ubrajaju se sveta ispovijed ili pomirenje i bolesničko pomazanje; oni se mogu primiti više puta u životu. Bolesničko pomazanje primaju teško oboljele i stare osobe, dok svetom ispovijedi ili sakramentom pomirenja vjernici primaju oprostjenje grijeha počinjenih nakon krštenja, koje prvotno treba ispovjediti svećeniku, a on je strogo obvezatan čuvati ispovjednu tajnu.

Sakrament ženidbe primaju odrasle osobe, muškarac i žena, koji u isto vrijeme sakrament podjeljuju jedno drugom slobodnim izricanjem ženidbene privole; svećenik, kumovi i ostala zajednica imaju ulogu svjedoka. Slobodnim izricanjem privole bračni partneri jamče doživot-

26 Sakramenti svoj temelj imaju u Svetom Pismu, odnosno Evanđelju. Crkva općenito ispovijeda da je svih sedam sakramenata utemeljeno od Isusa Krista, povijesnog i uskrslog. (Usp.: Courth, Franz, *Sakramenti, priručnik za teološki studij i praksu*, Đakovo: Forum bogoslova Đakovo, 1997., str. 80-81).

27 Više o sakramentima vidi: Ikić, Niko, *nav. dj.*

28 Ikić, *nav. dj.*, str. 207.

29 Isto, str. 177.

no predanje jedno drugom, u savezu nerazrješive ljubavi. Jednom valjano sklopljen, kršćanski brak je nerazrješiv do kraja života. Može se ponekad doći do proglašenja braka ništetnim, ako se na crkvenom sudu i uz iskaze svjedoka dokaže da nešto od početka nije bilo valjano. Kršćanski supružnici snagom državnog zakona rastavljaju se i sklapaju novi građanski brak, ali ih i dalje veže sakrament ženidbe pa ne mogu sklopiti novu ženidbu u Crkvi³⁰. Oni koji su bili valjano vjenčani u Crkvi, a sklope novi građanski brak ne mogu pristupati sakramentima ispovijedi i pričesti.

Sakrament svetog reda u Katoličkoj i Pravoslavnoj crkvi mogu primiti samo muškarci. Dva su osnovna preduvjeta za primanje sakramenta svetog reda: krštenje i završen teološki studij. Ovaj sakrament je moguće primiti samo jednom u životu, te ostavlja neizbrisiv biljeg, odnosno nije ga moguće poništiti, kao i krštenje. Podjeljuje se biskupovim polaganjem ruku uz izgovaranje molitve zaređenja. Postoje tri stupnja svetog reda: đakonat, prezbiterat i biskupstvo. Biskupstvo označava puninu svetog reda i podrazumijeva prethodna dva. Sveti red se prenosi s osobe na osobu još od vremena prvih 12 apostola, što se naziva apostolskim nasljeđem³¹.

ŽENA I DRUGI VATIKANSKI SABOR

Opći sabor ili koncil je skupština svih pravovjernih biskupa čitavog svijeta, zajedno s papom na čelu. Na njemu se raspravlja o najvažnijim crkvenim i vjerskim problemima, te donose odluke koje u savjesti obvezuju čitavu Crkvu. Pored biskupa, saboru mogu nazočiti i neke druge osobe kao, npr., poglavari muških redovničkih zajednica, bili biskupi ili ne, te ih se sve jednim imenom naziva *saborski oci*. Teolozi, svećenici i neke druge osobe saboru mogu prisustvovati, ali ne čine sabor u strogom smislu riječi. Dakle, nemaju pravo glasa niti odlučivanja, a u raspravama mogu sudjelovati samo ako ih se pozove. Opći koncil saziva sveti otac papa, on potvrđuje sve njegove zaključke i odluke i bez njega koncil se ne može održati³².

Ivan XXIII. najavio je održavanje Drugog sabora 25. siječnja 1959, a Pripravnu komisiju osnovao je 17. svibnja iste godine. U dokumentima pripreme i nastupima otaca tokom prvog zasjedanja nije se dalo nagovijestiti pitanje žene i njezina položaja u Crkvi i svijetu. Ipak, i to pitanje, kao i mnoga druga neplanirana, bilo je uvršteno u razmatranje tokom sljedeće tri godine zasjedanja sabora.

Svakako se može pozdraviti kao revolucionarna saborska odluka kojom je i nekim ženama, pored muškaraca laika, dopušteno da budu „slušaateljice“ na Saboru. Papa Pavao VI. je 8. rujna 1964. priopćio kako će na Sabor biti pozvane i žene, redovnice i žene iz građanskog

30 Usp.: Lawler, Ronald i dr. (ur.), *Kristova nauka, Katolički katekizam za odrasle*, Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1979., str. 411-422.

31 Usp.: Ikić, *nav. dj.*, str. 387-440.

32 Šagi Bunić, Tomislav. *Ali drugog puta nema*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1986., str. 8.

društva, koje će prisustvovati onim općim sjednicama Koncila na kojima se bude raspravljalo o njihovim problemima³³.

Tako je njih ukupno 15 (7 laikinja i 8 poglavarica redova) došlo na treće zasjedanje 1964. u svojstvu *slušaateljica* (lat. *auditrices*), dok ih je na Saboru ukupno bilo 23³⁴. Prema nekim tumačima (Matković) nazočnost žena na Drugom vatikanskom koncilu je bilo samo simbolična, s obzirom na to da nisu imale pravo na riječ u koncilskoj auli³⁵. Ipak, gđa Marcelle Auclair, francuska novinarka, urednica ženske revije „Marie-Claire“, obratila se saborskim ocima riječima zahvale: „Lijepo je i dobro što su ih (žene) Oci pozvali, makar nisu točno znali ni koje su narodnosti, ni kako izgledaju, ni koje su boje. (...) Tako nije odlučivala nikakva simpatija, nego potreba. Pozvana je žena kao žena... (...) Hvala Ocima što su počastili polovicu Čovječanstva. Dobro je da su u čudo natjerali drugu polovicu – muški svijet. Neka se ne bune što će žene prisustvovati debati o XIII. shemi (saborski dokument, kasnije nazvan „Konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu“, jedan on najdužih i najznačajnijih dokumenata II. Vat. sabora). (...) Neka budu u dvorani, makar i šutjele!“³⁶ Glas koncila također prenosi izjavu Marie-Louis Monnet, prve žene slušaateljice na jednom sveopćem Koncilu, koja je zatražila od saborskih otaca da izjave kako se muškarac i žena ne razlikuju dostojanstvom, nego samo u funkcijama koje vrše.

U to doba ova pojava svakako je bila veliko iznenađenje i velika novost za mnoge, a vjerujemo i neke saborske oce. Ipak, to je bio samo prvi korak uvođenja žene u užu crkveni život. Drugi vatikanski sabor jest donio određene promjene i vidljiv je pomak k naprijed u pogledu položaja žene u Crkvi, ali Sabor je tek početak. Tek je ucrtan put onima koji se budu bavili ovim pitanjem poslije.

Sestra Rebeka Anić u knjizi *Više od zadanoga, Žena u Crkvi u Hrvatskoj u 20. stoljeću*, iznosi kako je Sabor općenito vrlo malo govorio o *ženi kao ženi*. Žensko pitanje je tek *otvoreno*, malo je učinjeno na području strukturalne obnove, koja je prepuštena poslijesaborskom sazrijevanju. Prisutnost žena u župskim pastoralnim vijećima jest novina sabora i veliki pomak u položaju i angažmanu žene u župskoj zajednici. Temeljita biblijska analiza govora o ženi nije prisutna ni u jednom dokumentu. Dokument koji najzaokruženije govori o ženi jest pastoralna konstitucija *Gaudium et spes*; dok *Lumen gentium* i *Apostolicam actuositatem* govore o ženi imajući u vidu katolički laikat, odnosno žene i muškarce kao laike u Crkvi³⁷.

Općenito, prije Drugog vatikanskog sabora, položaj laika u Crkvi je bio doktrinarno i

33 Glas koncila III. Hren, Dragutin, gl. urednik, Zagreb: Nadbiskupski Duhovni Stol, 1964., str. 3.

34 Matković, *nav. dj.*, str. 98.

35 Anić, Rebeka. *Više od zadanog. Žene u Crkvi u Hrvatskoj u 20. stoljeću*. Split: Franjevački institut za kulturu mira, 2003., str. 336.

36 Prenosi Glas koncila III, *nav. dj.*, str. 14.

37 Anić, *nav. dj.*, str. 337.

pravno zanemaren. Tako i sam Sabor kad tematizira pitanje žene, vrlo često to čini u onim brojevima crkvenih dokumenata koji govore u laicima u Crkvi, njihovim pravima, obvezama i dužnostima. Laike se uglavnom definira negativnim iskazom: oni koji nisu klerici (svećenici), odnosno članovi Božjeg naroda bez hijerarhijske službe. U hrvatskom jeziku odgovarajući izraz bi bio *svjetovnjaci*. Prije Sabora imali su podređen položaj u odnosu na klerike, te se ta situacija samim Saborom mijenja. Prvenstveno im je dozvoljena teološka izobrazba, dakle i muškarcima i ženama, pa kasnije i sudjelovanje u upravnim tijelima Crkve³⁸. Kako navodi Matković³⁹, žene su u postkoncilskim komisijama prisutne u Komisiji za liturgiju, u Komisiji za laički apostolat, u Komisiji „*Justitia et pax*“, te u Komisiji za obitelj i pitanja populacije. Međutim, stanje nije konačno i moguće ga je mijenjati. Danas smo svjedoci kako žene laikkinje mogu biti sutkinje na crkvenim sudovima, čak i predsjednice crkvenih sudova (kao što smo imali primjer u Sarajevskoj nadbiskupiji od 2003. do 2010).

Iako se na Saboru posebno govorilo o katoličkom laikatu, dakle i ženama i muškarcima, neke liturgijske dužnosti s formalnim liturgijskim činom, pridržane su samo muškarcima laicima. Crkvena praksa svjedoči drugačije nego što određuje Zakonik kanonskog prava iz 1983. (*Codex Iuris Canonici-CIC*), prema kojem službu *akolite* (služenje kod oltara, ministranti) i službu *lektora* (čitača) mogu obavljati samo muškarci. Žene u praksi mogu čitati na misi, mogu služiti kod oltara, što i čine danas, ali ne mogu službeno biti službeno postavljene na te funkcije kao muškarci. U nedostatku svećenika, uz biskupovu dozvolu, žene također mogu dijeliti pričest i popudbinu, koja je dio akolitske službe⁴⁰.

SABORSKI I POSABORSKI DOKUMENTI

Brojni su dokumenti katoličkog crkvenog učiteljstva koje bi trebalo navesti i citirati kako bi se obuhvatila cijela problematika pitanja i položaja žene u Crkvi. Zbog manjka prostora, ukratko navodimo samo neke⁴¹:

1. *Gaudium et spes* (GS), Radost i nada iz 1965., odnosno pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu, u poglavljima 9, 27, 29, 47-52 i 60 govori o ženama. U ovim brojevima se ističe *dostojanstvo* žene, bitna *jednakost* svih ljudi, odbacuje se svaka vrsta diskriminacije, uključujući i *seksizam*, te se traži uspostava najtemeljnijih ljudskih prava i priznaje opravdanost zauzimanja žena za činjeničnu i pravnu ravnopravnost s muškarcima⁴². „Budući da su svi ljudi, oduhovljeni razumnom dušom i stvoreni na sliku Božju, iste naravi i istog porijekla, i jer svi, od Krista otkupljeni, imaju isti poziv i isto božansko određenje, treba da im se sve više i više priznaje

38 Matković, *nav. dj.*, str. 102-107.

39 *Isto*.

40 Anić, *nav. dj.*, str. 361-362.

41 Dokumenti Drugog vatikanskog koncila, IV. izdanje, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

42 Anić, *nav. dj.*, str. 338.

- temeljna jednakost sviju” (br. 29). U onim brojevima koji govore o braku (47-52) Sabor podrazumijeva i ne dovodi u pitanje ravnopravnost žena kako u braku, tako i u društvu. Odbacuje i posljednje ostatke uvjerenja o drugotnosti, drugorazrednosti i ženi kao muževljevoj „stvari“ (GS 60). Prema samoj Konstituciji, muškarac nije ništa vrijedniji od žene. Oboje imaju svoje specifično mjesto u Crkvi i društvu.
2. *Lumen Gentium* (LG), dogmatska konstitucija o Crkvi potpisana 1964., o ženi govori općenito, kao o majci, supruzi i laikinji, uključenoj u zajednicu Crkve, bez analize *naravi* žene.
 3. *Apostolicam actuositatem* (AA), usvojen 1965., odnosno dekret o apostolatu laika, ne govori o ženi posebno, nego u sklopu sveopćeg poslanja laika, promatra je u svjetlu sveopće ekonomije spasenja i u eklezijalnoj ulozi koju ima u Crkvi⁴³. Tako dekret ističe: „budući da u naše dane žene sve više i više aktivno sudjeluju u cjelokupnom društvenom životu, veoma je važno da se proširi njihovo sudjelovanje i na raznovrsnim područjima apostolata Crkve” (br. 9).
 4. S posaborskim dokumentom *Ministeria quedadem*, nastalim 1971., katolička javnost nije zadovoljna zato što određuje da žene mogu obavljati lektorsku i akolitsku službu, ali da i dalje ne mogu biti kanonski uvođene u tu službu, kako to mogu muškarci laici. Zato ga smatraju nelogičnim, diskriminirajućim, neugodnim i nazadnim spram određenih prethodno donesenih saborskih odredaba⁴⁴.
 5. Dokument *Familiaris consortio*, Obiteljska zajednica, iz 1981. govori o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu. Odnosno, vrlo je raširena društveno-kulturna predaja u kojoj je ženi pridržano pravo supruge i majke, ali dokument zaključuje kako jednako dostojanstvo i odgovornost muškarca i žene potpuno opravdavaju pristup žene javnim službama.
 6. Apostolsko pismo *Mulieris dignitatem*, Dostojanstvo žene, Ivana Pavla II. iz 1988. prvi je dokument isključivo posvećen ženi, gdje Papa ne nameće autoritativne stavove ženama, nego čitateljice vodi kroz Bibliju i predlaže im zaključke; priznaje ih kao ravnopravne partnere, potiče na razmišljanje, te ističe dostojanstvo žene utemeljeno na Objavi. Naglašava jedinstvo tjelesnog, duševnog i duhovnog u ženi i poštuje ženskost i ženstvenost žene. Približava se pravcima kršćanskog feminizma koji tumače odnose među spolovima polazeći od razlika žena i muškaraca, posebno one koji ističu da žene same trebaju spoznati svoje vlastitosti i definirati ih. Naglašeno je kako je žena *pravi čovjek*, čime osigurava njezino dostojanstvo i ravnopravnost u braku i društvu. Papa isključuje mišljenje o podređenosti žene na temelju Božjeg stvoriteljskog čina. Novost je i u terminologiji, posebice se ističe termin *uzajamnosti* ili *recipročnosti* (do sada se odnos muškaraca i žena tumačio terminom *komplementarnosti*), koji uključuje jednakost a isključuje diskriminaciju, te ima trinitarni karakter, odnosno odnos žena i muškaraca slika je jedinstva i razlike osoba u trojstvenom Bogu.

43 Isto, str. 340.

44 Isto, str. 343.

Dakle, jedinstvo ne briše razlike, one su „usadene u samu prirodu muškarca i žene, razlike nisu ni slučajne, ni akcidentalne, ni proizvoljne, već ih je Stvoritelj usadio u samu čovjekovu narav“⁴⁵.

7. *Izjava* Kongregacije za nauk vjere iz 1976. *Inter insigniores* poseban je dokument kojim se zabranjuje ređenje žena za svećenike. U dokumentu se navodi: „Iz vjernosti prema primjeru Gospodina, Crkva se ne osjeća mjerodavnom dopustiti da žene budu zaređene za svećenice!“ Iako je i ovdje, zbog nedostatka prostora i ograničenosti temom, sasvim nemoguće ulaziti u sve detalje koji se vežu za ovo kontroveržno pitanje, bitno je spomenuti kako ipak ni jedan dokument izričito ne brani ređenje žena za đakone. Mada danas u Crkvi nema slučaja ređenja žena za đakone, ono nije striktno zaniijekano kao ređenje žena za svećenike. „U *Izjavi* je namjerno izostavljeno pitanje ređenja žena za đakonise. Stvar se prepušta budućnosti. U tom je pitanju Kongregacija za nauk vjere ostavila otvorena vrata „ređenju“ žena“⁴⁶ (Kolarić 368).
8. Još jedan dokument Ivana Pavla II. iz 1988. progovara o položaju i ulozi žene. To je Apostolska pobudnica *Christifideles laici* (Vjernici laici). U broju 49 Papa piše da je potrebno priznati i pozvati da svi još jednom priznaju nenadomjestiv doprinos žene u izgradnji Crkve i u razvoju društva te učiniti podrobniju analizu o sudjelovanju žene u životu i poslanju Crkve⁴⁷. Istaknuta je potreba da se brani i promiče osobno dostojanstvo žene, a prema tome i njezina jednakost s muškarcem. Snagom sakramenta krštenja i potvrde žena je postala dionicom trostruke službe Isusa Krista Svećenika, Proroka i Kralja⁴⁸ te je stoga osposobljena za evangelizaciju, temeljni apostolat Crkve.

ŽENA I RAZLIČITE ULOGE U CRKVI

CRKVENO-PRAVNI POLOŽAJ ŽENE PREMA ZAKONIKU KANONSKOG PRAVA

U vremenu prve kršćanske zajednice uloga žene je bila vrlo vrednovana, no izvorna se slika promijenila u procesu političkog jačanja Crkve i kršćanstva, i to na štetu žene. Da ne bismo preduboko ulazili u povijest i izučavanje raznih mišljenja o ženi u srednjem i novom vijeku, ovdje ćemo prikazati načela novog Zakonika kanonskog prava (u daljnjem tekstu CIC) iz 1983., koji sve katolike obvezuje na poštivanje, bilo da su klerici, redovnici ili laici.

Zakonik ne pravi razliku između muškarca i žene, već ih promatra prvenstveno pod kategorijom vjernika, a zatim pod kategorijom vjernika laika. Sve odredbe koje se odnose

45 Isto, str. 353.

46 Kolarić, Juraj. *Ekumenski vid svećeničkog ređenja žena*, u: Bogoslovska smotra LX, br. 1-2, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990., str. 368.; Više o pitanju đakonata žena pogledaj u: Ikić, *nav. dj.*, str. 429-435.

47 Ivan Pavao II. Apostolska pobudnica *Christifideles laici*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 116.

48 Isto, str. 123.

na prava i dužnosti vjernika laika, zapravo su odredbe koje se odnose na pravni položaj žene. Zakonik govori o jednakosti svih vjernika u Crkvi, bilo klerika, bilo laika, žena ili muškaraca, a ta jednakost se očituje u pogledu njihova dostojanstva koje se temelji na sakramentu krštenja po kojem svi postaju djeca Božja, odnosno članovi Crkve koja je narod Božji⁴⁹. U kanonu 204, § 1 kaže se: „Vjernici su oni koji su, krštenjem pritjelovljeni Kristu, učinjeni Božjim narodom i zbog toga su, postavši na svoj način dionici Kristove svećeničke, proročke i kraljevske službe, pozvani da, svatko prema svojem položaju, vrše poslanje koje je Bog povjerio Crkvi da ga ispuni u svijetu”. Iako su svi vjernici jednaki u svom dostojanstvu, postoji različitost u pogledu položaja i službe koju netko vrši u Crkvi. Žene mogu u bogoslužju privremeno vršiti službu čitača, tumača, pjevača ili druge službe prema pravnoj odredbi (kan. 230, § 2). One mogu pri slavljenju svete Mise pomagati slijepom ili bolesnom svećeniku (kan. 930, § 2). Također mogu katehizirati (kan. 776), evangelizacijskom i katehetskom poukom pripremati za sakramente (kan. 843, § 2), predavati na katoličkim sveučilistima (kan. 810, § 1). Zakonik na različitim mjestima ostavlja laicima/ženama mogućnost da sudjeluju u vršenju nekih službi vezanih za vlast upravljanja: služba suca (kan. 1421, § 2); zadaća preslušatelja (kan. 428, § 2); sudac izvjestitelj (kan. 1429); voditelj javnog vjerničkog društva (kan. 317, § 3); papinski izaslanik (kan. 363); ekonom biskupije (kan. 494); upravitelj crkvenih dobara (kann. 956; 1282; 1289); preslušatelj svjedoka u parnici (kan. 1528); kancelar ili bilježnik (kann. 483; 1437); promicatelj pravde i branitelj ženidbenog veza (kan. 1435).

RAZLIČITE SLUŽBE VJERNIKA LAIKA U CRKVI

Kako smo već gore napomenuli, u Katoličkoj crkvi postoje zaređeni i nezaređeni služitelji i većina odredbi koje se prema crkvenom pravu odnose na muškarce laike, odnose se i na žene. Hrvatska biskupska konferencija objavila je 2012. u Glasu koncila „Pastoralne smjernice za apostolat vjernika laika u Crkvi i društvu u Hrvatskoj“. Ovdje ih donosimo u skraćenom obliku, budući da se iste smjernice mogu primjenjivati u Crkvi u Bosni i Hercegovini.

- **Vijećnik ili vijećnica u pastoralnom vijeću** – Vjernik/ica laik/inja mogu biti izabrani u pastoralno vijeće na župnoj ili biskupijskoj razini. Biskupijsko pastoralno vijeće ima za cilj istraživati i prosuđivati pastoralno djelovanje u biskupiji, te biskupu predlagati praktične zaključke. Župno pastoralno vijeće pomaže župniku u unaprijeđivanju pastoralne djelatnosti u župi. Iako ovdje nije riječ o pastoralnom tijelu koje donosi odluke ili upravlja župom ili biskupijom, pastoralna vijeća imaju veliku savjetodavnu vrijednost u životu Crkve. Vijećnici se izabiru, a mandati im počinju kada ih potvrdi biskup, koji također propisuje i odobrava statute vijeća. U Vrhbosanskoj nadbiskupiji postoji odredba nadbiskupa vrhbosanskog Vinka kardinala Puljića iz 2000. god. prema kojoj svaka župa treba imati pastoralno vijeće. (Statut župnih pastoralnih vijeća propisan i

49 Čavar, Klara. *Pravni status žene u Zakoniku kanonskog prava*, Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije, 6/2009., str. 535.

objavljen u Vrhbosni 2000, br. 3). Prema dosadašnjim saznanjima, u većini župa koja imaju pastoralna vijeća u Vrhbosanskoj nadbiskupiji prisutne su i žene. Iz razgovora sa ženama koje su članice župnih pastoralnih vijeća primjetno je kako ne osjećaju nikakvu diskriminaciju u odnosu na muškarce.

- **Vijećnik ili vijećnica u ekonomskom vijeću** – Vjernici laici mogu biti postavljeni u ekonomsko ili pastoralno vijeće na razini biskupije ili župe. Ova vijeća sudjeluju u brizi za ekonomska dobra biskupije ili župe, a statut vijeća određuje dijecezanski biskup. Također, mandat vijećnika potvrđuje dijecezanski biskup, koje djeluje pod vodstvom župnika ili biskupa. Također, na razini župa i nadbiskupije u Vrhbosanskoj nadbiskupiji u ekonomskim vijećima prisutne su žene, negdje čak i predsjednice.
- **Službenici u župnom uredu** – vjernici koji djeluju u župnom uredu odazivaju se na poziv župnika, a uvjet je i biskupovo pismeno odobrenje. Službenici pomažu u župnom uredu u poslovima župne administracije. Ovakva praksa je više prisutna u zapadno-europskim zemljama, s obzirom na to da u Bosni i Hercegovini još uvijek ima dovoljan broj svećenika koji mogu na vrijeme završavati obveze koje se odnose na župnu administraciju, a većina župa u BiH ne bi mogle financijski pokrivati troškove za rad vjernika laika na tom području.
- **Župni kateheta** – je suradnik/ca župnika u katehetskom djelovanju u župnoj zajednici, odnosno u katehizaciji različitih dobnih skupina i zajednica u župi. Potrebno je da osoba posjeduje dostatnu katehetsko-teološku naobrazbu, te da njegov osobni život i vjerničko svjedočanstvo budu u skladu s evanđeoskim vrijednostima i zahtjevima kanonskog prava. Za ovu službu potrebno je dobiti biskupov kanonski mandat i obavljati je u skladu s uputama i smjernicama župnika kao prvog katehete u župi. Također je i uloga župnog katehete relativno rijetko zastupljena s obzirom na to da svećenici (župnici i župni vikari) imaju dovoljno vremena posvetiti se katehetskoj pouci svojih vjernika.
- **Pastoralni animatori/ce** – Animator je osoba koja ima temeljnu teološku formaciju, ali i dostatnu specifičnu formaciju za animiranje određenih skupina vjernika u župnoj zajednici ili za animiranje određenog područja pastoralnog djelovanja. Službu obavlja pod vodstvom župnika. U Vrhbosanskoj nadbiskupiji, u sklopu djelovanja Centra za pastoral mladih Ivan Pavao II., postoji škola za animatore koja je posebno namijenjena mladima u župama, kako bi dalje pastoralno djelovali u župi pod vodstvom župnika. Brojni su mladići i djevojke, na preporuku župnika, završili obuku za animatore te nastavili svoj rad u župnim zajednicama.
- **Vjeroučitelj/ica u školi** – Nakon stjecanja diplome iz teološko-katehetskog studija i dobivenog mandata od dijecezanskog biskupa, laici ili laikinje mogu preuzeti službu vjeroučitelja/ice u osnovnim i srednjim školama. Služba se obavlja prema važećim crkvenim i državnim propisima. U Bosni i Hercegovini postoje tri fakulteta na kojima laici/kinje mogu steći dostatnu teološku izobrazbu kako bi predavali vjeronauk u osnovnim i srednjim školama: Franjevačka teologija u Sarajevu, Katolički bogoslovni fakultet (KBF) u Sarajevu i Katehetsko-teološki institut u Mostaru koji je pri KBF-u

Sarajevo. U brojnim školama diljem BiH djevojke i žene, koje su završile jedan od spomenutih fakulteta, predaju konfesionalni vjeronauk. O njihovom rasporedu na terenu brine se Katehetski ured pojedine biskupije.

- **Odgojitelj/ica u predškolskim ustanovama** – omogućava na stručan način odgoj u vjeri u predškolskim ustanovama. Potrebno je imati diplomu teološko-katehetskog studija i biskupovo odobrenje za obavljanje ove službe.
- **Lektor** – Prema propisanom bogoslužnom obredu muškarci laici mogu biti postavljeni u službu lektora ili čitača. Bitno je napomenuti kako žene ne mogu biti postavljene za ovu službu putem bogoslužnog obreda, ali mogu obavljati službu čitača u bogoslužnim činima na temelju privremene odredbe. Iz prakse je poznato kako u Bosni i Hercegovini žene vrlo često čitaju Sveto Pismo za vrijeme misnih slavlja.
- **Akolit ili ministrant** – Služba akolita, koja je trajnog karaktera, može se prema propisanim bogoslužnim obredima također povjeriti muškarcima laicima, kako bi pomagali svećeniku i đakonu kod oltara, u posjetu bolesnicima, na groblju i drugdje. Akolit pripravlja oltar i sveto posuđe, te može biti izvanredni djelatelj svete pričesti. Potrebno je da ima odgovarajuće teološko i liturgijsko znanje. Žene ne mogu biti postavljene u ovu službu liturgijskim činom, ali u Vrhbosanskoj nadbiskupiji prešutnim odobrenjem nadbiskupa Puljića brojne djevojčice vrše službu akolite ili ministranta. One se također uključuju u godišnje okupljanje ministranata nadbiskupije u Sarajevu.
- **Izvanredni djelatelj svete pričesti** – ovo je služba koju određenim vjernicima laicima povjerava biskup. Ostvaruje se privremeno, odnosno osobe koje imaju dozvolu za dijeljenje svete pričesti to mogu činiti u izvanrednim situacijama, kada nema ili nema dovoljno redovitih djelatelja. Može pričestiti sama sebe, te nositi pričest bolesnicima i starim i kao popudbinu umirućima. Ovu službu mogu obavljati i muškarci i žene, iako je u Bosni i Hercegovini rijedak slučaj da muškarci ili žene laici podjeljuju svetu pričest. Razlog tomu je dovoljan broj svećenika na župama.
- Laici, muškarci i žene, također mogu biti **pjevači, članovi crkvenog pjevačkog zbora, orguljaši i zborovođe**. Ove službe se obavljaju tijekom liturgijskih slavlja, za koje je potrebno pored naravnih darova imati temeljno teološko i liturgijsko znanje. U brojnim župama postoje pjevački zborovi, u kojima su članovi i muškarci i žene.
- **Sakristan** je osoba koja se brine za red i čistoću crkve, a osobito za liturgijsko posuđe i odjeću. Kako bi mogao pravilno obavljati svoju službu, sakristan se treba upoznati s liturgijskim odredbama Crkve, posebice s liturgijskim knjigama i uputama. Služba sakristana zahtijeva diskreciju i samozatajnost, a mogu je obavljati i muškarci i žene. U Crkvi u Bosni i Hercegovini u praksi je poznato da i muškarci i žene laici obavljaju službu sakristana, a vrlo često tu službu obavljaju redovnice (časne sestre).

Iz svega se navedenog vidi sve veće otvaranje Crkve poslanju žena te priznavanje njenog pravnog položaja i uloge u kulturnom i vjerskom svijetu. Pravilna primjena navedenih kanonskih odredaba, kao i zaključaka dokumenata, pomogla bi svim vjernicima, i ženama i muškarcima, živjeti vjerno vlastiti poziv u poslanju Crkve i svijeta.

3. KATOLIČKA CRKVA U BOSNI I HERCEGOVINI⁵⁰

Ranokršćanskim razdobljem u Bosni i Hercegovini naziva se vrijeme od 3. do 7. stoljeća. Postoje arheološki pronalasci 70 crkava iz toga razdoblja. Neki od njih su u Bugojnu, Šipovu, Konjicu i okolici Mostara.

Prodorom Avara, i vjerski život kršćana osjetio je posljedice te su mnogi starokršćanski spomenici bili razoreni. S Avarima su oko 620. godine dolazili i Slaveni na područje današnje Bugarske i Srbije, a vjerojatno su i prodrli duboko u Bosnu. Hrvatski povjesničari smatraju da je pokršćavanje Hrvata počelo 641. godine kad je opat Martin, izaslanik pape Ivana IV. Dalmatinca, došao u Dalmaciju i Istru da od poganskih doseljenika otkupi zarobljene kršćane i donese u Rim kosti mučenika pogubljenih za vrijeme Dioklecijanova progona. Zbog svoje udaljenosti i neprohodnosti, može se pretpostaviti da su Hrvati u Bosni kršteni krajem 9. i početkom 10. stoljeća.

Zamjećenu evangelizaciju vršili su braća Ćiril-Konstantin i Metod, slavenski apostoli, koji su 867. godine u Rimu zatražili od pape Hadrijana II. uporabu slavenskog jezika u bogoslužju. Iako postoje naznake da je Bosanska biskupija mogla biti osnovana oko 860. godine, najstarija izričito spomenuta biskupija na području Bosne i Hercegovine jest Trebinjsko-mrkanska, 27. rujna 1022. godine za vrijeme pontifikata pape Benedikta VIII.

Najstariji pisani spomen Bosanske biskupije sa sjedištem na području današnjeg Sarajeva je bila bula protupape Klementa III. od 8. siječnja 1089. godine, kojom ovu biskupiju, kao već postojeću, podvrgava metropoliti Barske nadbiskupije u vrijeme dukljanskog kralja Konstantina Bodina. No, zauzimanjem bana Kulina, Bosanska biskupija uključena je u Dubrovačku metropoliju 1195. godine. Nakon što je kralj Koloman poklonio bosanskom biskupu posjed blizu Đakova, on je svoje sjedište iz Vrhbosne preselio u Đakovo 1252. godine. Odatle su biskupi upravljali biskupijom sve do uspostave vikarijata u Bosni 1735. godine.

Nakon što je srednjovjekovno bosansko kraljevstvo palo pod vlast osmanlijskog carstva, sultan Mehmed II. osvajač dao je kustosu bosanskih franjevaca fra Anđelu Zvizdoviću *ahdnamu* kojom „bosanskim duhovnicima“ dopušta da stanuju u njegovu carstvu, u svojim samostanima, uz odredbu da njih i njihove crkve ne smiju uznemiravati predstavnici njegove vlasti. No, stvarna je provedba ove odredbe ovisila od samovolje lokalnih vlastodržaca.

Budući da je bosanski biskup iz Đakova mogao samo povremeno obilaziti svoje svećenike i vjernike, Sveta Stolica 1735. godine uspostavlja Bosanski vikarijat u kojem je do 1881. godine službu biskupa vršio redovno bosanski franjevac i on je stolavao u Bosni. Odvajanjem franjevaca iz Hercegovine od subraće u Bosni 1844. godine, Sveta Stolica je osnovala Apostolski vikarijat Hercegovine 1846. godine, a službu biskupa je vršio hercegovački franjevac.

⁵⁰ Povijest kršćanstva i uspostava hijerarhije preuzeta je, u skraćenom obliku iz teksta dr. Mate Zovkića „Katolička crkva u Bosni i Hercegovini“ objavljenog u monografiji: *Religije u Bosni i Hercegovini: monografija vjerskih zajednica i crkava*, Sarajevo: Međureligijsko vijeće u Bosni i Hercegovini, 2012., str. 122-136.

Nakon što je u Berlinu 1878. godine okončana turska vladavina nad Bosnom i Hercegovinom te to područje predano Austro-Ugarskoj monarhiji, Sveta Stolica je 1881. godine reorganizirala katoličku zajednicu. U Sarajevu je podignuta nadbiskupija s obnovljenim srednjovjekovnim naslovom *Vrhbosanska*, a za prvog nadbiskupa postavljen je dr. Josip Stadler. Hercegovački vikarijat preoblikovan je u sufragansku Mostarsko-duvanjsku biskupiju, a dotadašnji vikar fra Paškal Buconjić imenovan je redovnim biskupom. Druga sufraganska biskupija, Banjalučka, osnovana je iste godine, ali je njome tri godine upravljao nadbiskup Stadler do imenovanja fra Marijana Markovića. Za vrijeme austro-ugarske uprave u Bosni i Hercegovini (1878-1918) pastoralni život je cvjetao: izgrađene su središnje biskupijske ustanove, Dječjačko sjemenište u Travniku i Vrhbosansko bogoslovno sjemenište u Sarajevu; obnovljene su postojeće i izgrađene nove crkve; izdavale su se vjerske knjige i tisak; uveden je katolički vjeronauk u državne osnovne i srednje škole.

Za vrijeme komunističkog režima Katolička crkva je pretrpjela mnoge gubitke; svećenici su bili zatvarani, a karitativno i prosvjetno djelovanje Crkve bilo je zabranjeno. Na prvim demokratskim izborima 1990. godine, biskupi su pozvali katolike da izađu na izbore i da dadnu svoj glas kandidatima koji će poštivati njihov religiozni i nacionalni identitet.

Danas u Bosni i Hercegovini imamo Vrhbosansku nadbiskupiju sa sjedištem u Sarajevu kao metropolijom, tri biskupije: Mostarsko-duvanjsku, Trebinjsko-mrkansku i Banjolučku, te Vojni ordinarijat koji je papa Benedikt XVI. osnovao 2011. godine.

Kao što i sam Zakonik kanonskog prava ističe: „Svaka biskupija ili druga partikularna Crkva neka se podijeli na različite dijelove ili župe. Da bi se promicala pastoralna briga zajedničkim djelovanjem, može se više bližih župa povezati u posebne skupine, kao što su dekanati.“⁵¹, i bosanskohercegovačke biskupije su sastavljene od dekanata, odnosno župa. Nadalje, po preporuci istog Zakonika, u svakoj bi se župi trebalo osnovati pastoralno i ekonomsko vijeće⁵². Pastoralno vijeće ima savjetodavnu ulogu, odnosno da prepozna koje su pastoralne potrebe u župi te to predloži župniku, u cilju pobožljanja samog života župne zajednice. Na čelu mu je župnik, a članovi su vjernici-laici, koji se odlikuju čvrstom vjerom, dobrim ponašanjem i razboritošću. Ekonomsko vijeće pomaže župniku u upravljanju crkvenim i župnim dobrima prema propisima općeg crkvenog prava i dijecezanskih odredaba, uvažavajući kanonsku odredbu da samo župnik valjano zastupa župu u svim pravnim poslovima.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA ZA KATOLIČKU CRKVU

Ukupno su u istraživanju učestovale 44 vjernice iz Katoličke crkve. Istraživanje je obavljeno u pet župa Vrhbosanske nadbiskupije: župa „Presvetog Trojstva“, Novi Travnik; župa „bl. Alojzija Stepinca“, Orašje; župa „Duha Svetoga“, Fojnica; župa „sv. Josipa“, Sarajevo i župa „Presvetog Srca

51 *Zakonik kanonskog prava: proglašen vlašću pape Ivana Pavla II.: s izvorima*, Zagreb, Glas Koncila, 1996., Kan. 374.

52 Isto, Kan. 536 i Kan. 537.

Isusova“, Brčko. Od svih ispitanih pripadnika Katoličke crkve 4,5% (2 osobe) njih ima završenu samo osnovnu školu, 47,7% (21) srednju školu, 45,4% (20) fakultet i 2,2% (1) njih je s višim stupnjem obrazovanja iznad dodiplomskog studija. Najviše je bilo vjernica od 30 do 49 godina starosti, njih 54,5%. Nakon toga slijede vjernice u starosnoj skupini od 50 do 69 godina, tj., 25%, te vjernice starosti od 15 do 29 godina, odnosno 15,9%. Dvije vjernice imale su iznad 70 godina. U odnosu na zaposlenost ispitanica 63,6% ispitanica je zaposleno, a 36,3% nije.

Slijede kombinirani rezultati dobiveni za Katoličku crkvu, što uključuje odgovore vjernica tijekom razgovora u ciljnim skupinama te odgovore koje su vjernice dale u upitnicima, kao i odgovore koje su vjerski službenici Katoličke crkve dali u upitnicima.

a. ODGOVORI VJERNICA IZ KATOLIČKE CRKVE

1. RAZLOZI I UČESTALOST DOLASKA U CRKVU

Sve žene, s kojima su obavljani razgovori u pet ciljnih skupina, su pozvane da odgovore na pitanje o osobnim razlozima dolaska u crkvu, djelovanju u župnoj zajednici i koliko su česti njihovi dolasci.

RAZLOZI DOLASKA U CRKVU

Kada su pitane o tome da li žene općenito pored molitve dolaze i na neke druge aktivnosti, 76,8% od svih ispitanica odgovorile su potvrdno bez posebnih razlika u odgovorima po crkvama i vjerskim zajednicama. Kada su pitane o aktivnostima na koje pored molitve, žene općenito dolaze, vjernice su navodile da su to:

pjevanje, čitanje, Franjevački treći svjetovni red, čišćenje crkve, molitvene zajednice, zbor, pastoralno i ekonomsko vijeće, predavanja, radionice, hodočašća, pomoć kod prigodnih slavlja, priredbe, rad s mladima, Međureligijsko vijeće, čitanje biblijskih tekstova tijekom Misnog slavlja, ispovijed, bračno savjetovanje...

Ipak, postotak onih koje osobno dolaze na neke od tih drugih aktivnosti u Katoličkoj crkvi bio je niži, tj., 54,5%.

Kako je gore rečeno razlozi koje su žene navodile su uglavnom osobna molitva te drugi razni oblici zajedničke molitve (pored Sv. Mise, klanjanje pred Presvetim, molitva krunice, zornice, put križa i sl.):

„U crkvu dolazim redovito, nedjeljom i blagdanima. A dolazim jednostavno iz osobne potrebe, što kad izađem iz crkve, osjećam neko olakšanje, osjećam da sam duhovno osnažena, slobodna.“
(vjernica, Sarajevo)

Jedna vjernica je navela „iskustvo živog Boga u životu“ kao razlog dolaska u crkvu svakodnevno:

„Ja imam iskustvo živog Boga u svom životu. Proživjela sam i doživjela Isusovu dobrotu, Njegovu ljubav. Kad sam bila u najvećim padovima, kad sam se obratila Isusu, pomogao mi je. (...) Kad bi sve crkve porušili, kad ne bi bila ni jedna na svijetu, ja znam da On tu živi. Učim djecu da se oslone na Isusa. Svaki dan u kući molimo krunicu. Što god treba, tu je molitva i post, a Misu ne propuštam.“
(vjernica, Novi Travnik)

Tu su također razmatranje i molitve u posebnim crkvenim skupinama (npr. FRAMA, Treći red sv. Franje, La Verna, molitvene skupine za odrasle):

„Treći red se sastajao svaki utorak dok je bilo ljepše vrijeme. Sad je, dok je zima, poslije mlade nedjelje. I onda se uvijek obrađuje neka tema.“
(vjernica, Fojnica)

Vjernice su navodile da dolaze i kada imaju određene životne poteškoće gdje osjećaju potrebu za individualnom molitvom u crkvi, koja im daje posebnu snagu, kada imaju potrebu zahvaliti se za nešto u životu, kada se nalaze pred bitnim životnim odlukama...

Posebno je primjetno, za razliku od druge dvije ispitane zajednice u Bosni i Hercegovini, odnosno Islamske zajednice i Srpske pravoslavne crkve, kako su žene u Katoličkoj crkvi, pored tradicionalno ženama dodijeljenih uloga, aktivne i u pastoralnim i ekonomskim vijećima župe (jedna žena je predsjednica i pastoralnog i ekonomskog vijeća u župi).

Ipak, neke žene navodile su da ne dolaze onoliko koliko bi to željele i navodile su određene razloge za to:

„nemam vremena; prezaposlenost; nema takvih aktivnosti; nema posebnih aktivnosti osim čišćenja crkve; ne postoje župne aktivnosti za koje bih bila zainteresirana; nema ništa organizirano u župi; obiteljske obaveze; obaveze na fakultetu, jako bih željela učestvovati u aktivnostima koje su bitne za razvoj crkvene zajednice, ali mi ništa od toga nije ponuđeno; nemam razlog, po potrebi učestvujem u aktivnostima“.

Ovdje je posebno značajno primijetiti kako se izdvaja kao razlog to što ili nisu upoznate s dostupnih aktivnostima ili takvih aktivnosti nema na redovitoj osnovi, s obzirom na to da žene očito o njima ne znaju mnogo. Stoga bi bilo korisno ako bi se aktivnosti redovito organizirale, kako bi žene mogle saznati za njih. Vjerojatno bi trebalo promisliti i o načinu objavljivanja navedenih aktivnosti putem različitih medija dostupnih i bliskih ženama.

UČESTALOST DOLASKA ŽENA U CRKVU

Na pitanje o tome koliko često dolaze u vjerski objekt najviše njih je odgovorilo da je to više puta u tjednu (61,3%), zatim 20,4% njih odgovorilo je da je to samo jedan dan u tjednu, dok je 13,6% njih reklo kako je to nekoliko puta u mjesecu.

Većina žena dolazi redovito na slavlje Sv. Mise, svake nedjelje i blagdanima:

„Ja dolazim redovito na Svetu Misu nedjeljom; blagdanima većim, manjim; raznim svecima, kako kada osjećam potrebu; više ili manje, odnosno koji sveci se malo više tradicionalno slave u našem narodu.“

(vjernica, Sarajevo)

Nekoliko žena navelo je da dolazi svaki dan:

„Ja dolazim svaki dan u crkvu i to, kako sam u penziji, mislim svaki dan.“

(vjernica, Brčko)

Neke žene češće dolaze u crkvu na određene crkvene pobožnosti, pa su navele kako češće dolaze u marijanskim mjesecima (svibanjske i listopadske pobožnosti), potom na zornice, klanjanje pred Presvetim, put križa i sl.:

„Kad god je taj neki period, ili korizma ili advent, tad se normalno ide i više u crkvu.“

(vjernica, Orašje)

Neke žene ne dolaze redovito (pod redovito se podrazumijeva svake nedjelje i blagdanima) zbog osobnih razloga (imaju malu djecu, neke druge obveze, posao im ne dozvoljava i sl.), ali same ističu kako to ne znači da nisu vjernice ili manje vjeruju:

„Ja ne idem redovito u crkvu. Ne mogu reći da ne idem zato što ne vjerujem ili što manje vjerujem, ali to je možda moj način na koji proživljujem taj dio svoje duhovnosti.“

(vjernica, Orašje)

2. FUNKCIJE I ULOGE KOJE ŽENE IMAJU U CRKVI

Žene su spremne i zainteresirane za sudjelovanje i rad u Crkvi. Međutim, u nekim mjestima je primjetno kako žene imaju vrlo malo mogućnosti za djelovanje u župnoj zajednici, npr., nemaju organiziranih predavanja za odrasle, kateheza, molitvenih skupina, pomoći siromašnima i potrebitima i sl., a rado bi se odazvale, bile njihove članice kad bi postojale, te djelovale u njima. Ističu da im je potrebna inicijativa, odnosno netko tko će ih organizirati i aktivirati jer same ne znaju kako bi. Upravo shodno tomu, primijećeno je kako je u župama koje su brojčano veće i imaju više od jednog svećenika, pastoralni život mnogo sadržajni i bolje organiziran, kao i u župama u čijoj su blizini samostani časnih sestara koje su na raspolaganju upravo za organiziranje, između ostalog, i rada sa ženama. Sve što se želi organizirati u župi, ovisi o suradnji sa župnikom i moguće je jedino uz njegovu suglasnost i odobrenje. Ukoliko župnik nije otvoren za suradnju, ili mu druge obveze to ne dozvoljavaju, nije moguće organizirati dodatne aktivnosti u župi, osim redovitih, a to su slavljenje Sv. Mise i određene pobožnosti.

Stoga žene uglavnom djeluju reaktivno, odnosno aktivne su u onim područjima za koja im je otvoren put za djelovanje što nekada uključuje i vrlo odgovorne funkcije u crkvi. Evo nekih primjera: upravljanje crkvenim zborom, čitanje, čišćenje, članstvo u pastoralnim ili ekonomskim vijećima, pripreme određenih svečanosti:

*„Uvijek pomažem u uređenju crkve, bilo za Božić, za Uskrs, misijsku nedjelju.“
(vjernica, Brčko)*

*„Nekad pripremi kateheze župnik, a nekad zaduži nekoga. Ja sam par puta pripremala teme koje mi on dadne i onda razgovaramo o tome“.
(vjernica, Fojnica)*

*„Nosim ključeve od crkve i otključavam je. Također nosim cvijeće od kuće da uredim crkveni prostor“
(vjernica, Brčko)*

*„Priredbu božićnu sam pripremila. Također sam napisala pjesmu Drinskim mučenicama“.
(vjernica, Novi Travnik)*

Zanimljivo je i veoma neuobičajeno da smo tijekom istraživanja naišli i na jednu ženu, časnu sestru, koja ima posebno odobrenje od mjesnog ordinarija kao izvanredni djelatelj svete pričesti:

*„Kad sam tek došla u Bosnu, župnik je bio bolestan. Zato sam ga upitala zašto ne traži nekoga da pričešćuje. Ja sam u Rijeci pričešćivala 20 godina. Mislim da sam ja prva žena u Bosni koja pričešćuje“.
(vjernica, Novi Travnik)*

*„Čuvamo starije po preporuci župnika, ukoliko se ukaže potreba u župi.“
(vjernica, Sarajevo)*

Žene općenito smatraju kako su odanije i praktičnije te da postoje i brojne druge funkcije i uloge koje bi one mogle obavljati i, u skladu sa svojim mogućnostima, pridonositi razvoju župne zajednice. Također su svjesne svoje određene podređenosti u društvu, te ističu kako im je teško ostvariti se profesionalno i u obiteljskom životu. Sredina u kojoj žive i djeluju, društvo, od njih očekuje da ispunjavaju već unaprijed zacrtane uloge dobre domaćice i majke, te ukoliko se žele profesionalno usmjeriti, školovati ili raditi, ne mogu sve stići ili adekvatno udovoljiti svim zahtjevima. Što im svakako stvara određeno opterećenje u životu. Stoga bi Crkva i župne zajednice morale pronaći alternative vidove podrške i pomoći ženama s njihovim svakodnevnim opterećenjima i obavezama, ali i u smislu korištenja i uvažavanja ženskih kapaciteta.

3. FIZIČKI PROSTOR ZA ŽENU U CRKVI

Primijećeno je kako u svakoj župi postoji fizički prostor koji je podjednako na raspolaganju i muškarcima i ženama za organiziranje određenih aktivnosti. Problem je nekih novonastalih župa, koje nemaju župne kuće, te je prostor ograničenog kapaciteta, ali i u tim uvjetima je moguće organizirati određene aktivnosti u suradnji sa župnikom. Potrebno je unaprijed obavijestiti župnika ili župnog vikara o potrebi korištenja prostora i dobiti odobrenje za to. Fizički prostor je obično na raspolaganju za predavanja, kateheze odraslih i djece, molitvene skupine, posebne kreativne radionice za djecu, susrete studenata, božićne domjenke, pripreme određenih proslava, savjetovanja za bračne parove, itd.

Općenito smo stekle dojam kako su župnici/svećenici otvoreni i spremni za suradnju u pogledu ustupanja fizičkog prostora za određene aktivnosti vezane za život župne zajednice.

„U župi imamo organizirane kreativne radionice za djecu, u prostorijama župnog ureda. Odlično je da to postoji. Moja kći je oduševljena radionicama. Oni izrađuju božićne čestitke, pa ih prodaju i novac doniraju obiteljima slabijeg imovinskog stanja“.
(vjernica, Orašje)

4. PASTORALNA I EKONOMSKA VIJEĆA

50% žena navelo je kako smatra da postoje problemi i pitanja od značaja u Crkvi u čije rješavanje bi neizostavno trebalo uključiti žene. Npr:

„u rješavanje svih pitanja koja su važna i koja se odnose na žene; u sva pitanja koja mogu rješavati žene, organiziranje radionica za djecu, uređenje okoliša crkve; pastoralno vijeće; volonterske radionice; ženu treba uključiti u sve segmente: karitativni rad, psihološka pomoć zlostavljanim ženama kojih ima, čitanje u crkvi, obiteljska predavanja; nisam upoznata sa problemima u župi; aktivnija duhovna obnova za odrasle, u vijeće uključiti više žena, u rješavanje svih pitanja u župi zajedno sa muškarcima, potreba za duhovnim predvodnikom, potpore i savjeti, duhovno vodstvo od strane časnih sestara“.

Ta pitanja i problemi dijelom su pitanja od općeg značaja, ali tu su i neka specifično ženska ili tradicionalno ženska pitanja na koja žene ukazuju, poput radionica za djecu, pomoći zlostavljanim ženama ili duhovno vodstvo od strane časnih sestara koje je ženama direktno potrebno.

Također, ukrštavanjem razine obrazovanja i potvrdnog odgovora na pitanja i probleme u čije rješavanje bi bilo neophodno uključiti žene, vidljivo je kako razina obrazovanja žena igra značajnu ulogu pri odgovoru na ovo pitanje. Od ukupnog broja svih ispitanih žena sa završenim dodiplomskim studijem i višim stupnjem obrazovanja, koje su odgovorile na ovo pitanje, 58,1% odgovorilo je potvrdno, dok je 23,6% odgovorilo odrično. 14,5% nije odgo-

vorilo na ovo pitanje. S druge strane, kod žena koje imaju završenu osnovnu (33% - da) ili srednju školu (40,8%) ovaj omjer je drugačiji. Ovakav rezultat ukazuje na povećanu svijest visokoobrazovnih žena za većim uključivanjem žena u rad zajednice.

Islamska zajednica i Srpska pravoslavna crkva u svojoj organizaciji imaju džamijske odnosno parohijske odbore, koji su vrlo slični župnim pastoralnim vijećima u Katoličkoj crkvi, s razlikom da su župna pastoralna vijeća savjetodavnog karaktera. Iako se ne može povući stroga paralela, ipak je znakovito kako su žene u Katoličkoj crkvi, u usporedbi s druge dvije zajednice, mnogo više prisutne u župnim vijećima. Međutim, tijekom razgovora u ciljnim skupinama primijetile smo kako mnoge žene nisu upoznate s postojanjem i djelovanjem pastoralnih vijeća, te funkcijom i ulogom vijeća u župnim zajednicama. Neke od njih izrazile su želju kako bi voljele biti članice i djelovati u njima, ako bi im se pružila prilika. Iako postoji u jednoj župi primjer žene kao predsjednice pastoralnog i ekonomskog vijeća, ipak je u praksi uobičajeno da su većinom muškarci njegovi članovi, ponajprije oni koji obnašaju službu parakaratura. Međutim, tamo gdje su i žene članice pastoralnih ili ekonomskih vijeća one navode kako ne osjećaju razliku u pogledu muško-ženskih odnosa, osjećaju se ravnopravnim članicama u odnosu na muške članove vijeća.

Na pitanje o tome zašto bi, ako bi imale priliku, prihvatile članstvo u nekom od vijeća, žene navode kako bi to učinile iz sljedećih razloga:

• <i>volim volonterski rad i aktivizam i voljela bih biti korisna</i>	27,2%
• <i>pošto i žene dolaze u crkvu trebaju biti u skladu s tim zastupljene</i>	22,7%
• <i>imam potrebno znanje i sposobnost</i>	20,4%

Ipak, one koje su navele da takvu priliku ne bi prihvatile navode sljedeće razloge za to:

• <i>druge obaveze ne ostavljaju mi vrijeme za to</i>	20,4%
• <i>ne osjećam se dobrodošlom</i>	9%

Na pitanje: "Kako bi muškarci reagirali ako biste iskazali želju da budete članica vijeća?" 71,4% ispitanica smatraju da bi muškarci prihvatili to kao normalnu stvar, a tek 4,5% njih smatra da muškarci ne bi bili sretni s tim da žena bude članica jednog od vijeća, što je najniži zabilježeni odgovor u odnosu na sve tri ispitanice zajednice. Stoga, iako se trenutna situacija u Katoličkoj crkvi čini podobnom za djelovanje žena u vijećima i dalje je potrebno raditi više na javnom prezentiranju uloge i funkcije župnih vijeća općenito vjernicima/cama, kao i iskazivati javnu opredjeljenost za vrlo važno djelovanje žena u župnim vijećima. Posebna značajka ovoga jest što su žene u prethodnom odgovoru uglavnom navodile specifične ženske probleme koji ih tište (radionice za djecu, pomoć zlostavljanim ženama ili duhovno vodstvo od strane časnih sestara), te bi na ovaj način imale prigodu predlagati svoja rješenja i načine djelovanja.

b. ODGOVORI VJERSKIH SLUŽBENIKA IZ KATOLIČKE CRKVE

Ukupno je u istraživanju sudjelovalo 7 vjerskih službenika iz Katoličke crkve. To su uglavnom osobe direktno odgovorne za rad te zajednice poput župnika i župnog vikara.

Na pitanje o tome smatraju li kako postoji razlika u aktivnostima u zajednici koje su dostupne ženama i koje su dostupne muškarcima vjerski službenici iz sve tri ispitane zajednice imali su podijeljeno mišljenje. Dok 43,5% njih smatra kako postoje razlike, 47,8% s druge strane smatra kako nema bitnih razlika u aktivnostima koje se nude muškarcima i ženama. 8,7% njih nije odgovorilo na ovo pitanje. Rezultati koji se odnose na Katoličku crkvu pokazuju kako 28,5% vjerskih službenika smatra da ima razlika, dok njih 71,4% odgovora odrično na ovo pitanje.

Kada su pitani da detaljnije pojasne svoj odgovor na prethodno pitanje ispitanici iz Katoličke crkve navode kako je ta razlika, kada postoji, prisutna zbog određenih vjerskih ograničenja prema ženama, npr:

„prakaraturi su isključivo muškarci; samo žene ne primaju sveti red, jer ne mogu po crkvenom zakonu“.

Kada su pitani da navedu komu se žene mogu obratiti kada imaju nedoumice u vezi s vjerskim propisima i općenito životnim pitanjima uglavnom su odgovarali, kao i same vjernice, da su to župnik, svećenik ili časna sestra.

Na pitanje o tome jesu li su žene općenito uključene u rad Crkve svi ispitanici odgovorili su potvrdno. Dalje su naveli aktivnosti u koje su žene najčešće uključene, a koje se uglavnom poklapaju s aktivnostima koje su na terenu navele i same vjernice. Npr., rad u župnom ili pastoralnom vijeću, rad u Caritasu, pjevanje u zboru, održavanje crkve, kateheza, sviranje, ministriranje, čitanje, sudjelovanje u Frami, La Verni, itd.

Kada su pitani da li u pastoralnom i ekonomskom vijeću trenutno ima žena, odgovori ispitanika bili su 100% pozitivni (svih 7 osoba odgovorilo je sa „da“) što znači da svako posjećeno mjesto ima ženu/e u pastoralnim i ekonomskim vijećima, što je najviši rezultat u odnosu na sve tri ispitane zajednice. Nadalje su navodili da ženâ možda jeste manje i kako bi tomu mogao biti razlog što je „sredina (je) još uvijek patrijarhalna“, međutim, većina ih smatra kako su žene prisutne u vijećima jer ih članovi/ce zajednice tamo izaberu, i da je to sasvim logičan slijed.

Odgovori svih ispitanika u vezi s uključivanjem više žena u odbore su bili pozitivni:

„već su uključene i zadovoljan sam njihovim radom; to je dobro; često su aktivnije i savjesnije; žene su kao i muškarci dio Katoličke crkve i trebaju biti tu“.

Ovdje je vidljiva nominalna otvorenost za uključivanje žena u župna pastoralna vijeća, iako bi možda bilo potrebno da opredijeljenost za učešće žena u ovakvim vijećima bude češće javno iznesena zbog poticaja ženama da se više uključe.

5. ZAKLJUČAK ISTRAŽIVANJA

Općenito sve vjernice navode kako pored molitve dolaze i na neke druge aktivnosti, iako je to u nešto manjem broju. Žene općenito dolaze na molitvu, razne aktivnosti, ali i da pro-nađu smiraj i osamu za individualnu molitvu. Glavne aktivnosti na koje dolaze su: pjevanje, čitanje, Franjevački treći svjetovni red, čišćenje crkve, molitvene zajednice, zbor, pastoralno i ekonomsko vijeće, predavanja, radionice, hodočašća, pomoć kod prigodnih slavlja, priredbe, rad s mladima, Međureligijsko vijeće, čitanje biblijskih tekstova tijekom Misnog slavlja, ispovijed, bračno savjetovanje...

Posebno je primjetno, za razliku od druge dvije ispitane zajednice, kako su žene u Katoličkoj crkvi, pored tradicionalno ženama dodijeljenih uloga, aktivne i u pastoralnim i ekonomskim vijećima župe (jedna žena je predsjednica i pastoralnog i ekonomskog vijeća u župi).

Vidljivo je kako je razlog nedolaska na neke dodatne aktivnosti to što aktivnosti ili ne postoje ili one nisu upoznate s dostupnim aktivnostima. Stoga bi bilo korisno ako bi se aktivnosti redovito organizirale, kako bi žene mogle saznati za njih. Vjerojatno bi trebalo promisliti i o načinu objavljivanja navedenih aktivnosti putem raznih medija dostupnih i bliskih ženama.

Najviše žena odgovorilo je da u crkvu dolaze više puta tjedno (61,3%). Većina ih dolazi na Sv. Misu, nedjeljom i blagdanima. Ipak, razne poslovne i obiteljske obveze ženama nekada ne dopuštaju dolazak u onolikoj mjeri i na sve aktivnosti na koje bi one željele doći.

Žene su općenito spremne i zainteresirane za sudjelovanje i rad u Crkvi. Međutim, pokazalo se kako to direktno zavisi, osim od njihove osobne motivacije, i o tome koliko su vrata ženama otvorena, jer u nekim mjestima žene imaju jako malo mogućnosti za djelovanje u župnoj zajednici. Ističu kako im je potrebna inicijativa, odnosno netko tko će ih organizirati i aktivirati jer same to sve ne znaju. Shodno tomu, primijećeno je kako je u župama koje su brojčano veće i imaju više od jednog svećenika, pastoralni život mnogo sadržajniji i bolje organiziran, kao i u župama u čijoj su blizini samostani časnih sestara koje su na raspolaganju upravo za organiziranje i rad sa ženama. Ukoliko župnik nije otvoren za suradnju, ili mu druge obveze to ne dozvoljavaju, nije moguće organizirati dodatne aktivnosti u župi, osim redovitih, a to su slavljenje mise i određene pobožnosti. Stoga one djeluju i aktivne su u onim područjima za koja im je otvoren put za djelovanje što nekada uključuje i vrlo odgovorne funkcije u crkvi poput članstva u vijećima, čuvanja ključeva crkve, organizacije priredbi ili čak i pričešćivanja.

Žene općenito smatraju da su odanije i praktičnije te da postoje i brojne druge funkcije i uloge koje bi one mogle obavljati te u skladu sa svojim mogućnostima pridonositi razvoju župne zajednice. Međutim, svjesne su svoje određene podređenosti u društvu te ističu kako im je teško ostvariti se profesionalno i u obiteljskom životu. Sredina u kojoj žive i djeluju, društvo, od njih očekuje da ispunjavaju već unaprijed zacrtane uloge dobre domaćice i majke te ukoliko se žele profesionalno usmjeriti, školovati ili raditi, ne mogu sve stići ili adekvatno udovoljiti svim zahtjevima. Stoga bi Crkva i zajednica morale pronaći alternativne vidove podrške i pomoći ženama i s njihovim svakodnevnim opterećenjima i obvezama, ali i u smislu korištenja i uvažavanja ženskih kapaciteta.

Što se tiče fizičkog prostora dostupnog vjernicama, u svakoj župi postoji fizički prostor koji im je na raspolaganju. U nekim novonastalim župama, koje nemaju župne kuće, prostor je ograničenog kapaciteta, ali i u tim uvjetima je moguće organizirati određene aktivnosti u suradnji sa župnikom. Općenito smo stekle dojam kako su župnici/svećenici otvoreni i spremni za suradnju u pogledu ustupanja fizičkog prostora za određene aktivnosti vezane za život župne zajednice.

Kada je riječ o pitanjima i problemima u čije rješavanje bi trebalo uključiti žene, vjernice dijelom navode pitanja od općeg značaja, ali i neka specifično ženska ili tradicionalno ženska pitanja koja njih direktno tište. Istraživanje je pokazalo kako je kod visokoobrazovnih žena više prisutna svijest za potrebom većeg uključivanja žena u rad zajednice. Iako su žene u Katoličkoj crkvi, kako smo gore naveli, mnogo više prisutne u radu pastoralnih i ekonomskih vijeća, u usporedbi sa sličnim institucijama u drugim dvjema ispitanim zajednicama, ipak mnoge žene s kojima smo razgovarale nisu bile upoznate s postojanjem župnih pastoralnih vijeća, te funkcijom i ulogom tog vijeća u župnim zajednicama. Žene su općenito spremne doprinijeti radom u vijećima. Također smatraju kako bi muškarci normalno prihvatili njihovo sudjelovanje i to s najvišim procentom odgovora na ovo pitanje u usporedbi s druge dvije zajednice: 71,4%.

Stoga, iako se trenutna situacija u Katoličkoj crkvi čini podobnom za djelovanje žena u vijećima i dalje je potrebno raditi više na javnom prezentiranju uloge i funkcije župnih vijeća općenito vjernicama/cama, kao i iskazivati javnu opredijeljenost za vrlo važno djelovanje žena u župnim vijećima. Posebna značajka ovoga jest što su žene u prethodnom odgovoru uglavnom navodile specifične ženske probleme koji ih tište (radionice za djecu, pomoć zlostavljanim ženama ili duhovno vodstvo od strane časnih sestara), te bi na ovaj način imale prigodu predlagati svoja rješenja i načine djelovanja.

Vjerski službenici potvrđuju u svojim odgovorima ranije navedene nalaze. Svi su naveli kako su žene uključene u rad njihovih župa i naveli su konkretne aktivnosti u koje su žene uključene, a koje se uglavnom poklapaju i s aktivnostima koje su na terenu navele i same vjernice.

Što se tiče trenutnog učešća žena u pastoralnom i ekonomskom vijeću svi su u trenutku istraživanja imali ženu/e u pastoralnim i ekonomskim vijećima, što je najviši rezultat u odnosu na sve tri ispitane zajednice u usporedbi s uključenosti žena u tijela slična ovim. Vjerski službenici uviđaju kako je broj žena manji, ali smatraju da su žene prisutne u vijećima onoliko koliko ih vjernici/ce izaberu. Navode da su ta iskustva pozitivna jer su žene „često aktivnije i savjesnije“. Iako postoji nominalna otvorenost za uključivanje žena u župna vijeća i iako su žene njihove aktivne članice, bilo bi potrebno češće potencirati opredijeljenost Katoličke crkve za učešće žena u vijećima zbog poticaja ženama da se više uključe, ali i svima da bolje razumiju svrhu vijeća i mogućnost djelovanja kroz vijeća u svrhe poboljšanja određenih uvjeta ili rješavanja određenih problema.

Sugestije župnicima i drugim svećenicima: vjernice s kojima smo obavile razgovore mole da osnujete savjetodavna tijela u koja su spremne uključivati se aktivno zajedno sa svojim očevima, muževima i braćom; nadalje, mnoge žene osjećaju potrebu za duhovnim vodstvom i misle da bi to redovnice trebale nuditi zainteresiranima. Međutim, nisu sve redovnice dovoljno teološki obrazovane za to. Potrebno je da svećenici kao duhovni pastiri svojih zajednica budu na raspolaganju i zato, uz sve svoje druge obveze.

6. BIBLIOGRAFIJA

Knjige:

Anić, Rebeka. *Više od zadanog. Žene u Crkvi u Hrvatskoj u 20. stoljeću*. Split: Franjevački institut za kulturu mira, 2003.;

Brajčić, Rudolf-Zovkić, Mato. *Komentar dogmatska konstitucije o Crkvi – Lumen gentium*, Zagreb: Filozofsko-teološki institut, 1977.;

Courth, Franz. *Sakramenti, priručnik za teološki studij i praksu*, Đakovo: Forum bogoslova Đakovo, 1997.;

Dokumenti Drugog vatikanskog koncila, IV. izdanje, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1986.

Drugi vatikanski koncil: Dokumenti, priredio: Josip Turčinović, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002.;

Gibellini, Rosino. *Teologije dvadesetog stoljeća*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1999.;

Ikić, Niko. *Teologija sakramenata, „Gorući grm“ sakramentalne milosti*, Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet i Zagreb: Glas Koncila, 2012.;

Ivan Pavao II. Apostolska pobudnica *Chirifideles laici*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990.;

Ivan Pavao II. Apostolsko pismo *Mulieris dignitatem*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1989.;

Lawler, Ronald i dr. (ur.), *Kristova nauka, Katolički katekizam za odrasle*, Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1979.;

Matković, Ljiljana. *Žena i crkva*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1973.;

Rječnik biblijske teologije. III. izdanje, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988.;

Šagi Bunić, Tomislav. *Ali drugog puta nema*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1986.;

Zovkić, Mato. *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini*, u monografiji: *Religije u Bosni i Hercegovini: monografija vjerskih zajednica i crkava*, Sarajevo: Međureligijsko vijeće u Bosni i Hercegovini, 2012.;

Zakonik kanonskog prava: proglašen vlašću pape Ivana Pavla II.: s izvorima, Zagreb, Glas Koncila, 1996.

Časopisi:

Bogoslovska smotra LX, br. 1-2, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990. (članak od: Kolarić, Juraj, *Ekumenski vid svećeničkog redjenja žena*);

Glas koncila III. Hren, Dragutin, gl. urednik, Zagreb: Nadbiskupski Duhovni Stol, 1964.;

Pogledi, Religija i ljudska prava, God. III, broj 5 i 6, Sarajevo: Svjetska konferencija religija za mir (WCRP), 2002. (članak od: Barolin Pilsel, Nataša, *Žena u Rrimokatoličkoj crkvi*);

Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije, 6/2009. (članak Klare Čavar, *Pravni status žene u Zakoniku kanonskog prava*);

Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije, 6/2009. (Dugandžić, Ivan. *Mjesto i uloga žene u Bibliji*);

ПРАВОСЛАВЉЕ, ЖЕНЕ И СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА

Оливера Јовановић¹
Александра Срдановић²

1. ПРАВОСЛАВЉЕ

У Никео-цариградском Символу вјере сажето је вјеровање православних хришћана. Овај Символ вјере настао је на Сабору 325. године у Никеји, а допуњен је 381. године у Цариграду.

Никео-цариградски символ вјере

Вјерујем у једнога Бога, Оца Сведржитеља, Творца Неба и Земље и свега видљивог и невидљивог,
И у једнога Господа Исуса Христа Сина Божијег, јединородног од Оца рођеног прије свих вијекова
Свјетлост од Свјетлости, Бога истинитог од Бога истинитог, рођеног нествореног, једносупшног Оцу кроз којег је све постало,
Који је ради нас људи и ради нашега спасења, сишао са небеса и оваплотио се од Духа Светога и Марије Дјеве и постао човјек, и који је распет за нас у вријеме Понтија Пилата и страдао и био погребен.
И који је васкрснуо у трећи дан по писму и који се вазнио на небеса и сједи с десне стране Оца и који ће опет доћи са славом да суди живима и мртвима и његовом царству неће бити краја
И у Духа Светог Господа животворног који од Оца исходи и који се са Оцем и Сином заједно поштује и заједно слави и који је говорио кроз пророке
И у једну свету саборну и апостолску цркву.
Исповиједам једно крштење за опроштење grijехова.
Чекам васкрсење мртвих и живот будућега вијека.
Амин.

1 Дипломирала је на Богословском институту Српске православне цркве у Београду. Запослена је у Међурелигијском вијећу БиХ као представница Српске православне цркве у Секретаријату МРВ БиХ на мјесту стручне савјетнице.

2 Дипломирала је на Богословском институту Српске православне цркве у Београду. Ради на Палама као вјероучитељица православног вјеронаука у Основној школи "Пале", и обавља позицију инспекторике за вјеронауку Митрополије дабробосанске.

2. ЖЕНА У ПРАВОСЛАВЉУ

По учењу Православне цркве велико дјело Божјег стварања свијета завршава стварањем човјека, круне Божје творевине. Бог ствара човјека, најсавршеније биће, биће способно да мисли и воли, биће заједнице. „Није добро да је човјек сам, да му начиним друга према њему“ (1.Мојс. 2,18). Првостворени човјек Адам је у својој дружини Еви препознао онај свети дах који је чинио живим њега самог. Стварањем Еве завршава се процес стварања човјека као саборног бића.

„Нека јој буде име човјечица, јер је узета од човјека. Зато ће оставити човјек оца својега и матер своју и прилијепиће се к жени својој, и биће двоје једно тијело“ (1. Мојс 2,23-24). Бог позива човјека да се остварује у благослову рађања и владања, а човјек је име и за Адама и за Еву. Ту се јасно види јединство у различитости дарова. Дакле, поредак постања не значи подјелу на важно и мање важно. Ева није потиснута, нити мање важна.

Човјек је створен по образу Божијем и постоји осјећајући свој живот у другоме.

Библија нам, од почетка до краја, јасно показује од Бога даровану заједницу човјека са Богом, човјека са човјеком и човјека са самим собом. Човјек је позван да буде господар свега створеног и да учествује у Божијем стваралаштву и да све што чини, чини као биће заједнице. Зато је поражавајућа чињеница да се често, када је у питању првородни гријех, када је у питању жена и њена улога у животу, све своди, у многим случајевима, само на грешну Еву. Међутим, Библија нам говори нешто сасвим друго.

„Адам је згрешио кроз Еву и Ева кроз Адама, једно кроз друго, јер су једно, и као таквима Творац отвара наду да ће се и спасти и очистити првородног греха и проклетства, кроз Нову Еву – Пресвету Богородицу и Новог Адама – Господа Исуса Христа, Спаситеља и Искупитеља.“³

Бог не оставља човјека, тражи га - „Адаме гдје си?“ и налази га. Не пријети му, него му обећава спасење и покреће човјеково стваралаштво. У том стваралаштву учествује и мушко и женско. Жена није у стању подчињености, него је стваралац у заједничком дјелу и ту видимо Адама и Еву као родитеље, као оца и мајку, што јасно показује различитост дарова, који их не раздвајају, него упућују једно на друго. На темељу родитељства се даље изграђује заједница, испуњење благослова живота. То учествовање у стваралаштву, дакле, не престаје падом у гријех него се наставља „у зноју лица свог“ (1. Мој. 3,19). Тако посматрајући ове библијске чињенице „јасно видимо и добро разумемо библијске жене Сару, Ревеку, Рахилу као добру паралелу Авраму, Исаку и Јако-

3 Протођакон мр Лубомир Ранковић, „Жена икона цркве и благо света“, Глас цркве, Шабац 2008, стр.130.

ву. Оне стварно учествују у важним догађајима показујући одлучност и одговорност, преузимајуће често и водећу улогу, што никако не нарушава благословену заједницу.“⁴

Сва чекања и тражења старозавјетног нараштаја остварена су у слободној одлуци једне жене, која својим слободним „ДА“ Господу постаје Богомајка. У Српској православној цркви, у бурној историји царевања и робовања, духовни опстанак је овисио о породици. Та „мала црква“ собом носи и чува све одлике храма Господњег у коме владају љубав ка Богу, поштење, јунаштво, уздржљивост, самодисциплина, размишљање о поступцима, скрушена побожност и поштовање човјека, сваког човјека као иконе Божије, те велика милост према свој творевини Божијој. За такав јеванђељски морални поредак у српској традицији прије свих су заслужне православне жене, мајке. Српска народна пословица „Кућа не стоји на земљи него на жени“ - много говори о улози жене. Жена је васпитач, чувар вјере, предања, обичаја и културе. Васпитати (све питати, хранити) значи свеукупно, суштински хранити. У самој својој суштини жена је повезана са ритмом природе, усмјерена на ред који управља васељеном. Ту хармонију распростире око себе дајући се, и захваљујући том са- модавању свака жена је потенцијална мајка. Сасвим посебно служење жене и улога почиње ријечима Пресвете Богородице „...ево слушкиње Господње – нека ми буде по ријечи твојој...“ (Лк.1,38). На врху свијета је слушкиња Господња, чистија од херувима и славнија од серафима, која представља људско биће у својој првобитној истини и пуноћи. Чувати свијет као мајка дајући том свијету своју душу – то је позвање жене. „Жена располаже, прије свега, материнском харизмом да рађа Христа у душама људи.“⁵ Жена има урођену унутрашњу везу са традицијом, са континуитетом живота, и управо у томе се састоји најприродније стање жене, која је по својој суштини мајка – за коју је свако биће чедо, без обзира на то да ли се жена биолошки остварила као мајка. Са таквим унутрашњим доживљајем свога по- слања православна жена васпитава потомство, свјесна да гради икону Христову.

Брак је у православном хришћанству Света тајна. Постојао је и прије Христа, уста- новљен још у рају и припада самој структури људског живота. Зато први дио вјенчања, вјеридба - обручење, у којој су младенци размијенили прстење, одговара браку као „уста- нови“. Прстење представља символ вјечности, вјерности, нечега драгоцјеног. Управо зато други дио (о)вјенчања открива преображај брака од нечега што је сасвим природно у брак у Христу. Младенцима се вежу десне руке, главе им се овјенчавају вијенцима (крунама) и тада се пјевају три pjesме које откривају троструку симболику (о)вјенчања. „Вијенци откривају, прије свега, царску суштину брака. Кроз брак човјек заиста постаје цар једног царства, ма како малено оно било.“⁶ Друго значење је мученички вијенац. Двоје људе прихватају брак као мучеништво, а то значи стрпљивост и трпљење и мушкарца и жене. Значи и заједничко

4 Протојереј др Љубивоје Стојановић, „Улога жене у мисији Православне цркве“, Религијски погледи, МРВ Сарајево, 2002. стр.46.

5 Павле Евдокимов, „Жена и спасење света“, Светигора, Цетиње, 2001. стр.227.

6 Протојереј Александар Шмеман, „Свете тајне“, Светигора, Цетиње, 1999. стр.16.

тегобно путовање, али циљ тог путовања, као и самог живота, јесте Царство Божије. То путовање захтијева, како то каже отац Александар Шмеман, узрастање, страдање, труд и љубав – у најдубљем смислу ријечи – љубав нераздвојливу од крста; истинску љубав која надилази смрт и остаје када све прође. У том смислу је брак мучеништво. Тек у Царству Божијем брак ће бити остварен као пуноћа, и зато је треће значење круна то да су оне вијенци Царства Божијега.

Празник над празницима је Васкрс, и сви други празници, имају своје исходиште у Васкрсењу Христовом, воде нас ка томе. Најважнији догађај у читавој божанској икономији спасења човјека јесте празник Благовјести. Кроз арханђела Гаврила, Бог поставља слободи грешног човјека питање: Има ли он истинску жељу за спасењем? Архангел Гаврило јавља Марији благу вијест (*евангелион*) да је одабрана да роди Сина Божијег. Марија још увијек својом слободом може да бира. Њен пристанак спасоносно је ДА Богу, слободна потврда истинске жеђи за Спаситељем свијета и човјека. Зато Марија није само жена међу женама, већ нова Ева, успостављена поново у својој мајчинској цјеломудрености.

Хришћанство успоставља потпуно нов однос према жени. Жене су биле вјерне пратиље и ученице Христове, равноправне са апостолима - равноапостолне. Апостоли су се односили према женама уз велико уважавање. Марија из Магдале вјерна је ученица Христова. Иако немамо много података о њеном пређашњем животу, оно што је важно „јесте њена појава у потресној драми страдања Господа Исуса Христа на Голготи и у освету васкршњег јутра у Гетсиманском врту. Ова жена је својом улогом у тим судбоносним догађајима спасила достојанство човјека. У најтежим тренуцима Спаситељевог живота она га је пратила без узмака. Када су га се сви одрекли и издали, и када су се сви разбежали, Марија Магдалина, везана љубављу за Њега и Његову Мајку, са Њим и уз Њега, излажући се највећим опасностима, иде храбро голготским путем страдања и распећа. За њен величанствени подвиг Господ је награђује и прво се њој јавља после свог славног Васкрсења.“⁷

У црквеној пракси апостолског периода постојала је институција ђакониса. Дакле, као и ђакони, жене су помагале свештеницима у поучавању дјевојака и жена како да се понапају при крштењу, како да проводе вријеме непосредно послје крштења, надзирале су улаз у храм, вршиле су одређене дужности око олтара, припремале хљеб и вино. У вријеме гоњења било је забрањено да свештеници и епископи улазе у домове вјерних па су то умјесто њих обављале ђаконисе. Крај 4. и цијели 5. вијек били су најславнија епоха ђакониса. У чувеној цркви Свете Софије у Цариграду било је у служби 60 ђакониса. „У црквеном животу помињу се све до 12. вијека. Установа ђакониса није укинута нити једним канонским прописом, па она, канонски гледано, постоји и данас и нема никакве институционалне препреке да се обнови.“⁸

7 Протођакон мр Љубомир Ранковић, исто дјело, стр.156.

8 Протођакон мр Љубомир Ранковић, исто дјело, стр. 94.

Православна црква истом славом и достојанством прославља и светитеље и светитељке, јер сви смо једно у Христу Господу. Православним хришћанима су светитељке узор и молитвенице пред Господом: Света Текла, првомученица и равноапостолна, ученица Светог апостола Павла, чија се света рука чува у Старој цркви у Сарајеву, Света Нина, просвјетитељка Грузије, Света Марија Египћанка, велика покајница чији живот свједочи о ширини хришћанске вјере, хришћанске царице Света Јелена, Света Пулхерија, Света Теодора, затим српске светитељке, преподобна Параскева – Света Петка, Преподобна Анастасија, супруга Светог Стефана Немање и мајка Светог Саве, Преподобна Јелисавета – Јелена Анжујска, супруга краља Уроша и мајка светих краљева Милутина и Драгутина, Преподобна Јелена Дечанска, кћи краља Милутина, сестра Светог Стефана Дечанског и супруга бугарског цара Михаила Шинмана, Преподобна Евгенија – кнегиња Милица, супруга Светог Кнеза Лазара и мајка Светог Деспота Стефана, Преподобна мајка Ангелина, супруга Светог Деспота Стефана Слијеног и мајка Светог Максима Архиепископа, Преподобна Јелисавета, супруга Светог Деспота Стефана Птићановића, само су нека од зрна у великом бисерном низу светитељки Христових.

Учење и живот Цркве Христове свједочи нам, дакле, о јединству рода људског, који својим различитим даровима, садејствује са Господом у спасењу свијета. Дакле, ту се говори о јединству, а не једнакости. Једнакост се обично своди само на полност, а јединство упућује на заједницу и заједнички труд који води истом циљу, Царству Небеском, и ту нема говора ни о каквој дискриминацији.

У Православној цркви није било посебних сабора или значајнијих конференција које би се бавиле искључиво „женским питањем“ осим Свеправославног савјетовања на Родосу 1988. гдје је говорено о бројним могућностима жене у Цркви, гдје се јасно истиче улога жене као „продужене руке свештеника“ у литургијском, пасторалном, катихетском и мисионарском раду, па и поновном успостављању службе ђакониса. Евидентно је да се у православном свијету више пажње почело поклањати жени, њеној улози и активнијем учествовању у многим сферама црквеног живота, јер је непобитна чињеница, која произлази из педесетогодишњег искуства живота Цркве у безбожничком комунизму, да је православна жена побожнија и црквенија од православног мушкарца и да су управо жене у тешким данима атеистичке владавине чувале континуитет црквеног и вјерског живота. Жене (нарочито баке) су тајно, ако нису могле другачије, крштавале дјецу, односно унучад, чувале вјерске обичаје (прославе Васкрса, Божића и Крсне славе), неријетко ишле на богослужења у удаљенија села и градове гдје их нико не познаје, училе дјецу молитвеном животу и читале Свето писмо, чувале иконе и кандила.

Православна теологија ни по чему не дијели жену од мушкараца, већ напротив жене су саствараоци у дјелу спасења свијета и човјека. Али историја нам свједочи о другачијем односу према жени, који је понекад био врло дискриминирајући, и који је био, и у великој мјери је још, под утицајем јеврејског, али и грчког и римског културног

наслијеђа и схватања мјеста и положаја жене у друштву. Од 19. вијека жене интензивније настоје да превазиђу такво културно наслијеђе и све се више укључују у јавни живот и свједоче да су саствараоци.

3. ИСТОРИЈАТ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

„Историја православног хришћанства у БиХ може се пратити од времена првог крштења словенског народа Срба од стране византијских мисионара. У византијским списима констатује се да Срби живе у Рашкој и Босни од времена цара Ираклија (575-641), када почињу прва крштења, о чему касније свједочи цар Константин Порфирогенит (913-959). Од тих првих крштења па у наредна два вијека Византија ће уложити много мисионарског труда који ће окончати дјелом светих Тхирила и Методија, те њихових ученика у 9. вијеку. У овом периоду настаје једна специфичност карактеристична само за православне Србе, а то је Крсна слава или Крсно име. Назив Крсна слава долази од крштеног имена појединих породица или племенских старјешина, који су светитеља у чији дан су крштени, узимали за свога заштитника, а своје потомству остављали да га слави.

Ускоро послје крштења Срба, основана је за Травунију (јужна Далмација, дијелови Босне и Херцеговине и Конавле) епископија код цркве Св. Петра у Пољу код Требиња, а за Босну код истоимене цркве у Бан-брду. Године 1219. Православна црква у Срба добија самосталност од Цариградске патријаршије и постаје Српска православна црква. Њен први поглавар, Свети Сава Немањић, стиче од византијског цара Теодора I Ласкара (1204-1222) и цариградског патријарха Манојла I Сарантена аутокефалност за Цркву 1219. г. и бива посвећен за првог српског архиепископа. Сава Немањић је и послје смрти (1236) био много поштован у српском народу. Проглашен је за светитеља, а мошти (непропаљиво тијело) Савине спалио је турски заповједник Синан-паша 1594. г. на Врачару у Београду. Од првог поглавара Српске православне цркве Светога Саве до устоличења патријарха Павла 1990. г. Црквом су управљала 62 јерарха, од којих је њих 12 било са титулом архиепископа (до 1346. г. када је Црква уздигнута на степен патријаршије), а 51 јерарх до данашњих дана са титулом патријарха. Данашњи патријарх Иринеј је 63. јерарх на трону Светога Саве.

Поред постојећих епархија 1219. г. а у смислу дјелатнијег устројства Цркве, основане су нове епископије, међу којима је и Дабарска/Дабро-босанска. Она је у организационом и јурисдикцијском смислу обухватала данашње просторе у Босни, дню Далмације и дню Србије. Тада је основана и Хумска/Захумско-херцеговачка епископија. Босански епископи од раније су становали у Јањићима (између Зенице и Високог), али и по другим мјестима, манастиру Бањи у Дабрубањанима између Прибоја и Вишеграда, а хумски, кад је Хум потпао под Босну у Петропавловском манастиру у Херцеговини. С обзиром на несрећене прилике и на констелацију тадашњих односа,

Црква у Босни је временом попримила један специфичан облик који није суштински утицао на саму вјеру. Јерархија је имала сва три степена са народним називима: дјед и гост, стројник и крстјанин. Тадашња црква је користила ћирилично писмо и старословенски језик у богослужењу. Успркос вјерским превирањима у 12. вијеку, до којих долази нарочито након 1054. у вјерском погледу, континуитет и ауторитет Цркве потврђују и босански владари. Први краљ Босне, Стефан Твртко I Котроманић, праунук Драгутина Немањића крунисао се 1377. на гробу првог српског архиепископа Саве у манастиру Милешеви, који је тада припадао Босни. Тада је додао себи име Стефан, које је династичко име свих владара из православне лозе Немањића. Титула краља Твртка гласила је „Стефан Твртко по милости Господа Бога краљ Србљем, Босни и Приморју“. Краљ Твртко је према Римској цркви био толерантан и чак ју је помагао.

Године 1389. краљ Твртко је као вјерни савезник кнеза Лазара учествовао у боју на Косову. Узор задужбинарства немањићке Србије слиједили су и босанско-хумски великаши. Тако је херцег Стефан Вукчић Косача подигао 1454. г. цркву светог Георгија у Горажду (постоји и данас). Косача је узео титулу „херцег од Светог Саве“, пошто се и гроб светитеља налазио у његовој земљи, која ће се касније по тој титули и назвати Херцеговином. Најзнаменитије цркве су биле: Кулинова код Високог, дворска црква Твртка II, у Крушеву (код Стона), у Згошће, на Гласинцу, у Врхпољу (код Билеће), у Влађевинама (код Рогатице). Било је и других цркава о чему свјекоче многе „црквине“ и „класине“ по средњој Босни, гдје их има највише. Манастири из овог периода у Босни су: Озрен (задужбина Немањића), Гостовић. Ловница. Папраћа и Тамно или Тавна код Јање, Рмањ из 15. вијека, док су у Хуму били: Добрић ево из 13. вијека, Завала (саграђена 1271. г.), Св. Петра на Чичеву (код Требиња) и Житомислић. Овамо се могу убројити и манастири: Бања, сједиште дабарских епископа и Милешева, јер су припадали Босни. Сигурно је било и других манастира о којима нема података, а народно предање говори да су за вријеме босанске краљевине већ постојали православни манастири Крупа, Липље, Ступље и Возућа.

Падом Србије (1459) и Босне (1463) под турску власт, сва Српска црква у тим областима потпала је под Охридског архиепископа, и то стање траје скоро читав један вијек. Велики број одраслих, а поготово дјечака одвођен је у ропство. Данак у крви био је систем насилног одвођења дјечака из освојених хришћанских земаља у Отоманску империју, с циљем изградње вјерне робовске војске. Може се рећи да нема скоро ни једног манастира и цркве који нису били бар једном рушени или паљени, манастирска имања постепено су одузимања. Богословска књижевност била је на ниском нивоу. Ипак, заслугом Цркве, у Горажду је око 1520. г. прорадила штампарија. Њу је из Венеције допремيو Ђорђе Љубовић са братом, калуђером Теодором.

Захваљујући потурченом Србину из Вишеграда, Мехмеду Соколовићу, који је временом постао велики везир Турског царства 1557. г. обновљена је Пећка патријаршија. На њено чело је дошао Макарије Соколовић, Мехмедов брат. Под јурисдикцију Пећке патријаршије поново су враћени дијелови Босне и Херцеговине. Као егзар Далмације, дабарски епископ је пренио, за неко вријеме, и своју епископску столицу у манастир Рмањ, на граници Босне и Далмације. Касније је дабарски епископ, обављајући своју мисију, столовао и по другим мјестима Босне, док се најзад 1713. није трајно настанио у Сарајеву.

Током 16. вијека обновљена је и стара Зворничка епископија, која је послје укидања Пећке патријаршије 1766, а за вријеме грчких епископа, такође названа митрополијом и са сједиштем премјештена у Тузлу. У Херцеговини је духовну власт вршила само Петровска епископија, као насљедница светосавске Хумске епископије са Стона. Васпостављањем Патријаршије 1557. г. основана је у манастиру Тврдошу, код Требиња, нова епископија – Требињска која ће се више пута спајати са Петровском. У 18. вијеку за Херцеговину остаје само Требињска епископија, која је добила назив Херцеговачко-захумска и од друге половине 18. вијека имала је стално сједиште у Мостару. Укидањем Пећке патријаршије 1766. епархијама у Босни управљају епископи из Фанара (дијела града у Цариграду) гдје се налази Цариградска патријаршија, у народу познати као фанариоти.

Слабљењем Отоманске империје у 19. вијеку, Берлински конгрес 1878. даје Аустро-Угарској мандат над Босном и Херцеговином. Одмах послје окупације БиХ грчка јерархија повлачи се са епископских столица и митрополити су од тада опет Срби. 1881. за митрополита дабробосанског изабран је Сава Косановић, који је, због великих и отворених притисака аустроугарских власти да Српска црква призна унију са Римом, поднио оставку 1885. године. Године 1882. и 1883. отвара се у Сарајеву Богословија која је пренесена у Рељево (код Сарајева), а од 1917. опет је у Сарајеву. Богословија је постала расадник православне црквене просвјете у БиХ, а црквену књижевност унапређивао је до 1910. лист *Источник*.

Године 1914. члан политичко-револуционарне омладинске организације *Млада Босна* Гаврило Принцип извршио је атентат на аустро-угарског престолонаследника Франца Фердинанда, послје чега започиње Први свјетски рат. Након убиства престолонаследника нису страдали само чланови Младе Босне, него и сви значајнији и виђенији православни Срби, међу којима је било много свештеника. Већина их је одведена у логор у Араду у Румунији одакле се велики број никада није вратио. Ослобођење и уједињење Јужних Словена 1918. дочекали су сви раздвојени дијелови Пећке патријаршије са великом радошћу. У мају 1919. састали су се у Београду епископи свих дијелова раније (1776) насилно укинуте патријаршије и прогласили духовно, морално и административно јединство свих покрајинских цркава. Поновно уједињена

Српска црква је замолила Цариградску патријаршију да јој поврати раније достојанство патријаршије, што је Цариградска патријаршија одобрила и издала Синодални томос (одлуку) којом се допушта поновно успостављање Српске патријаршије.

Међутим, врло брзо Српска црква се нашла пред новим искушењима. У Другом свјетском рату Црква као и њени вјерници доживјели су до тада незапамћена и страпна страдања. Босна и Херцеговина била је дио нацистичке творевине, тзв. Независне Државе Хрватске, која укида назив српска – православна и уводи назив гркоисточна вјера. Укида се јулијански календар, а православни Срби се проглашавају „Хрватима православне вјере“. законском одредбом поглавника Анте Павелића основана је тзв. „Хрватска православна црква“ која је на локалном нивоу морала да достави спискове свих вјерника – православних српских породица. Готово сви свештеници су побијени или избјегли. Независна Држава Хрватска је организовала логоре у којима је побијено на стотине хиљада православних Срба. На почетку рата је страдао и митрополит дабробосански Петар Зимоњић. Након што је одбио захтјев усташког повјереника за Босну, римокатоличког жупника сарајевског Божицара Браца, да се укине ћирилица и да се ћирилични печати Цркве замијене латиничним, митрополит Петар је одведен из Сарајева и убијен. Тијело митрополита Петра никада није пронађено. Епископа бањалучког Платона измасакрирао је усташа Асим Ћелић и бацрио у ријеку. Српска црква прогласила је оба пострадала епископа свештеномученицима. Заједно с њима побројани су и многи други вјерници, ђакони, свештеници и црквени великодостојници који су мученички страдали за Христа.

Послије Другог свјетског рата Српска православна црква пролази тешка искушења административне атеизације. Комунистичке власти су забраниле вјеронауку, конфисковале највећи дио црквене имовине и вршиле разне притиске како би умањиле утицај Цркве у народу. У комунистичко вријеме убијено је у цијелој Српској православној цркви око 250 свештенослужитеља. Какво је стање владало показује и то да је у читавој БиХ од 1945. до почетка деведесетих обновљено само 20 цркава.

Данас Српска православна црква у Босни и Херцеговини дјелује у процесу обнове и помирења. Од 1997. г. Српска православна црква учествује у *Међурелигијском вијећу БиХ* као чланица и оснивач.

СТРУКТУРА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У БИХ

Српска православна црква је једна од помјесних православних Цркава и заједно са осталим помјесним православним Црквама чини јединствену Православну цркву. Српска црква има достојанство патријаршије и свога патријарха. Уставом СПЦ дефинисани су и уређени односи, као и дужности и обавезе унутар њеног организма. Поред Устава, Црква има свој грб и заставу. Уређење је црквенојерархијско и црквено-

самоуправно. Власт је духовна, дисциплинска и црквеносудска. Православна црква је епископална и њена административна и основна подјела је на епархије.⁴⁹

У Српској православној цркви постоје црквенојерархијске и самоуправне власти, тијела и органи. Набројаћемо неке:

Патријарх српски је на челу Српске православне цркве, као њен брховни поглавар и први међу једнакима. Његова титула је *Архиепископ пећки, Митрополит београдско-карловачки и Патријарх српски*.

Свети архијерејски сабор је највише тијело Српске православне цркве. чине га све архијереји (епископи и митрополити).

Свети архијерејски синод је највиша извршна и судска власт у својем дјелокругу. Синодом предједава Патријарх а чине га четири члана које бира Свети сабор.

Српска православна црква у БиХ има 5 епархија, и то су:

- Митрополија дабробосанска; Сједиште: Сарајево;
- Епархија зворничко-тузланска; Сједиште: Тузла;
- Епархија бањалучка; Сједиште: Бања Лука;
- Епархија бихаћко-петровачка; Сједиште: Босански Петровац;
- Епархија захумско-херцеговачка и приморска; Сједиште: Мостар.

ОБРАЗОВАЊЕ

Српска православна црква има високошколске и средњошколске установе од којих се на територији Босне и Херцеговине налазе:

- **Богословски факултет Светог Василија Острошког и**
- **Богословија Светог Петра Дабробосанског у Фочи** који имају континуитет са Сарајевско-рељевском богословијом која је основана 1882. године.

УЛОГА ЖЕНЕ У СРПСКОЈ ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ У БИХ

Данас се осјећа све веће присуство жена, у свим сферама модерног друштва, па тако и у институцијама Српске православне цркве. Жене се образују на Богословским факултетима, учествују у раду црквених и епархијских одбора, издаваштву и уређењу појединих часописа и књига богословске садржине, иконопису те другим видовима црквене умјетности као што је црквено појање и сл. Оно што је врло важно напоменути да је, враћањем вјеронауке у школски систем у БиХ, повећана заступљеност вјероучитељица. Анализе Републичког педагошког завода које инспектори шаљу шко-

9 Јереј Вања Јовановић, „Религије у Босни и Херцеговини“, МРВ у БиХ, Сарајево 2012.

лама и Катихетском одбору Републике Српске и Федерације БиХ показују да су жене врло успјешне у том послу, успјешније од многих мушкараца, и да ту управо долази до изражаја њихово умијеће и матерински осјећај који се тиче васпитања потомства и рађања Христа у душама дјечјим. Жене активно учествују и баве се харитативном и креативном дјелатношћу кроз Кола српских сестара, женску организацију која дјелује при парохијама и умногоме олакшавају парохијском свештенству бригу о немоћнима, раду са дјецом и омладином, преузимајући на себе тај посао, користећи знања из својих професија (жене љекари разних специјализација, педагози, психолози, професори страних језика и других наука, умјетнице, домаћице...)

4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА ЗА СРПСКУ ПРАВОСЛАВНУ ЦРКВУ

Укупно је у истраживању учествовало 36 вјерника из Српске православне цркве у БиХ. Истраживање је вршено у Брчком, Бијељини, Требињу, Мостару и на Палама. Од свих испитаних припадника Српске православне цркве 5,5% (2 особе) њих има само основну школу, 38,8% (14) средњу школу, 47,2% (17) факултет и 8,3% (3) виши степен образовања од додипломског. Од свих вјерника које су учествовале у истраживању у свим заједницама највише је било оних у доби између 30 и 50 година (ИЗ – 40,2%, КЦ – 54,4%, СПЦ – 55,5%). У узорку из Српске православне цркве потом слиједе вјернице старости од 50 до 69 година са 19,4%, затим млађе жена и дјевојке од 15 до 29 година са 16,6% и двије жене преко 70 година. Од свих вјерника Православне цркве 58,3% њих је запослено, 38,8% њих није запослено. Једна није одговорила на ово питање.

Слиједе комбиновани резултати добијени за Српску православну цркву што укључује одговоре вјерника током фокусних група те одговоре које су вјерници дали у упитницима као и одговоре које су вјерски службеници Српске православне цркве дали у упитницима.

А. ОДГОВОРИ ВЈЕРНИКА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У БИХ

1. РАЗЛОЗИ И УЧЕСТАЛОСТ ДОЛАСКА У ЦРКВУ

РАЗЛОЗИ ДОЛАСКА У ЦРКВУ

На питање из упитника о томе да ли жене уопштено поред молитве долазе и на неке друге активности, 66,6% одговорило је потврдно, и даље су наводиле које су то активности уопштено доступне женама:

Кола српских сестара, Светосавска омладинска заједница, предавања, рад са дјецом, разне активности, дружења, организација догађаја, пројекције филмова, помоћ при црквеним пословима и свечаностима, храна за славе, превод текстова са страних језика.

Иако је било и жена које су наводиле да се код њих ништа за жене не организује:

„нема ништа у нашој парохији“.

Међутим, овај постотак нешто је нижи код одговора на питање да ли оне лично долазе и на неке друге активности (54,5%). Када су упитане на које активности оне лично долазе, вјернице су навеле следеће:

уређујемо простор, припремамо храну, предавања, празници, рад с дјецом, разни послови у цркви, дружења, црквени хор, догађаји, Коло српских сестара, одржавање цркве.

Овдје је видљиво да су све наведене активности углавном типичне женске активности које се традиционално додјелују женама. Специфичност Српске православне цркве је та да за разлику од друге двије испитиване вјерске заједнице СПЦ има своју женску организацију Коло српских сестара у којој жене могу да дјелују, ако на њиховој парохији постоји таква организација. Иако се истраживање није бавило директно овим питањем, видљиво је да постоје евентуални изазови око рада ове организације у смислу да организација није централизована нити су поједини огранци чврсто умрежени, рад у организацији је искључиво волонтерски и активности организације су углавном везане за раније наведене типичне женске активности. Жене никако нису навеле као активности долазак на састанке или договоре који представљају директну укљученост у систем доношења одлука у парохији (црквени одбор или слично).

Иако жене наводе да долазе у храм на богослужења из вјерских, традиционалних и личних побуда, видљиво је да ипак очекују више у смислу дјеловања свештеника који би требало да дјелује и едукативно према њима, али и организацијски више да их подржи. Доста жена навело је да би вољеле више појашњења и отворености за учење у храму. Такођер видљиво је да жене када долазе у цркву, поред вјерских разлога, долазе и због дружења и социјализације и да у цркви виде неку врсту мјеста за све, стога би било врло значајно да црква препозна ову потребу жена и обезбједи тамо гдје то није случај, простор и отворена врата за окупљање жена, али и подршку координацији оваквих активности.

Ево неких од њихових одговора које су дале током фокусне групе, на питање о разлозима доласка:

„традиционално долазим, бака ме је водила на литургије“,

„долазим ради љубави према богослужењу, молитви“,

„имам личну потребу за одласком у цркву“,

„одлазим на службу али не у своју цркву јер мој свештеник не даје објашњења у вези нечега што не знам“,

„одлазим редовно али наилазим на хладан пријем у својој цркви а очекујем у цркви топлину“,

„имам потребу да ми свештеник одређене ствари растумачи“,

„у цркву се иде редовно да се помоли Богу али је битна и та заједница која настаје око цркве и онда се многе

ствари ту покрећу, поготово кад је ријеч о култури“,
„за мањине црква значи пуно, значи окупљају се да се друже“,
„одлазак у храм због молитве али и због дружења“,
„увијек је више жена у цркви на служби“,
„на богослужењима се састајемо и дружимо се после литургије“,
„долазим и на литургију и на предавања поготово кад свештеник објасни што нам није јасно“,
„долазим и малим се и не примјећујем никога око себе“,
„одлазак на богослужење тамо гдје је већа заједница, волим дружење после службе“.

УЧЕСТАЛОСТ ДОЛАСКА У ЦРКВУ

На питање из упитника о томе колико често долазе у цркву највише њих изјавило је да долазе у цркву више пута у седмици (47,20%), након тога слиједи одговор “неколико пута у мјесецу” (27,70%) и “само посебним поводима” (13,88%). Већина испитаних жена долази на богослужења недељом и празником. Неке долазе у цркву када осјете потребу, тј., када желе бити саме, мимо богослужења. Жене налазе мир у молитви и вољеле би да имају више прилика за учење и размјену мишљења. Ево неких од одговора које су испитанице дале током фокусних група:

„одем сама чешиће, више волим да сам сама са својим мислима, да се помолим“,
„по унутрашњој потреби, нередовно – без потребе за одласцима недељом и празницима“,
„одлазим у цркву повремено али нервира ме јер су тамо неку људи који одређују шта и како а ти не чујемо од свештеника“,
„ријетко одлазим у храм али мислим да сам вјерница, нисам информисана да постоји хришћанска заједница у нашој парохији“,
„одлазим јер волим, осјећам и хоћу“,
„не идем сваке недеље али волим кад могу да одем и ја и породица“,
„идем кад ми обавезе дозвољавају јер у цркви се осјећам као код куће“,
„одлазим на литургију али бих вољела да има више предавања да добијем нека објашњења,
„отишла сам у католичку цркву да причувам дијете коминици католкињи и остала до краја мисе јер је свештеник лијепо говорио“,
„често одем јер то је вријеме само за мене“,

Иако се у већини посјећених мјеста организују неке активности за жене, неке жене наводиле су да оне у томе не учествују често. Ево неколико примјера разлога због којих не учествују.

„не учествујем јер нисам упозната са тим активностима“,
„нико ме није ангажовао“,
„не знам за њих“,
„нико ме није организовао“,

*„нема споменутих активности“,
 „мала дјеца“,
 „слабије здравље“,
 „мало времена имам“.*

Иако се чини да постоје активности за жене, ипак је из одговора видљиво да те активности нису довољно честе или барем довољно обзнањене женама јер је већи број жена навео да нису упознате са временом одржавања истих. Многе од њих нису информисане да постоји нека активност уз цркву, а да знају, наводе да би се радо прикључиле.

Ипак, већина жена је сматрала да се има коме обратити за помоћ око вјерских и других питања, и углавном су наводиле да су то свештеник или његова супруга. Слично као и у Исламској заједници, показало се да свештеникова супруга (попадија) често преузима улогу моста или повезнице између вјерница и свештеника што у великој мјери чини тај однос овисним од њених личних преференција, ентузијазма и стручности. Директна веза са свештеником, вјероучитељицом или неком женом ангажованом за тај рад получила би веће резултате, а и рад са женама добио би на свом конкретнијем облику.

2. ФУНКЦИЈЕ И УЛОГЕ КОЈЕ ЖЕНЕ ИМАЈУ У ЦРКВИ

Иако је већина жена наводила да сматрају да су равноправне када је ријеч о улози жене, кроз појединачне одговоре ипак се дало увидјети да је жена маргинализована у односу на мушке вјернике. Углавном, иницијатива у парохијама је везана уз мушкарце, а жене пасивно прихватају задатке који су им задати. Током истраживања кроз фокусне групе већина жена пристајала је на овакву подјелу послова, иако су кроз појединачне одговоре поједине жене наводиле како су незадовољне функцијама и улогама које се женама додјељују у цркви. Жене су спремне и заинтересоване за ангажман и рад, али не постоји особа која би системски била задужена за то да предводи њихове активности. Ту улогу би могао и требало би да врши свештеник, што често није случај. Некада ту улогу преузима нека окретнија вјерница, али то је насумична појава осуђена на самоиницијативност и слободно вријеме саме једне такве жене, често свештеникове супруге. Слиједе њихови одговори током фокусних група у вези са овим:

*„волим када добијем неко задужење у цркви на шта год“,
 „било би добро када би било више активности око цркве у којима би сви учествовали“,
 „спремне смо радити само нека нам свештеници кажу шта“,
 „видимо да се неке жене активирају, али нас нико не позива“,
 „треба неки ауторитет да им каже шта да раде“,
 „попадије треба да активирају друге жене“,
 „жена ипак нема неку истакнуту улогу у парохијском животу“,
 „значи, зависи и од флексибилности свештеника“.*

„ми постојимо и на нас треба рачунати“,
„шта год треба у које год доба дана дана и ноћи могу да рачунају на мене“,
„жене имају боље организационе способности које треба да испоље“,
„епископ да организује да би се жене организовале“,
„не треба епископ можемо ми а он да благослови“,
„ајмо помоћи али нема подршке, покушавала али ништа“,
„треба иницијатива и више слободног времена“,
„интелектуални потенцијал жене је неискориштен“,
„ипак је ово патријархат, мушкарци све организују а ми учествујемо“,
„мушкарци се осјећају инфатилно поред жене и зато је спутавају, поготово жене на теологији“,
„равноправне смо и наши ставови се уважавају“,
„све заједно радимо са свештеницима и осталима“,
„први пут чујем да се нешто брани“.

3. ФИЗИЧКИ ПРОСТОР ЗА ЖЕНУ У ЦРКВИ

Када је ријеч простору доступном за њих жене углавном наводе да се осјећају равноправним у храму и да ранија обичајна подјела на мушку и женску страну све мање важи. Ипак жене бирају цркву у коју ће отићи у зависности од простора и доступних могућности за долазак са дјецом.

„заједно смо са мушкарцима на служби“,
„мислим да смо водеће на служби“,
„некад станем на десну страну гдје су мушки и нико ме не опомене“,
„на прославама се некад одвајамо а некад не, али мислим да нема дискриминације“,
„одвајање у цркви на мушку и десну страну и то је више навика јер може стати гдје ко хоће у принципу“,
„одлазим често али тамо гдје ми је боље због простора и дјете“,
„ишла бих чешиће али је проблем простора јер је храм мали и не одговара броју становника“.

Што се тиче храма и мјеста за богослужења, постоје храмови чија величина не одговара броју вјерника, тј., не могу сви стати унутра. Ово је посебно проблем за мајке јер не могу са дјецом да функционишу, а излазак напоље је немогућ у хладним данима. Из тога разлога се неки опредјељују да на богослужења иду у околне храмове, а не у свој парохијски, да би могли да се „моле на миру“. Просторије за дружење или било какве црквене активности постоје при већини храмова. Међутим, како се и види из истраживања, нема иницијативе жена или, пак, жене не знају да би се могле организовати, а хтјеле би. Када жене затраже простор, он им је на располагању. Са друге стране, из једног дијела одговора се види да су жене задовољне и да користе простор за своје активности у договору са свештеником.

4. ЦРКВЕНИ ОДБОРИ

Само 33,3% вјерница сматрало је да постоје посебна питања у чије рјешавање би било неопходно укључити жене, што је доста нижи проценат од одговора вјерница у Исламској заједници и Католичкој цркви. Жене које сматрају да постоје специфични проблеми у чије рјешавање би се и жене могле укључити, наводе следеће:

*„о свим питањима везаним за црквени живот“,
„жене би требало да имају организацију за жене отвореног типа, у којој би заједно износили питања и
проблеме које сматрају важним“,
„хуманитарни рад“,
„рад са дјецом и омладином“,
„одлучивање о активностима које се везу за цркву“.*

Укрупњавањем нивоа образовања и потврдног одговора на питања и проблеме у чије рјешавање би било неопходно укључити жене видљиво је да ниво образовања жена игра значајну улогу при одговору на ово питање. Од укупног броја жена са завршеним додипломских студијем и више које су одговориле на ово питање, 58,1% одговорило је потврдно, док је 23,6% одговорило одрично. 14,5% није одговорило на ово питање. С друге стране, код жена које имају завршену основну (33% - да) или средњу школу (40,8%) овај омјер је другачији. Овај резултат указује на повећану свијест високообразовних жена за већим укључивањем жена у рад заједнице.

Ако би имале прилику да прихвате чланство у црквеном одбору, жене наводе да би то урадиле из следећих разлога:

волим волонтерски рад и активизам и вољела бих бити корисна	25%
пошто и жене долазе у цркву треба да су у складу са тим заступљене	13,8%
имам потребно знање и способност	8,3%

Када су упитане како би мушкарци реаговали на то ако би оне исказале жељу да буду чланице одбора, 44,4% њих наводи да сматра да би мушкарци то прихватили као нормалну ствар, а 13,88% сматра да мушкарци не би били срећни са тим да жена буде чланица одбора.

Жене су генерално спорадично присутне у црквеним, као и у епархијским одборима. Ипак, видљиво је да постоји неинформисаност жена о постојању црквених одбора уопште. Неке жена та врста ангажмана не занима, сматрају је непотребном обавезом:

*„нуђена сам али кажем немам времена“,
„нема жена у одбору али да хоће мислим не би био проблем“,*

„први пут чујем да постоји одбор“,
„мислила сам да је у црквеном одбору неко ко зна да пјева“,
„по инерцији моје мишљење је да тамо могу само мушкарци“,
„не знам ништа о црквеном одбору“,
„има жена у епархијском одбору“,
„члан сам одбора али у моје име иде муж јер не стижем“,
„да оставим четворо дјеце да би дошла на неки одбор, нема шансе“,
„нека мушких у одборима, шта год да одлуче само да није на штету цркве а није“,
„не желим да будем у одбору“,
„била бих у одбору да помогнем ако могу“,
„у одборе треба ставити искусне људе а не младе особе“.

Видљиво је да жене наводе да немају времена за дјеловање у одбору, али и да не препознају могућност коју би им дјеловање кроз одбор отворило у смислу заговарања неких питања од значаја за жене или организације неких активности за њих. Због оваквих ставова, потребно би било више представити рад и сврху одбора уопште свим вјерницима/цама и могућност да кроз одбор представе своје проблеме или жеље које су раније исказале.

Б. ОДГОВОРИ ВЈЕРСКИХ СЛУЖБЕНИКА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Укупно је у истраживању учествовало 5 вјерских службеника из Српске православне цркве. То су углавном особе директно одговорне за рад те заједнице попут свештеника и слично. На одговор о томе да ли сматрају да постоји разлика у активностима у заједници које су доступне женама и које су доступне мушкарцима, анализом свих укупних добијених одговора из свих заједница, добили смо подијељено мишљење вјерских службеника. Док 43.5% њих сматра да разлика постоји, 47.8% с друге стране сматра да нема било какве разлике у активностима које се нуде мушкарцима и женама. Када су питани да појасне свој раније наведени став, вјерски службеници Српске православне цркве навели су:

„жене активније у пословима физичке природе, а мушкарци око организовања, тако да не постоје велике разлике“,
„мушкарци више могу да помогну свештенику, помоћ у олтару, разним обредима“,
„жене су више корисније за послужење приликом неке црквене свечаности као и у организацији неких“,
„једина разлика је што је надлежност вршења обреда у цркви у искључивој надлежности мушкараца“.

На питање о томе да ли су жене укључене у рад цркве сви представници Православне цркве одговорили су потврдно на ово питање и даље наводили у шта су то жене укључене, слично као и што су навеле саме вјернице:

вјероучитељска служба, припреме славе, рад са женама и дјецом, хорови, хуманитарни рад, чишћење и прање црквених ствари, фарбање јаја, припрема колача за дјецу, помоћ свештенику.

На питања о томе да ли у црквеном одбору тренутно има жена одговори вјерских службеника Православне цркве били су да два одбора имају жену/е у одбору, а три немају. Одговор вјерских службеника на питање о томе зашто је мање жена у одборима био је углавном тај што за жене већ постоји црквена женска организација Коло српских сестара па су стога жене више усмјерене на рад кроз организацију:

„зато што оне сматрају да је Коло српских сестара мјесто гдје треба да се ангажују и помажу свештенику“.

„у нашем случају вјероватно зато што при нашој парохији постоји удружење за хуманитарни рад па се оне саме опредељују више за такво дјеловање“.

Када су питани да изнесу своје мишљење о већем укључивању жена у рад одбора, вјерски службеници су углавном имали позитивне ставове и коментаре у вези са тим:

„свештеник нема ништа против тога као ни чланови одбора“,

„сматрамо да је укључивање жена у рад црквеног одбора драгоцјено за црквену заједницу“,

„мислим да је то позитивно, јер оне овако учествују у раду кроз женску организацију, а на тај начин би се још више уважавале“.

На питање о томе коме се жене могу обратити ако имају неке недоумице у вези са вјерским прописима и уопштено животним питањима одговори су углавном били једнаки одговорима које су жене дале: свештенику, свештениковој супрузи или вјероучитељници.

5. ЗАКЉУЧАК ИСТРАЖИВАЊА

Уопштено, видљиво је да су у цркви жене присутне. Међутим, жене које долазе у цркву такођер осјећају прилично велики терет посла и породице те је стога њихов долазак у цркву углавном везан за молитву и понуђене активности. За разлику од друге двије заједнице, Српска православна црква има организацију жена при цркви Коло српских сестара која окупља жене. Међутим, њен рад би могао бити боље организован и укључивањем професионално ангажованих особа могао би много више допринијети развоју заједнице у разним сегментима. Жене у односу на понуђено очекују више у смислу дјеловања свештеника који би требало да дјелује и едукативно према њима, али и организацијски сматрају више да их подржи. Од осталих активности ту су: предавања, рад са дјецом, разне активности, дружења, организација догађаја, пројекције филмова, помоћ при црквеним пословима и свечаностима, храна за славе, превод текстова са страних језика и слично. То су углавном традиционалне женске активности и жене

углавном нису наводиле активности попут долазака на састанке или договоре који би представљали директну укљученост у систем доношења одлука у парохији (црквени одбор или слично).

Чак 47,2% жена у цркву долазе више пута у седмици и то је податак вриједан размисљања у правцу ангажовања тих потенцијала на активнији рад у заједници, под условима који женама одговарају. Иако се у већини посјећених мјеста организују неке активности за жене, неке жене наводиле су да оне у томе не учествују често. То је углавном због пословних и породичних обавеза, а активности оваквим женама често нису прилагођене, или због тога што активности нису довољно честе или барем довољно обзнањене женама јер је већи број жена навео да нису упознате са временом њиховог одржавања. Многе од њих навеле су да нису информисане да постоји нека активност уз цркву, а да знају наводе да би се радо прикључиле.

Слично као и у Исламској заједници, показало се да свештеникова супруга (попадија) често преузима улогу моста или повезнице између вјерника и свештеника, што у великој мјери чини тај однос овисним од њених личних преференција, ентузијазма и стручности. Директна веза са свештеником, вјероучитељицом или неком женом ангажираном за тај рад получила би веће резултате, а и рад са женама добио би на свом конкретнијем облику.

Иако је већина жена наводила да сматрају да су равноправне када је ријеч о улози жене у цркви, кроз појединачне одговоре ипак се дало увидјети да је жена маргинализована у односу на мушке вјернике. Углавном, иницијатива у парохијама је везана уз мушкарце, а жене пасивно прихватају задатке који су им задати. Жене су навеле да су спремне и заинтересоване за ангажман и рад, али не постоји особа која би системски била задужена за то да предводи њихове активности. Ту улогу би могао и требао вршити свештеник, што често није случај. Некада ту улогу преузима нека вјерница, али то је насумична појава осуђена на самоиницијативност и слободно вријеме саме једне такве жене, често свештеникове супруге.

Када је ријеч о простору доступном за њих углавном жене наводе да се осјећају равноправним у храму и да ранија обичајна подјела на мушку и женску страну све мање важи. Ипак, оне бирају цркву у коју ће отићи у зависности од простора и доступних могућности за долазак са дјецом. Просторије су доступне, само је питање свијести код жена да оне могу да их користе.

Само 33,3% вјерница сматрало је да постоје посебна питања у чије рјешавање би било неопходно укључити жене, али видљиво је да су образовање жене и одговор на ово питање прилично повезани. Стога високообразоване жене имају већу свијест за потребом укључивања жена у рад заједнице. Значајан број жена је у принципу вољан

прихватити дјеловање кроз црквени одбор јер желе бити корисне и 44,4% њих наводи да сматра да би мушкарци то прихватили као нормалну ствар, иако 13,88% ипак сматра да мушкарци не би били срећни са тим да жена буде чланица одбора што указује на то да се жене ту ипак не осјећају добродошле у потпуности. Жене су генерално спорадично присутне у црквеним, као и у епархијским одборима. Ипак, видљиво је да постоји неинформисаност жена о постојању црквених одбора уопште, и да стога не препознају могућност коју би им дјеловање кроз одбор отворило у смислу заговарања неких питања од значаја за жене или организације неких активности за њих. Због оваквих ставова, потребно би било више представити рад и сврху одбора уопште свим вјерницима/цама и могућност да кроз одбор представе своје проблеме или жеље које су раније исказале.

Разговором са вјерским службеницима установљено је да су они номинално отворени за ангажман жена и да мисле да жене у многоме могу допринијети активнијим дјеловањем у заједници, али видљиво је да се од жена очекује више самоиницијативност. Било би потребно да системски из цркве и од свештеника долази већи позив за ангажовање жена, као и јасно опредјељење према томе да би се женски капацитети морали више цијенити. Вјерски службеници потврдили су да жене јесу повремено чланице црквених одбора али сматрају да је тај број мањи због тога што активне жене дјелују кроз црквену женску организацију Коло српских сестара. Уопштено вјерски службеници сматрали су да је укључивање жена у рад црквеног одбора драгоцјено за црквену заједницу, међутим углавном су били става да „свештеник нема ништа против тога као ни чланови одбора“ без исказивања проактивног приступа или јасног јавног заговарања овог питања. Било би неопходно да се о овом питању више разговара са вјерницима/цама и посебно потенцира на укључивању жена у одборе јер би то био канал за њих кроз који би неометано могле делегирати нека од својих проблема и питања, и тиме побољшати квалитет вјерског живота цијеле заједнице.

6. БИБЛИОГРАФИЈА

- Библија, Превод и издање Српске православне цркве
 Јереј Вања Јовановић (за СПЦ у БиХ), *Религије у Босни и Херцеговини – монографија црква и вјерских заједница*, МРВ у БиХ, Сарајево 2012.
 Протођакон мр Љубомир Ранковић, *Жена икона цркве и благо света*, Глас цркве, Шабац 2008.
 Протојереј др Љубивоје Стојановић, *Улога жене у мисији Православне цркве*, Религијски погледи, МРВ, Сарајево 2002.
 Павле Евдокимов, *Жена и спасење света*, Светигора, Цетиње 2001.
 Протојереј Александар Шмеман, *Свете тајне*, Светигора, Цетиње 1999.

FINALNI ZAKLJUČAK

Na kraju, nakon predstavljene analize rezultata za sve tri tradicionalne crkve i vjerske zajednice u BiH, moguće je reći da smo kroz ispitivanje učestalosti i razloga dolaska vjernica u vjerske objekte, funkcija i uloga koje vjernice imaju, prostora dostupnog za vjernice te njihovog prisustva u tijelima džamija/crkava dobile potvrdu pretpostavljenih hipoteza navedenih na početku istraživanja.

Pokazalo se da su razlozi zbog koji žene dolaze u vjerski objekt, uz redovne obrede povezane i s aktivnostima koje im se uz to nude zajednici (H1) i da to u velikoj mjeri zavisi od vremena i načina na koji se organizira. Vjernice uglavnom ne vrše neke administrativne funkcije u džamiji/crkvi niti su uključene u procese donošenja odluka. Njihova uloga je uglavnom pasivna, dolaze na vjerske obrede i ponuđene aktivnosti ako i kada ih ima. Organizacija vjerskog života žena u velikoj mjeri zavisi od interesa i otvorenosti vjerskog lica (imama/sveštenika/svećenika). Stoga je moguće zaključiti da su položaj i pozicija žena bolji tamo gdje je lokalno vjersko lice (imam/sveštenik/svećenik) otvoren za saradnju s vjericama (H3). Umjesto vjerskog lica, aktivnosti za žene nekada dobrovoljno organiziraju same žene (neka vjernica, supruge imama/sveštenika ili časna sestra), ali to zavisi od njihovog entuzijazma i kapaciteta. Kad je riječ o radu džamijskog odbora/ekonomskog i pastoralnog vijeća/crkvenog odbora vjernice općenito vrlo malo znaju o tome. Uglavnom ne znaju na koji način funkcionira, za šta služi niti kako se može postati članicom (a često ni da se može postati članicom). Time je potvrđena i hipoteza da vjernice nisu dovoljno zastupljene u lokalnim tijelima u svojim zajednicama (H2). Međutim, vjernice su u velikoj mjeri izrazile spremnost da budu aktivnijim dijelom zajednice kao i spremnost za preuzimanjem odgovornijih uloga u zajednici.

PREPORUKE ZA CRKVE I VJERSKE ZAJEDNICE U BiH

U cilju poboljšanja pozicije vjernica u tradicionalnim crkvama i vjerskim zajednicama u BiH, držeći se rezultata po kojima su vjernice izrazile želju da žele da crkve/džamije za njih budu mjesto molitve, druženja, društvenog života i obrazovanja, navodimo 5 glavnih preporuka proisteklih iz ovog istraživanja.

Crkve i vjerske zajednice trebale bi:

1. Izraditi strategiju djelovanja prema ženama koja će biti senzibilizirana za različite životne obrasce žena (a koji se uglavnom razlikuju od muških) i uvažiti sve specifičnosti života vjernica te ponuditi sistemsku rješenja koja će dosljedno i redovno nuditi aktivnosti i programe potrebne ženama, uvažavati njihova prava i potrebe.
2. Sistemski odrediti način na koji se radi i pristupa ženama u zajednici. Prije svega kroz veće senzibiliziranje vjerskih lica o njihovoj odgovornosti za cijelu zajednicu i organiziranje vjerskog života svih pa i vjernica, ali i kroz plaćeno pomoćno osoblje (vjeroučiteljica/časna sestra i sl.) koje će konstantno raditi na uslugama i programima za žene.
3. Zauzeti proaktivan pristup prema ženskom pitanju i ženama u zajednici, javno pozivati na uvažavanje i poštivanje ženskog doprinosa i ženskih kapaciteta u zajednici te iskazivati spremnost, opredjeljenje i neophodnost za to da žene mogu i trebaju preuzimati odgovorne uloge i funkcije u zajednici.
4. Jasno i transparentno prenositi, pisati i govoriti vjernicima i vjericama o lokalnim tijelima koja postoje u džamijama/crkvama, o njihovoj ulozi i zadacima kao i o tome da žene mogu, trebaju i moraju biti članice tih tijela, a u cilju uspostavljanja dijaloga među vjernicima/cama i platforme za iznošenje i diskusiju svih pitanja i situacija značajnih za rad zajednice (npr., molitveni prostor, dolazak na molitvu s djecom...).
5. Uspostaviti na višim nivoima u strukturi zajednice (srednjem, visokom) odjele, referente/ice ili osobe zadužene za bavljenje ženskim pitanjem, izradom strategija i politika za senzibiliziran pristup ženama, njihovim potrebama i problemima.

Na temelju svoga poznavanja katoličke teologije i ženskog iskustva (autorice su) iznijele razloge nepoštivanja žena, unatoč jasnim teološkim načelima. U praktičnom dijelu iznijele su pregled odgovora žena i pojedinih svećenika na konkretna pitanja. Osobito je zorna njihova „dijagnoza”: žene bi se rado uključivale u župske i biskupijske programe kao vjernice kada bi bilo dovoljno takvih programa i osobnih ponuda. Iz analize odgovora značajno je što ispitanice žele i duhovno vodstvo radi savjetovanja o osobnim i obiteljskim pitanjima.

prof. dr. Mato Zovkić

Poglavlje „Islam, žene i Islamska zajednica u BiH” predstavlja značajan doprinos i poticaj kritičkom sagledavanju položaja žene u Islamskoj zajednici čije se objavljivanje preporučuje kao iznimno poticajna komparativna i pluriperspektivistička studija korisna za crkve i vjerske zajednice, za širu naučnu i društvenu javnost i za dalja istraživanja na ovom području.

dr. Dževad Hodžić

Нема сумње да ће добијени резултати користити не само нашој Цркви него и осталима обухваћеним пројектом, а у смислу међурелигијског препознавања увијек актуелног у одређеном времену на нашим просторима. Резултати истраживања треба да буду на корист црквама и вјерским заједницама у смислу препознавања и дефинисања увијек нових, оовремених односа унутар вјерских институција, а по питању жена које су присутне и као такве требало би бити и да су препознате.

отац Вања Јовановић

Objavljivanje ove publikacije podržao je EIŽ - Ekumenska inicijativa žena iz Omiša, Hrvatska. Pisani tekstovi objavljeni u publikaciji odražavaju isključivo stavove njihovih autora/ica i ne predstavljaju nužno i službene stavove EIŽ-a.

ekumenska inicijativa žena

